

PRIZE PUBLICATIONS FUND

VOL. III

KALIDASA'S
MEGHADUTA

EDITED FROM MANUSCRIPTS

WITH THE

COMMENTARY OF VALLABHADEVA

AND PROVIDED WITH A COMPLETE

SANSKRIT-ENGLISH VOCABULARY

BY

E. HULTZSCH

PRINTED AND PUBLISHED UNDER THE PATRONAGE OF

THE ROYAL ASIATIC SOCIETY

AND SOLD AT

22 ALBEMARLE STREET, LONDON

1911

(Copyright, by the Royal Asiatic Society, in England and India.)

सं १०
का ५२
१२२

015:1D40:3

E1

15280c

HERTFORD
STEPHEN JONES AND SONS, LTD.

THIS EDITION IS DEDICATED
TO
DR. J. F. FLEET, C.I.R.
IN COMMEMORATION
OF A QUARTER OF A CENTURY
OF CONSTANT FRIENDSHIP

PREFACE

KĀLIDĀSA'S "Cloud Messenger" started on its flight beyond the Hindli world in A.D. 1813, when Horace Haymunt Wilson, then an Assistant Surgeon of the Honourable East India Company and Secretary to the Asiatic Society, published at Calcutta his *editho princeps*, accompanied by a very tasteful paraphrase in English verse, and by ample annotations which testify to the wide range of his reading and interests. In the following year Wilson's translation was reprinted in London. Goethe read it with admiration,¹ and sent his copy of it to his friend Kuebel on the 22nd December, 1817;² he alludes to this consignment in his *Zebue Xenien* (ii):—

"Und Meghaduta, den Wolkenesandten, -

"Wer schickt ihn nicht gerne zu Seelenverwandten!"

Professor Macdonell aptly remarks that a well-known passage of Schiller's *Maria Stuart* (act iii, scene 1)³ reminds us of the theme of Kālidāsa's *Meghadūta*.⁴ But, as *Maria Stuart* was written in 1800, while Wilson's translation of the *Meghadūta* appeared several years after Schiller's death (1805), this agreement is due to congeniality, and not to borrowing.

¹ In his *Notes on West-Indischer Diwan*, however, he regrets that Wilson's paraphrase is too free, and commends Kosegarten's more literal translation of a few verses of the *Meghadūta*. Professor Kosegarten had given a translation of verses 5-7 in his review of Wilson's work in the *Jenische Allgemeine Literatur-Zeitung*, 1818, No. 131.

² *Letters*, Weimar edition, vol. 28, p. 319.

³

- "Eilende Wolken, Segler der Lüfte!
- "Wer mit euch wanderte, mit euch schiffte!
- "Grünet mir heimlich mein Jugendland!
- "Ich bin gefangen, ich bin in Banden,
- "Ach, ich hab' keinen andern Gewalten!
- "Frei in Lüften ist eure Bahn,
- "Ihr seid nicht dieser Könige untertan!"

⁴ *History of Sanskrit Literature*, p. 335.

A critical edition of the *Meghadūta* by Gildemeister, which was based on a collation of Wilson's text with three MSS. (two in Paris and one in Copenhagen) and furnished with a Latin glossary, appeared at Bonn in 1841. Mallinātha's commentary seems to have been printed first at Benares in 1849.¹ Among the numerous later editions of it, that of the learned Īśvarachandra Vidyāsāgara² (Calcutta, 1869) marks a considerable advance on account of its appendix, which contains various readings of other commentators and important critical notes. Among subsequent editions of the text with Mallinātha's commentary the most useful one is that of G. R. Nandargikar (Bombay, 1894), to which copious critical and explanatory notes are added. Along with it I have consulted the fifth edition of Parab (Bombay, 1902) and an edition in Telugu characters (Madras, 1908).

Gildemeister, whose critical acumen was unsurpassed, showed that a number of verses in the traditional text of the *Meghadūta* are spurious. Already Mallinātha had pronounced several of them 'interpolated' (*prakṣipta*), although he included them in his commentary, and other verses were rejected as spurious by Īśvarachandra Vidyāsāgara. Stenzler followed these critics in omitting most of those verses from the text and relegating them to an appendix. His well-known edition (Breslau, 1874) was accompanied by critical notes and a German vocabulary.

Further assistance to textual criticism is rendered by the literature of the Jains, who adapted the *Meghadūta* to their own purposes. The second part of the *Kāryasūtra* (pp. 85-104) contains the *Nēminātha* of Vikrama, son of Śiṅghava, a devotional poem in honour of the Arhat Nēminātha. The fourth line of every stanza of this production is identical with the last line of one of the stanzas of the *Meghadūta* in their

¹ *Catalogue of the Library of the India Office, Sanskrit Books*, p. 138.

² He must not be confused with his relative Jivānanda Vidyāsāgara.

original sequence. The time of the author of the *Nēmidāta* is unknown;¹ but a reference to the table on pages xv-xix below and to the appendix will show that he used a recension of the *Mēghadūta* which included fourteen of the spurious verses. An evidently much earlier work of a similar type is the *Pārśvabhāṣya*, a poetical biography of the Arhat Pārśvanātha by Jināsēna,² which embodies the whole text of the *Mēghadūta*. To Professor K. B. Pathak we are indebted for an edition of Kālidāsa's poem according to this recension (Poona, 1894):-"Each stanza in the *Pārśvabhāṣya* borrows one or two lines from the *Mēghadūta*, the remaining lines being composed by Jināsēna himself. In this way the entire poem of Kālidāsa is subjected to the process of what is known as *Samasyāpārāya*. By the well-known rules of this process Jināsēna was bound to accept Kālidāsa's verses as he found them, without in the slightest way altering them; otherwise his reputation as a consummate master of versification would have suffered considerably, and he would have exposed himself to ridicule in the eyes of his Brahmin contemporaries. The *Mēghadūta* easily lent itself to Jināsēna's purpose, as the story of the exiled Yaksha presents a striking resemblance to certain incidents in the life of Pārśvanātha, which forms the theme of the Jaina poem. Kālidāsa is thus made to sing in his own words the glory of the naked 'Tirthankara' (Introduction, p. 14). Thus Professor Pathak's edition "represents the text of the poem as it was known to Jināsēna in the latter part of the eighth century or before Śaka 705, the date of his first work, the *Jaina-Haricañḍa*, when he must have learnt the poem from the lips of his teacher Vṛhasēna" (*ibid.*, p. 16). Jināsēna's date is only about a century and a half subsequent to the two earliest mentions of the poet Kālidāsa in the

¹ Cf. Fischer's remarks in *Abhandlungen*, Göttingen, 1893, p. 27.

² See *J. Bealby Br. R.A.S.*, vol. 18, p. 224; *Ep. Ind.*, vol. 4, p. 25; *Jaf. Aut.*, vol. 36, p. 257.

Aihoje inscription of Pulakēsin II¹ and in Bāṇa's *Harsha-charita*.² With Professor Pathak's edition I have compared a MS. of the *Pārs'ābhāṅgahya* in Kanarese characters, which Mr. H. Krishna Sastri purchased for me at Sravani-Belgola in Mysore.

While the Jainas showed their appreciation of Kālidāsa's work by incorporating it in their sectarian literature, it was studied by both Southern and Northern Buddhists as well. A Singhalese paraphrase of it was discovered at Kandy by W. Gunatillaka, and was published, along with the Sanskrit text, by the Hon. T. B. Pāmbōkke (Colombo, 1893).³ The Tanjur contains a Tibetan translation of the *Mēghadūta*, which has been edited and translated into German by Dr. Beckh (Berlin, 1907). The Singhalese version includes seven and the Tanjur six of the spurious verses.

The most recent contribution to the study of the *Mēghadūta* is Pundit R. V. Krishnamachariar's edition of the *Vālgadhātā*, a very full and learned commentary (Srirangam, 1909). "The commentator, named Pūrṇa-Sarasvatī, seems to have lived some three centuries ago somewhere in the State of Cochin" (Preface, p. ii).

As might be expected, the *Mēghadūta* served as a pattern to many later versifiers. H.H. Maharaja Ramavarma (JRAS., 1884, pp. 401-52) described six imitations of it, and Aufrecht (ZDMG., vol. 54, p. 616) named ten others. As stated by Aufrecht, the oldest of these imitations is the *Pārasandhātā* of Dhūyika, which has been published recently by Mr. Nonmohan Chakravarti in the *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, new series, vol. I, pp. 41-71. Part 13 of the *Kācayanābhi* contains another *Pārasandhātā*, by Vādichandra (pp. 9-24), and a quite modern *Māndūdhātā* (pp. 84-130). The author of the

¹ Dr. Fleet in *Ind. Ant.*, vol. 8, p. 212 f., and Professor Kellers in *Ep. Ind.*, vol. 9, p. 7.

² Dr. Hall in his Preface to Subhadrā's *Pārasandhātā*, p. 14, note.

³ Cf. Professor Rhys Davids' remarks in JRAS., 1894, p. 632 ff.

*Vāringyaślokaśā*¹ also may have conceived the plan of his work under the influence of the *Mēghadūta*. The Singhalesc literature embraces a long series of "Sundāsas", the earliest of which was composed in the second half of the fourteenth century.²

The oldest known commentator of the *Mēghadūta* is Vallabhadēva, who bore the surname Paramāsthuchihna and was the son of Rājānaka Ānandadēva.³ According to Aufrecht's *Catalogus Catalogorum* (vol. 1, p. 555), he wrote commentaries also on two other poems of Kālidāsa, viz. the *Raghavāśā* and the *Kumāravāhāna*, on Māgha's *Śūlapāraṅka*, on Mayūra's *Sāryāśloka*, and on Rutnākva's *Vakṣāṭīpāñcāśāśā*. The last-mentioned commentary has appeared in the *Kāryasāhā* (part 1, pp. 101-14). The editors, Pañḍit Durgaprasād and Parib, state in a footnote (p. 101 f.) that Vallabhadēva must belong to the first half of the tenth century, because his grandson Kayyapa,⁴ son of Chandraditya, wrote a commentary on Ānandavardhana's *Deśinatāka*⁵ in Kali 4078 expired and in Lōka [40]92 during the reign of Bhīmagupta.⁶ The Kali and Laukika years correspond to A. D. 977-8, and Bhīmagupta, grandson of queen Diddā, the Catharine II of Kāśmīr, ruled nominally from A. D. 975 to 980-1.⁷ Vallabhadēva's father Ānandadēva seems to have held a high military appointment in Kāśmīr; for he is styled "a sun on the firmament of the battle-field" and "the best of ministers".⁸ From Vallabhadēva's commentary on Māgha, of which I possess a Śāradā MS., written in A. D. 1646 or 1647,⁹ we learn that he wrote also

¹ See my *Reports on Sanskrit MSS.*, No. 1, p. 31.

² See Professor Geiger's *Litteratur und Sprache der Singhalesen*, p. 9.

³ See the colophon on p. 68 below.

⁴ Four verses of Kayyapa are quoted in the *Sekhāratāra*.

⁵ Printed in the *Kāryasāhā*, part 9, pp. 1-21.

⁶ Cf. *Ind. Ant.*, vol. 20, p. 151.

⁷ Kallaya's *Māhātmyajīva*, translated by Dr. Stein, vol. 1, p. 202 f.

⁸ See the colophon in the *Kāryasāhā*, part 1, p. 114, and *Notices of Sanskrit MSS.*, vol. 10, No. 4044.

⁹ The date is given thus:—*Ści-Saṅkārāśi-saṅvat 4727 Ashāḍha vati asphayāni* Bhaṅgā śyāu (kā samāpāni nā): "this commentary was brought to a close on

quotations which are liable to perplex and distract beginners, and Vallabhadēva's system of stating at the outset the contents and construction of each verse, instead of crumming his comments into a single long sentence, has its decided advantages. But what renders them specially valuable to us is the fact that they represent the text of Kālidāsa and Māgha as it was current in Kuśmīr about A.D. 900. The table on pp. xv-xix shows that Vallabhadēva's text omits all the verses which were considered spurious by Stenzler, while all the other recensions (with the exception of the *Viṅyallatā*) exhibit several of them. In the remarks on No. xiv of the Appendix, I have demonstrated that Vallabhadēva, the *Viṅyallatā*, and Gildemeister are right in excluding also the verse **आशाश्रीव**, which did not appear suspicious to Stenzler and others. It may be mentioned here that there remain two verses which are suspected by a competent judge, Śivaraṣṭra Vidyāsāgara : 62 and 70, and that the second of them is actually omitted in the *Viṅyallatā*. Jinasēna, though anterior in time to Vallabhadēva, has incorporated in his poem nine of the spurious verses of the *Meghadūta*, five of which are stamped as interpolations even by so late a writer as Mallinātha.¹ This fact makes me hesitate to attach much value to the numerous various readings of Jinasēna's text, some of which, on æsthetic grounds as well, appear to me due to innovations just as much as the spurious verses. The secluded position of that home of Sarasvatī, the Kuśmīr valley, would account for the fact that Kālidāsa's work was there handed down in a purer condition to the time of Vallabhadēva, who may have had no cognizance of the corruptions which had already crept into the text on the other side of the snowy range in the time of Jinasēna. At any rate, as the present edition embraces the commentary of Vallabhadēva,

¹ See Appendix, Nos. iii-vii.

I was bound to present the text of the *Mēghadūta* in the same form in which it was known to that ancient commentator.

The commentary of Vallabhadēva, which I am now publishing for the first time, has been already utilized from MSS. by Professor Pathak¹ and Mr. Nandargikar.² But their remarks on and quotations from it are misleading, as they are based on the Nāgarī MS. D. This MS. is quite recent and contains nine spurious verses³ which are missing in the three Śūradī MSS. A, B, and C.⁴ Among the latter, A and C proved most correct and reliable, while B shares many corruptions with D. Whenever I considered it necessary to correct the commentary against all MSS. I have given their readings in a footnote.

The following abbreviations are employed in the footnotes on the text:—

A = a Śūradī MS. of the *Mēghadūta* with Vallabhadēva's commentary, purchased by me at Śrīnagar in 1885; twenty-three leaves, of which 17-23 (originally numbered 43-49) exhibit bold, very archaic characters, while 1-16 are more recent.

B = a Śūradī MS. of the same work in the Deccan College Library, Poona (No. 164 of 1875-6); twenty-four leaves.

C = a Śūradī MS. of the same work in the same library (No. 82 of 1883-4); leaves 138-160 (originally numbered 128-150).

D = a Nāgarī MS. of the same work in the same library (No. 84 of A, 1883-4); forty-nine leaves. Śaṃvat 1857.

J = Jinsēna's *Pārijāṭhahāra*. When necessary, Pathak's edition is distinguished by J¹, and my own MS. by J².

M = *Mēghadūta*, with Mallinātha's commentary, edited by Nandargikar.

S = Stenzler's edition of the *Mēghadūta*.

¹ Introduction, p. 11 f.

² *Critical Notice*, p. 10 ff.

³ Appendix, Nos. iii to v, and xiv. At the end D exhibits the text (without commentary) of Nos. xvi to xviii, and A (iv. 22.) the text of No. xvii.

⁴ As the entries under 'Vallabha' in Professor Pathak's synoptical table of verses are taken from D, they differ very considerably from the table on pp. xi-xix below.

Besides the four MSS. used for this edition, the catalogues register two other copies of Vallabhadēva's commentary. Of these, the MS. in the British Museum (No. 226 of Bendall's *Catalogue*) was not accessible to me, and a MS. mentioned by Bühler (*Gujarāt Catalogue*, fasc. 2, p. 118, No. 107) is reported to have been destroyed in a fire which broke out in the owner's house a few years ago.

Owing to its high poetical merit and its comparatively simple style the *Mēghadūta* is much used as a University textbook. I therefore considered it advisable to draw up a complete vocabulary, in which I have tried my best to ascertain the precise meaning of every word at every place. Only in two cases has it been deemed necessary to differ from Vallabhadēva, whose explanation is then added in brackets. In the selection of the English equivalents of Sanskrit words, my chief guides were Monier-Williams' excellent Dictionary, in which the whole life-work of Böhtlingk is incorporated in a convenient form, and the smaller but valuable work of Apte; three prose translations of the *Mēghadūta*, by Colonel Jacob (Poona, 1870), Professor Pathak, and Mr. Nandargikar, especially the first of them, proved very helpful for the same purpose.

In conclusion, it is a pleasant duty to thank the Government of Bombay for having allowed me the use of the three Poona MSS., and Dr. F. W. Thomas, who was good enough to obtain them for me from India.

E. HOLTZSCH.

LUCKNOW (SHALAH).
August 26, 1910.

MEGHADUTA

यस्य भृङ्गावलिः कच्छे दानाक्षीराजिराजिते ।
भाति वज्राचमालेव स नः पावाङ्गणाधिपः ॥ १ ॥¹

कालिदासवचः कुच व्याख्यातारो वधे क्लृप्तः ।
तदिदं मन्ददीपेन राजवेरमप्रकाशनम् ॥ २ ॥

तथापि क्रियतेऽस्याभिर्मेघदूतस्य पक्षिका ।
उन्नताथयमाहात्म्यस्य रूपस्थातिलालसैः ॥ ३ ॥

अथ घटितज्ञवाभ्याघटे किमेतदुच्यते । मन्वदूतप्रवणायभावात्प्रहा-
ताव्यमपि खण्डकाव्यवन्न भवति । तथास्याधिक्यायपदेशस्तु दूरापित
वाच । प्रातुङ्गात्रयः प्रवासविप्रलम्भः कवेर्वर्षीयितुमिष्टोऽथ । स च
नायकमनाश्रित्य वर्षमानस्यथा² रमवन्ता न धारयति । न च शृङ्गा-
विधानम् । शुद्धकोऽथ नायकतयाश्रितः । तस्य च विरहीभक्तत्वा-
त्त्वे मेघप्रेरणमपि³ नायुकमिति केलिकाव्यमित्येतत्सर्वं⁴ स्पष्टम् ॥

कश्चित्कान्ताविरहगुरुणा स्वाधिकारप्रमत्तः⁵
शापेनास्त्वंगमितमहिमा वर्षभोग्येण⁶ भर्तुः ।

¹ This verse is found only in D. The whole subsequent message as far as verse 1 of the text is missing in A and C.

² वर्षमानं B, D. ³ मेघे B, D. ⁴ काव्यमित्येतं B, D.

⁵ स्वाधिकारात्प्रमत्तः J, M, S. ⁶ भोग्येण A, B, C, D. The reading of the text is required in accordance with Pān. viii, 4, 13.

यस्यश्चक्रे जनकतनयास्नानपुण्योदकेषु
स्निग्धच्छायातरुषु वसतिं रामगिर्याश्रमेषु ॥ १ ॥

अश्विष्यः पुष्पकम्बो रामगिर्याश्रमेषु चित्रकूटाचलतपोवनेषु वसतिं
चक्रे क्वधात् । निजपुरीमलकामपहाय तत्र वासे कारणमाह । भर्तुः
प्रभोधेनदक्ष शपिशास्त्रमितमहिमा नष्टतेजाः । कीदृशेन । कालाविर-
हशुश्रूषा चित्राविरहदुःसहेन । तथा वर्षभोग्ये^१ संवत्सरमनुभाष्येन ।
किमिति तेनास्य शपोऽदायीत्याह । स्वाधिकारप्रमत्तो निजव्यापाराव-
लिप्तः । स हि मायायां असहिलात्प्लनधिकारमनपेक्षमायो राजराजेन ।
तथैव तत्र वर्षं विरहोऽस्तु । महिमा ते नश्यत्विति शून्यः । रामाद्रिमृतः
स आश्रयी । कीदृशेष्वश्रमेषु । जनकतनयास्नानपुण्योदकेषु सीतामञ्ज-
नपविशतोद्येषु । यद्ध्यासितमहृत्स्निग्धं तीर्थं प्रचषते^२ । राघवसंभि-
धाभेऽपि सीतायाः प्रशंसा शुकाराश्रयत्वेन काव्यस्य धिकीर्षितत्वात् ।
तथा स्निग्धा अपश्यन्त्यायाप्रधानास्तरुषु धिष्विति सेव्यत्वकथनम् ।
वर्षं भोग्ये वर्षभोग्यः । काळा अत्यन्तसंयोगे चेतिसमासः । रामगिरिरच
चित्रकूटः । न तु अण्यसूकः । तत्र सीताया वासाभावात् । सर्वेषु
मन्दाक्रान्ता वृत्तम् । प्रवासविप्रलभो रसः ॥ १ ॥

तस्मिन्नद्री कतिचिद्वलाविप्रयुक्तः स कामी
नीत्वा मासान्कनकवलयभ्रंशरिक्तप्रकोष्ठः ।
आषाढस्य प्रथमदिवसे^३ मेघमाश्लिष्टसानुं
वप्रक्रीडापरिणतगजप्रेक्षणीयं ददर्श ॥ २ ॥

ततोऽसौ यत्र कतिचित्संप्राप्तान्वासात्रीत्यातिवाह्य तस्मिन्नद्री
चित्रकूटे मेघं ददर्शाकीर्तितवान् । अथलाविप्रयुक्तः प्रियाविरहितः ।
अतश्च दीर्घकालकवलयभ्रंशेन सीवर्षकटकपातेन रिक्तप्रकोष्ठः शून्य-
भुजः । कामी असनी । कीदृशम् । आश्लिष्टसानुमांस्त्रिभुजाद्रिप्रस्थम् । अत-

^१ भोग्येन A, B, C, D; cf. p. 1, note 6. ^२ *Kumārāśhībhāva*,
vi, 56. ^३ Pāp. ii, 1, 28, 29. ^४ प्रथमदिवसे J, M, S.

अ वप्रकीडार्थं तटाघातकेकिमिभित्तं परिणतो दत्तप्रहारो यो गजसद-
तेवशीथं वृष्यम् । मानुसपेभनिभमित्थर्धः । कदा । आषाढस्य प्रशमदिवसे
समाप्तिदिने धीप्यायमाने । केचित्तु शकारथकारयोर्किपिसाख्यमोहात्
प्रथम रक्षुषुः कथं कथमपि धितमेवार्थं प्रतिपन्नाः । वर्षाकालस्य प्रसूतत्वा-
दादिदिभमित्तत्त्वतीव विरहम् ॥ २ ॥

तस्य स्थित्वा कथमपि पुरः केतकाधानहेतो^१
रन्तर्वाष्पश्चिरमनुचरो राजराजस्य दध्नी ।
मेघालोके भवति सुखिनोऽप्यन्यथावृत्ति चेतः
कण्ठाश्लेषप्रणयिनि जने किं पुनर्दूरसंस्थे ॥ ३ ॥

तस्य श्रीमूतस्य पुरोऽद्यतः कथमपि स्थित्वा राजराजस्य वैश्ववणस्यानु-
चरो भूत्सोऽन्तर्वाष्पोऽनुकण्ठः किमप्यन्नायमानं वक्षु विरं दध्नाववि-
नायत् । कीदृशस्य । केतकाधानहेतोः केतकाख्यपुष्पजननकारणस्य ।
प्रापुषि तेषामुद्भवात् । अथ जलददर्शनमात्रेण कक्षादक्षान्तर्वाष्पलं ध्यानं
धेत्वाह । सुखिनोऽप्यवियुक्तस्यापि मेघालोके वर्षाकाले चेतोऽन्यथावृत्ति
सविपर्ययमनस्योत्कण्ठामंजुलम् । किं पुनः कण्ठाश्लेषप्रणयिनि प्रियतमाख्ये
जने दूरवर्तिनि सति । वर्षासमयमागतमवलीक्य स्वस्था अपि यथोत्क-
ण्ठमेव तत्र विरहिणां वा कथेत्यर्थः । कण्ठाश्लेष एव प्रणयोऽर्षिता विद्यते
यस्य । मेघा आलोचयन्ते यस्मिन्निति वर्षाः । स्वरूपात्प्रच्युतावस्त्रमन्यथा-
वृत्ति ॥ ३ ॥

प्रत्यासन्ने नभसि दयिताजीवितालम्बनार्थी^२
जीमूतेन स्वकुशलमयी हारयिष्यन्नवृत्तिम् ।
स प्रत्ययैः कुटजकुमुभैः कल्पितार्घाय तस्मै
प्रीतः प्रीतिप्रमुखवचनं स्वागतं व्याजहार ॥ ४ ॥

^१ कीतुकाधानं J, M, S.

^२ *नार्थं S.

ततोऽसौ गुह्यकस्तथै मेघाय स्वागतं व्यावहार । शोभनमागतं ते
 ५द्विलम्बतवीत् । प्रीतिप्रमुखायि खेहपूर्वकायि वचनाभि यत्र स्वागते
 तद्यथा । भद्रं स्वस्तीऽभि । कुशलं ते सर्वत्र । विद्यम्यताम् । पवित्रीक्रिय-
 तामिदं स्नानमिति । कीदृशीऽसौ । जीमूतेन मेघेन स्वकुशलमथोमाह-
 येथीच्छथी प्रवृत्तिं वार्त्तां हारधियज्ञावधियथम् । यतोऽसौ दक्षिताया
 जीवितान्मन्त्रं प्राणसंधारणमर्थयते । भर्तुकन्वायाधिक्रमाधि प्रियतमानां
 समासामो वाचते । कीदृशाय तस्मै । सरसैः कुटजकुमुभैः कल्पितार्थाय
 विहितपूजाय । यत्र एवामी प्रीतः । आवाहस्य प्रथमद्विचस इति^१ य
 एवार्थं उक्तः स एव प्रत्यासन्ने नभसीत्वनूदितः । नभाः आवणः । यदि
 वा अलद्विचितत्वात्प्रत्यासन्ने निकटवर्तिनीव नभसि गगन इति व्याख्ये-
 यमिति केचित् । गगन एव जीमूतो वार्त्तां भवति । स हि प्रीतिं कुर्वन्ना-
 ययति । प्रीत्या हारधियन्निति शिबुत्पत्तिः । ततो ऋद् श्रेषे वेति^२
 चकारात्किथार्थायामुपपदे ऋद् । प्रवृत्तिं हारधियं स्वागतं व्यावहा-
 रैत्यर्थः । जीमूतेनेति हृकोरन्वतरस्त्रामिति^३ पथे यथाप्राप्तं कर्तृत्वम् ।
 तस्मा इति क्रियया यमभिमिति संप्रदानमिति^४ संप्रदानवचनम् । ४ ॥

नन्वपेतनस्य मेघस्य इत्थं वचमित्याह ।

धूमज्योतिःसलिलमरुतां संनिपातः क्व मेघः

संदेशार्थाः क्व पटुकरणैः प्राणिभिः प्रापणीयाः ।

इत्थीत्सुक्खादुत्कण्ठावशादित्येवमपरिगणयन्नविमुञ्चं

कामार्ता हि प्रणयकृपणाश्चेतनाचेतनेषु ॥ ५ ॥

गुह्यकः पुष्कजन श्रीत्सुक्खादुत्कण्ठावशादित्येवमपरिगणयन्नविमुञ्चं
 मेघं यथापि प्रार्थयत । किमित्याह । क्व मेघः क्व संदेशार्था वार्त्तावस्तुनि ।
 मेघस्यावधूमज्योतिःसलिलमरुतां समुदायः । धूमादिमयान्वेषेतनानि
 ह्यभाणि । संदेशार्थाः पटुकरणैश्चतुरेन्द्रियैः प्राणिभिर्मा भवैः प्रापणीया
 नेतुं शक्याः । न तु विर्बुधिभिः । क्वं तद्वैतदसौ न विमूढवानित्याह ।

^१ See verso 2.

^२ Pū. iii, 3, 13.

^३ Pū. i, 4, 53.

^४ *Vārttika* on Pū. i, 4, 32.

^५ प्रकृतिकृपणा* J, M, S, D.

यस्मात्ते कामार्ता मदनवागुरापीडितास्ते चेतनाचेतनेषु सिंहपादपादिषु प्रव्यथकपथाः प्रार्थनादीना भवन्ति । न हि ते विषयमविषयं वा क्विवेकुं समर्था इति भङ्गा कविः स्वदोषं निरस्नति ॥ ५ ॥

तामेव याज्ञां चाटुपूर्विकामाह ।

जातं वंशे भुवनविदिते पुष्करावर्तकानां^१
जानामि त्वां प्रकृतिपुरुषं कामरूपं मघोनः ।
तेनार्थित्वं त्वयि विधिवशाद्दूरवन्मुर्गतोऽहं
याज्ञा वन्ध्या^२ वरमधिगुणे नाधमे लब्धकामा ॥ ६ ॥

यतस्त्वामहमेवंविधं वेदातीऽहं प्रार्थित्वं प्राप्तः । कीदृशम् । पुष्करावर्तकानां प्रलयमेघानां वंशे कुले जातमिति कुलीनत्वोक्तिः । तथा मघोन इन्द्रस्य प्रकृतिपुरुषममात्वपुरुषमिति प्रभावकथनम् । प्रकृतिषु ह्यमात्वाः प्रधानभूताः । इन्द्रस्य च मेघा एव प्रियकराः । प्रकृतिषु प्रकृतिद्यासाविति वा पुरुषः प्रकृतिपुरुषः । स्वाम्यमात्मी च रात्रं च औशी दुर्मं वषं सुहृत् । सप्त प्रकृतयो ह्येताः सप्ताङ्गं राग्मुच्यते^३ । कामरूपं मनीषं लिच्छारूपं वा । बद्रूपत्वत्वात्मेघानाम् । तद्वैव वक्ष्यति । पुष्पमेधीकृतामेति^४ । अत एव विधिवशाद्दहं दूरवन्मुर्गसंनिहितदारस्त्वत्प्रार्थित्वं गतो याज्ञाकरः संपन्नः । यथेवंगुणयुक्तोऽहं तर्हि किसिद्धितावता मध्यर्धनेत्याह । यथादधिगुणे कुलादिगुणोत्कृष्टे पुरुषे याज्ञा वन्ध्या निष्कला वरं भद्रम् । अस्त्वयावहत्यात् । न स्वधमे निरुद्धे लब्धकामा प्राप्तेष्टार्थापीति । भिन्नलिङ्गत्वेऽपि सामाख्योपक्रमत्सामानाधिकरण्यात् । यथा । वरं कूपशताज्ञापीत्यादी^५ ॥ ६ ॥

न च तयास्मदर्शनानङ्गीकरणे^६ युक्तमित्याह ।

संतप्तानां त्वमसि शरणं तत्पयोद् प्रियायाः
संदेशं मे हर धनपतिक्रोधविष्टेषितस्य ।

^१ पुष्कला° J. ^२ मोघा J, M, S, D. ^३ Mann, ix, 294.

^४ See verso 43. ^५ From the *Mahābhārata*; see Böhtlingk's *Indische Sprüche*, No. 5959. ^६ °दर्शनङ्गी° A; °दर्शानङ्गी° B, C.

गन्तव्या ते वसतिरलका नाम यक्षेश्वराणां
वाह्योद्यानस्थितहरशिरश्चन्द्रिकाधीतहर्म्या ॥ ७ ॥

हे पयोद संतप्रानामस्तुदानेन त्वं यदा शरणं प्राप्यं भवसि तन्ममापि
विरहसंतप्रसन्न संदेशं वार्तां प्रियायाः सकाशं हर नय मापय । धनपति-
क्रोधविद्येयितक्षेति संतप्रसन्नप्रतिपादनम् । छः मया मन्तव्यमित्याह ।
गुह्यकाधिपानां वसतिरलका नाम पुरी ते मन्तव्या यातव्या । न च सा
दुष्प्रानित्याह^१ । वाह्योद्याने किलानोपवने । वाह्यं च तदुद्यानं च । तत्र
स्थितो यो हरसस्य शिरश्चन्द्रिकया धीतानि तूर्न्वाणि यत्र सा दिनेऽपि
विचालितसीधा । त रति छन्दानां कर्तारि वा^२ ॥ ७ ॥

त्वामारूढं पवनपदवीमुद्गृहीतालकान्ताः
प्रेक्षिष्यन्ते पथिकवनिताः प्रत्ययादाश्वसन्यः^३ ।
कः संनद्ये विरहविधुरां त्वय्युपेक्षेत जायां
न स्यादन्योऽप्यहमिव^४ जनो यः पराधीनवृत्तिः ॥ ८ ॥

वातमार्गं समुन्नतं भवन्तं पान्थाङ्गना विरहिण्योऽलकानुश्लिष्य
द्रुष्यन्ति । यतः प्रत्ययातिशयोत्पादनादाश्वसस्यः । अथ जीमूत
वदितः । अथावशमस्मत्प्रापेत्परैरागन्तव्यमिति । तद्दर्शनमात्रे कस्मादाशा
कृतित्याह । त्वयि संनद्ये कृतोद्योगे सति विद्योवाकुली प्रियसी क उपेक्षेत
विरहयेत् । यथान्योऽपि जनस्तादृशी न स्यात् । कीदृशः । मादृशः^५
पराधीनवृत्तिः^६ । अथ वा कोऽन्यो जनो जायामुपेक्षितेष्वथ संनद्यः ।
स्वाधीना हि कान्ताभिः सह रसमाणाः प्रावृषमतिवाहयन्ति । संनदाद्यः
शब्दा एवमादावीपचारिकाः ॥ ८ ॥

^१ दुर्बनेति नकुमाह B. ^२ Pāp. ii, 3, 71. ^३ अश्वसस्यः M, S.

^४ अप्यमिव J. ^५ मादृश इव A. ^६ A adds भवेत् ;
B and D read यदि मादृशो दुर्बनीऽन्योऽपि परायत्तो [D inserts
जनो] भवेत्. C omits the text and commentary of verses 7
and 8.

रदानी प्रायेणोपदेशनाह ।

आपृच्छस्व प्रियसखममुं तुङ्गमालिङ्ग्य शैलं
वन्द्यैः पुंसां रघुपतिपदैरङ्कितं मेखलासु ।
काले काले भवति भवता^१ यस्य संयोगमेत्य
स्नेहव्यक्तिश्चिरविरहजं मुञ्चती वाप्यमुष्णम् ॥ ९ ॥

अमुं शैलं विचकूटमालिङ्ग्यापृच्छस्व सौत्कण्ठं श्लोककुरह । यतः प्रिय-
सखमिष्टमिषम् । मेघानां ह्यद्रव्यः सुहृदः । ततस्तेषामुदयात् । सखा च
गमनकाले श्लोकक्रियते । कीदृशममुम् । तुङ्गमुन्नतम् । तथा सर्वजनपूज्य
रामपदै रामपादैर्मेखलासु नितम्बभारिष्यङ्कितं मुद्रितमिति यावन-
श्लोक्तिः । सखिधर्मनाह । यखाद्रेः काले काले सर्वस्निग्धनागनसमये
सखा सह संयोगमेत्य विरविरहजमुष्णं वाप्यमुष्णाये त्वजतः स्नेहव्यक्ति-
र्भवति । यः स्निह्यतीत्यर्थः । पर्यता हि जलद्वयुष्या स्निग्धा भवन्ति वाप्यं
च मुञ्चन्ति । एतदेव मुञ्चन्त्वं यश्चिरैण सख्यौ दृष्टे वाप्यस्निह्यौ जायते ।
आपृच्छस्वित्यादि जुष्यन्त्योरित्यात्मनेपदम्^२ । प्रियसासी सखा चेति
प्रियसखः । राजाहःनखिभ्राष्ट्र^३ । संयोगमेत्येति वाप्यमोचापिचं पीर्वकालं
स्नेहकियापिचं वा ॥ ९ ॥

न च लमेकाको भविष्यसीति जुभमिमित्तकथनात्साधयन्नाह ।

मन्दं मन्दं नुदति पवनश्चानुकूलो यथा त्वां
वामश्चायं नदति मधुरं चातकस्तोयगृध्रुः^४ ।
गर्भाधानस्थिरपरिचया^५ नूनमावह्यमालाः
सेविष्यन्ते नयनसुभगं खे भवन्तं बलाकाः ॥ १० ॥

यथेदं जुभमीष्यते तथा निश्चितं नेत्रसुन्दरं त्वामाकाशे बलाकाः
सेविष्यन्ते अविष्यन्ते । किमितीत्याह । द्विती वाती यथा त्वां मन्दं मन्दं
प्रेरयति यथा चायं चातको मयूरी मधुरं कूजति । वामो वामपार्श्वस्थो
वल्गुवादी वा । तीयगृध्रवैलमभिलाषुकः । वार्धिकलिङ्गदर्शनाद्बलाका

^१ भवतो J, M. ^२ Vārttika on Pūg. i, 3, 21. ^३ Pūg. v, 4, 91.

^४ चातकसे सख्यः J, M, S. ^५ °ख्यपरिचयान् J, M, S, D.

अथायास्यतीति प्रातृदधर्मोऽयम् । कीदृशलाः । गर्भाधानेन स्थिरः
परिचयो यामां ताः । मेघगर्जितेन हि ताः सगर्भा भवन्तीति वार्त्ता^१ ।
आवहमाला रपितपङ्कयः । मन्दं मन्दं मित्वाधिष्ये हिसम्^२ ॥ १० ॥

न च तत्र निरर्थकः ज्ञेशो भविष्यतीत्याह ।

तां चावश्यं दिवसगणनात्परामेकपत्नी-
मव्यापन्नामविहतगतिद्रक्ष्यसि भ्रातृजायाम् ।
आशावन्धः कुसुमसदृशं प्रायशो ह्यङ्गनानां
सद्यःपातप्रणयि^३ हृदयं विप्रयोगे रुणद्धि ॥ ११ ॥

तां भ्रातृजायां मित्रभार्यां निश्चितमव्यापन्नाममृतामीचिष्यसे । कीदृ-
शीम् । दिवसगणनात्पराम् । कियान्कालो यतः । कियान्शीघ्र
रुणद्धिगणनात्परायणाम् । यत एकपत्नी पतिव्रताम् । एकः पतिर्यस्याः
सा ताम् । एवंविधां चित्कथं तर्ह्यव्यापनामिच्छाह । यस्मान्दारीणां
प्रियपरिहे हृदयमाशावन्धः प्रायेण रुणद्धिबलमते । यतः कुसुमसदृशम् ।
अत एव सद्यःपातप्रणयि तत्प्रणयिनाशीमुत्तमम् । एवंविधमव्यापय
भार्यते । नूनमस्माकं पुनः भियेष संयोजो भावोति । आशावन्ध आशा-
वन्ध इव । यथाशावन्धो बालकारकततन्मुक्तिकरः कुसुममपि शुष्कं
चातिरितं रुन्धे । चण्ड्यः पूर्ववाक्यापेक्षया समुच्चये । एवमव्यय । प्रणयः
प्रीतिश्चमुच्यते । एकपत्नीमिति वित्तं सपरन्वादिप्पिति^४ कीदृशकारी ।
भ्रातृजायाशब्दे^५ अतो विद्याद्योनिर्बन्धे^६ इत्यनुभवभावविश्वः ॥ ११ ॥

सहायान्तरसंपत्तिमाह ।

कर्तुं यच्च प्रभवति महीमुखिलिन्धामवन्ध्यं^७
तच्छ्रुत्वा ते श्रवणमुभगं गर्जितं मानसोक्ताः ।

^१ Cf. Windisch, *Buddha's Geburt*, pp. 26 and 223. ^२ Cf. p. 10, line 1. ^३ मद्यःवाति J, M, S. ^४ Pāp. iv, 1, 35. ^५ Pāp. vi, 3, 23. ^६ *मुखिलिन्धामवन्ध्यं A, B, C; *मुखिलिन्धामवन्ध्यं J, M; *मुखिलिन्धामवन्ध्यं S; *मुखिलिन्धामवन्ध्यं D. Cf. Hēmschandra's *Avasthārasamgraha*, iii, 605 f., and *Uddiṅgopasātra*, 396.

आ कैलासाद्विसकिसलयच्छेदपाथेयवन्तः

संपत्स्यन्ते नभसि भवतो राजहंसाः सहायाः ॥ १२ ॥

तत्त्वदीयं ध्वनितमाकर्षं तव राजहंसा अनुपराः कैलासाद्रिपर्यन्तं भविष्यन्ति । घतो मानसोक्ता मानसोक्तराजः । प्रावृषि हि ते शरणाथं तव धान्ति । किं तद्गर्जितमित्याह । यन्महीभवन्निमुच्छिलिन्ध्रामुवूतश्लिन्ध्राच्छुक्रमुमां विधातुं प्रभवति शक्नोति ; तानि हि मेघगर्जितिन जायन्ते । अत एव तद्वचस्यं सफलम् । अरण्यसुभगं कर्षसुखकारिती चाटुपदम् । कीदृशा हंसाः । विमानां किल्लयाभि तेषां हेदः खण्डः स एव पाथेयमभभोजनं विच्यते येषां ते तथोक्ताः । विसकिसलयच्छेदपां पाथेयवन्त इति विग्रहः । आ कैलासाद्विसकिसलयीभावो विभाषितः^१ ॥ १२ ॥

मार्गं तावच्छृणुं कथयतस्त्वत्प्रयाणानुकूलं^२

संदेशं मे तदनु जलद श्रोष्यसि श्रोचपेयम्^३ ।

खिन्नः खिन्नः शिखरिषु पदं न्यस्य गन्तासि यत्र

क्षीणः क्षीणः परिलघु पयः स्रोतसां चोपयुज्य^४ ॥ १३ ॥

हे जलद मम सदतीऽध्वानं तावद्गवत्समहितमाकर्षय । तदनुत्तरं श्रोचपेयं कर्षानन्दनं संदेशं श्रोष्यसि निश्चयिष्यसि । कीदृशं मार्गमित्या-
नुकूलमाह । खिन्नः खिन्न इति । यान्तः^५ संस्यं यत्र मार्गैऽद्रिषु पदं
न्यस्य क्रमे निचिष्य गन्तासि यास्यसि क्षीणप्रायस्य नदीनामशुभ
तोयमुपयुज्य पीत्वा शीघ्रं यास्यसि । पानविद्यामी हि पथि सुतरा-
मुपयुज्येति । तदनुत्तरिषुपरीत्यादयः पूर्वकविप्रयोगदर्शनात्साधवः । अन्वयेन
हि पृष्टीसमाप्तो निविध्यते^६ । श्रोचपेयमिति लक्षिरधिकार्यवचने^७ ।
खिन्नः खिन्न इत्यादावाधिके शिलमिति कर्मधारयवत्त्वात्सुवृत्तुप भवति^८ ।

^१ Pñ. ii, 1, 13.

^२ मत्तः शृणु J.

^३ *नुद्वयं J, M, S, D.

^४ अन्वयन्धम् J.

^५ चोपयुज्य M, D.

^६ विद्यानाः A, B, C, D.

^७ Pñ. ii, 2, 11.

^८ Pñ. ii, 1, 33.

^९ Pñ. viii, 1, 11 ;

i, 2, 46 ; ii, 4, 71.

आधिक्ये च द्विलमासेदितमिति महत्त्वा मंत्रया¹ ज्ञापितम् । यन्तासीति
सुद । परिजध्विति क्रियाविशेषणम् ॥ १३ ॥

मार्गप्रारम्भसाह ।

अद्रेः शृङ्गं हरति पवनः किं स्वदित्युन्मुखीभि-
दृष्टोत्साहश्चकितचकितं² मुग्धसिद्धाङ्गनाभिः ।
स्थानादस्मात्सरसनिचुलादुत्पतोदङ्गुलः खं
दिङ्गागानां पथि परिहरन्स्थूलहस्तावलेहान्³ ॥ १४ ॥

अस्मात्प्रदेशात्समुत्तराभिमुखः खमुत्तच्छ । सरसा निचुला येतसा
यपेति प्रावृत्तार्णवम् । त्वं कीदृशः । चकितचकितं सचानमुदङ्गाभिर्मुग्ध-
सिद्धवधुभिरित्ये दृष्टोत्साहो दृष्टोद्यमः । कथमित्याह । पवनो वायुः किं
स्विदपथगिखरं हरत्यपनयति । अतश्च पातशङ्कया चकितत्वम् । अत
एव मुग्धत्वम् । किं कुर्वन् । दिङ्गागानामायाकरिणां पथि स्थूलहस्ताव-
लेहाभहाकरयहान्वर्जयन् । ते हि तं प्रतिद्विरदभान्वा यद्दीप्तुमिच्छन्ति ।
दिङ्गायाश्च पातालाद्धारम्भ । यदाह । मन्दाकिन्याः पथः श्रेष्ठे दिस्वार-
णमदापिलम्⁴ । तथा । नदत्वाकाशनङ्गायाः शीतक्षुहामद्विरगणे⁵ ।
चकितचकितमिति प्रकारे द्वित्वम्⁶ ॥ १४ ॥

रत्नच्छायाव्यतिकरं इव प्रेक्ष्यमेतत्पुरस्ता-
द्वल्मीकायात्प्रभवति धनुष्वखण्डमाखण्डलस्य⁷ ।
येन श्यामं चपुरतितरां कान्तिमापत्स्यते ते
वर्हेणैव स्फुरितरुचिना गोपवेशस्य⁸ विष्णोः ॥ १५ ॥

¹ Pūy. viii, 1, 2. ² *दृष्टोच्छाय° S, D. ³ *लेपान्
J, M, S, D. ⁴ *Kaundrasaśāstra*, ii, 44. ⁵ *Raghuvansh*,
i, 78. ⁶ Pūy. viii, 1, 12. ⁷ रत्नच्छाय° J. ⁸ धनुःसख्य°
J, M, S; but see p. 11, note 2. ⁹ *वैषख J, M, S, J);
cf. Mnukha's *Kōśa*, 541.

एतत्पुरसादये वल्मीकाया त्रिपीलकोत्प्लातमुत्प्लुटमानादाजण्डल-
 खेन्द्रस्य धनुष्णखण्डं चापेकदेशः प्रभवत्युत्पद्यते । सर्पगर्भं वल्मीकमिति
 मुरचापस्य प्राणुधि प्रभव इत्यागमः¹ । कीदृशं तत् । अनेकवर्षात्साद्रत्वच्छा-
 याव्यतिकर इव वज्रविध्नमणिकान्तिसंपर्कवत्प्रियणोद्यं रम्यम् । धेनू च तव
 ऊष्णं शरीरमतितरां कान्तिमापत्स्यते । यथा वज्रवरूपस्य हरेः प्रसरत्का-
 न्तिना पिच्छेन वपुः कान्तिमाप्नवत् । नोपा हि प्रायेण श्वरवन्मयूरधि-
 ष्च्छधारिणः । प्रमङ्गास वर्षावर्षाणमपि कविना क्रियत इति मार्गोप-
 देशेऽपि नास्ति श्लोकस्थानवसरः । व्यतिकरो निष्पीभाषः । धनुष्णखण्ड
 इति नित्यं समान इति² पत्वम् ॥ १५ ॥

त्वय्यायसं कृषिफलमिति भूविलासानभिष्टैः³

प्रीतिस्त्रिगैर्जनपदवधूलोचनैः पीयमानः ।

सद्यःसीरोत्कषणमुरभिं छेचमारुह्य मालं⁴

किंचित्पश्चात्प्रवलय गतिं भूय⁵ एवोत्तरेण ॥ १६ ॥

मालमुत्तारं⁶ चेत् किंचिन्ननागाद्यद्य पयादनन्तरमुत्तरेणोत्तरेणां
 दिशि भूयो वज्रतरं गतिं प्रवलय व्याघर्तय । मालं हि द्विषयाशास्त्रं
 तेन चोत्तराशा गन्तव्येति वतिप्रवलनम् । मालारोहणं वृत्त्या वधूप्रीत्यर्थम् ।
 मालेन हि तदुपरिभवमाकाशं लभ्यते । कीदृशं स्वम् । पुष्टिदानात्प्रव्या-
 यन्तं कृषिफलमिच्छती हेतोर्जनपदवधूलोचनैः पीयमानः साभिलाषं
 हृष्यमानः । कीदृशैः । साम्यत्वाद्भूविजासानभिष्टैः । अत एव प्रीतिवहा-
 त्स्त्रिगैररुहैः । कीदृशं मालम् । सद्यस्तत्परां सीरेण इजिन यदुत्कषणं
 विलेखनं तेन मुरभिं मुगन्धि । हलोत्कषा हि भूर्जलदजनकण्यव्यतिकरा-
 त्पुरभिर्भवति । प्रवलनं विकरणम् । उत्तरेणोत्तरेणवन्तः⁷ ॥ १६ ॥

¹ Cf. Nandargikar's Notes, p. 20, lines 9-12. ² Pūy. viii, 3, 46.

³ भूविकारानभिष्टैः J, M.

⁴ मालं A, B, C.

⁵ किंचित्पश्चाद्भ्रज लघुगतिर्भूय J, M, S, D. ⁶ For *udgāra*, 'an alluvial plateau', see *Rājatarāṅgī*, translated by Stein, vol. ii, p. 425 f. ⁷ Pūy. v, 3, 35.

त्वामासारप्रशमितवनोपप्लवं साधु मूर्धा
 वक्ष्यत्यध्वश्चमपरिगतं सानुमानाम्बकूटः ।
 न ह्युद्रोऽपि प्रथममुकृतापेक्षया संश्रयाय
 प्राप्ते भिचे भवति विमुखः किं पुनर्यस्तथोच्चैः ॥ १७ ॥

अध्वशमेव परिगतं व्याप्तं भयलं सानुमानद्विरामकूटो मूर्धा शृङ्गेण
 साधु सन्धान्कति धारयिष्यति । यत आसारिण प्रशमितवनोपप्लवस्त्वम् ।
 अथा ह्यस्य वेगवर्षेण दावापिनिर्वापितः । किमिच्छितावता शिरसा
 चहननिष्ठाह । न युद्रोऽपीत्यादि । संश्रयाय वामार्धं सुहृत्वायाते सति
 युद्रोऽपि दुर्जनोऽपि विमुखो न भवति । किं पुनर्यस्तथा तेन प्रकारे-
 षोच्चैश्चतः । कुतः । प्रथममुकृतापेक्षया । आदावेतेन से महदुपप्लवम् ।
 रदानीमेतस्माहं प्रत्युपकरोमीति पूर्वोपकारप्रत्यालोचनया न पराङ्मु-
 खीभावः । युद्रः खलो ब्रह्मच । उच्चैः प्राग्गुर्महामनाथ । वक्षतीति वहि
 रूपम् । सानुमानोपर्वतः । तथैत्यनेनोच्चैस्त्वस्य प्रसिद्धिमाह ॥ १७ ॥

हृन्वोपान्तः परिणतफलद्योतिभिः काननामै-
 स्त्वय्यारूढे शिखरमचलः स्निग्धवेणीसवर्णे ।
 नूनं यास्यत्यमरमिथुनप्रेक्षणीयामवस्थां
 मध्ये श्यामः स्तन इव भुवः शेषविस्तारपाण्डुः ॥ १८ ॥

अपि शृङ्गमुहने सत्प्रासकूटोऽपलो निश्चितं सुरयुगलालोकगीया
 रस्यां दशमापस्वते । यतः परिणतफलद्योतिभिः पञ्चासशोभिर्निर्वना-
 सवृक्षैस्त्वोपान्तश्चादितपर्यन्तः । स्वमपि स्निग्धवेणोसवर्णोऽरूचकेषु-
 कलापकालः । अतश्च कृष्णचूचुकः समस्तपीतश्च महीकृष्ण इवेत्युपमा ।
 अत एव देवदंष्ट्रदर्शनम् ॥ १८ ॥

स्थित्वा तस्मिन्वनचरवधूभुक्तकुञ्जे^१ मुहूर्तं
 तोयोत्सर्गद्वृततरगतिस्तत्परं^२ वर्त्म तीर्थः ।

^१ तस्मिन्काला J.

^२ तोयोत्सर्गद्वृतं S.

रेवां द्रक्ष्यस्युपलविषमे विन्ध्यपादे विशीर्षां
भक्तिच्छेदैरिव विरचितां भूतिमङ्गे गजस्य ॥ १९ ॥

अथमुखादीनां वनेचराणां कान्ताभिः सेवितगहने तत्राद्रीं षण्
शिला तद्वनारं वत्सं मार्गमवतीर्षस्त्वं रेवां नर्मदानासीकथिष्यधि ।
कीदृशीम् । उपलविषमे विन्ध्याद्रेः पादेऽधोभागे विशीर्षां विचित्राम् ।
अतश्च भक्तिच्छेदैर्विच्छिन्तिविभासिर्दन्तां गजवपुषि भूतिं सुधामिवलुपमा ।
तोयोत्सर्वेण जलस्वागेन द्रुततरा चतुरा मतिर्यस्येति वत्सतरणे कारणम् ।
वनचरशब्दे न सप्तम्या अलुक् । बाहुलकात् १ ॥ १९ ॥

तस्यास्ति क्लैर्वनगजमदैर्वासितं वान्तवृष्टि-

जम्बूपण्डप्रतिहतरयं^२ तोयमादाय गच्छेः ।

अन्तःसारं घनं तुल्यितुं नानिलः शक्यति त्वां

रिक्तः सर्वो भवति हि लघुः पूर्णता गौरवाय ॥ २० ॥

तस्या रेवाया जलमादाय नृहीत्या त्वं याथाः । यतो वान्तवृष्टि-
रनुष्टतोयः । कीदृशं जलम् । तिक्तिः कटुकैर्वनगजमदैर्वासितं सुरभीकृतम् ।
विन्ध्यो हि गजावासः । तथा तीरवेन जम्बूपण्डेन जम्बूवनेन प्रतिहतरयं
अदीकृतवेगमिति सुयहलोक्तिः । रेवा हि वेनगामिनी । अनेन गुणमाह ।
हे घनाश्वः पानादन्तःसारं परिपूर्णं सत् माहृतस्त्वां तुल्यितुं परिच्छितुं
न प्रभविष्यति । यस्मात्सर्व एव कश्चिद्रिक्तः शून्योऽर्धरहितो लघुर्मवल-
यमानास्सदत्वं याति । पूर्णता तु गौरवाय भवति । आद्रीं हि
सर्वेणाद्रियते । तेन तत्र जलेन गुह्ये सति नामिनात्परिभवप्राप्तः ॥ २० ॥

नीपं दृष्ट्वा हरितकपिशं केसरैर्धरुद्धि-

राविभूतप्रथममुकुलाः कन्दलीश्वानुकच्छम् ।

दग्धारण्येष्वधिकसुरभिं^३ गन्धमाघ्राय चोर्ष्याः

सारङ्गास्ते जललवमुचः सूचयिष्यन्ति मार्गम् ॥ २१ ॥

^१ PSp. vi, 3, 14.

^२ जम्बूकुण्डं J, M, S, D.

^३ अग्ध्यां M.

अललवमुचसोयकशपरिषक्तव सारङ्गा मसूरा मार्धे सूचधिष्यन्ति
 पिष्टैरुद्विष्यन्ते । नूनमनेन पथास्तुवृष्णीमूत आयात इति । तैर्हि मेघा-
 न्तोयकणाः पातव्या इति तदनुसरणम् । स्वादादिदत्तचित्तत्वाद्भ्रजंशामी
 तैर्न लभित इति मार्गोत्तरयनम् । किं कृत्वा सूचधिष्यन्तीति चिह्नान्वाह ।
 श्रुद्धेः साभिपक्षैः क्षिप्रैर्हैरितकपिशं नीलपिङ्गं नीपकुमुमं वृद्धा ।
 तसि वर्षासु नवजलपाते विना न जायते । तथाविर्भूतप्रथममुकुला
 जन्मजायकोरकाः जन्मलीला अनुकच्छं तीरसमीपे वृद्धा । ता हि
 वर्षासु पुञ्जन्ति । तथा दग्धारक्षेपु निदाघमुष्टकाननेष्वधिकसुरभिं गन्धं
 पूषिव्या आश्राय शिहिल्या । अलकणपातासि तत्र मीगश्याविर्भावः ।
 अललवमुच इति मेघविशेषवत् न तु जलमम् ॥ २१ ॥

उत्पश्यामि द्रुतमपि सखे मत्प्रियार्थं यियासोः

कालक्षेपं ककुभसुरभी पर्वते पर्वते ते ।

शुक्लापाङ्गिः सनयनजलिः^१ स्वागतीकृत्य केकाः

प्रत्युद्यतः कथमपि भवान्गन्तुमाशु व्यवस्येत् ॥ २२ ॥

अस्मद्विस्तारं स्वरितमपि त्रिगमिषोक्तव ककुभकुमुमसुगन्धी सर्वेक्षिद्र-
 द्रौ तवाहं कालहारसुत्पश्यासुमिषे । कुत इत्याह । यथाप्रियमिषैः
 शुक्लापाङ्गिर्मसूरैः सनयनजलिर्नैवोदकयुक्तिः केकाः स्वागतीकृत्य चाग्निः
 स्वागतं कृत्वा प्रत्युद्यत इत्युक्तिप्रत्युक्तिपशात्कालक्षेपः । अतस्त्वार्यये लग्नाम् ।
 अस्मदर्थं कथमपि भवान्गन्तुं अवशेद्वाप्यायं कुर्यात् । अहमार्तस्त्वं
 चोत्तत इति भावः । सनयनजलत्वमत्र विरिण मिचालोकनात् ॥ २२ ॥

पाशुदुच्छायोपवनवृतयः केतकैः सूचिभिन्ने-

नीडारम्भैर्गृह्वलिभुजामाकुलयामचैत्याः ।

त्वय्यासन्ने फलपरिणतिश्यामजम्बूवनान्ताः^२

संपत्सन्ते कतिपयदिनस्यामिहंसा दशाणीः ॥ २३ ॥

^१ सनयनयमैः J, M, S, D.

^२ परिणतफलश्याम J, M, S, D.

स्वयि निकटे मति दशाणांश्चा जनपदा एवंविधाः संपत्त्यमे
 भविष्यन्ति । कीदृशाः । केतकेः पुष्यैः पाण्डुध्यायाः युद्धशोभा उपवनवृतय
 उद्यानकण्डयो विधाम् । सितत्वात्केतकानाम् । मूष्या गर्भकण्डकेन
 भिक्षिर्विदारितैः । तेषां ह्यन्तःस्था सूचिर्भित्वा विनिर्याति । तथा
 गृहवस्त्रिभुजां काकाणां लीडारक्षीराक्षयकर्मैराकुलानि व्याप्तानि यामघि-
 ख्यानि येषु । वर्षभयाद्भि पक्षिणः प्रावृषि नान्यत्र निर्यान्ति । शैलं
 बुद्धाक्षयः । यदि वा महाभोगप्रज्ञाततमो जनस्यतिक्षिणः । तथा फलानां
 परिणामा पाकेन श्यामा जम्बूवनास्ता स्य । कपित्वानीव हि जम्बूफलानि
 पाकेन श्यामायन्ते । कतिपयदिनस्थायिनश्च हंसा येषु । मेषालोके
 मानघनमनात् ॥ २३ ॥

तेषां दिक्षु प्रथितविदिशालक्षणां राजधानी
 गत्वा सद्यः फलमविकलं^१ कामुकत्वस्य लब्धा ।
 तीरोपान्तस्तनितमुभगं पास्यसि स्वादु यत्न-^२
 त्तभूभङ्गं मुखमिव पयो वेचवत्याश्चलोर्मि^३ ॥ २४ ॥

तेषां दशाणां विदिशाणां राजधानी गत्वा तत्पक्षमविकलं
 परिपूर्णं कामुकत्वस्य फलं त्वं लब्धा प्राप्स्यसि । कुत इत्याह ।
 यद्यस्माद्देववत्याः सरितस्तदेवंविधं पयः पास्यसि । कीदृशम् । तीरोपान्ते
 क्षणितेन पक्षिणैर्जितेन स्थणितेन वा सुभगं सुन्दरं स्वादु इत्थं पलोर्मि
 स्थणितवीधि । अत एव सभूभेदेन मुखेन तुल्यम् । अत एव कामिलफ-
 लजातः । कामी हि कामिन्याः कुटिलभु वङ्गं स्वादु धयति । कर्मिणां
 भुव उपमानम् । यदिति हेतुपदम् । तदिति पयोनिर्देशः । विदिशाशब्दः
 पृषोदरादिः^४ । लक्ष्यं नाम । लभेति तुल्यतः ॥ २४ ॥

नीचैराख्यं गिरिमधिवसेस्तत्र विश्रामहेतो-^५
 स्वत्संपर्कात्पुलकितमिव प्रौढपुष्यैः कदम्बैः ।

^१ फलमपि महत् J. ^२ यत्र J, °युक्तं S, D. ^३ °लोर्म्याः J.
^४ Pūṣ. cī, 3, 100. ^५ विश्रामि° J.

यः पण्यस्त्रीरतिपरिमलोद्गारिभिर्नागराणा-
मुद्दामानि प्रथयति शिलावेश्मभिर्यौवनानि ॥ २५ ॥

तत्र विदिद्यायां कीचिराख्यमद्रिं विश्रामार्थं त्वमधिवसेरधितिष्ठे-
राशयेः । कीचुशम् । प्रौढपुष्पर्विकसितकुमुदीः कदम्बतरुभिर्हेतुभिस्त्व
सुहृदः संश्लेषात्पुनक्तिमिव रोमाञ्चितमिव । पुञ्जस्य हि कदम्बकुमुदस्य
रोमशोभा जायते । केचित्तत्प्रौढेति पेटुर्मुकुलितत्वाच्च पुनकाकारता-
माजः । यथाद्रिर्नागराणां विदग्धानामुद्दामानि प्रचच्छानि यौवनानि
शिलावेश्मभिः प्रख्यापयति । यतः पण्यस्त्रीरतिपरिमलोद्गारिभिर्वैणिका-
सुरतामोदमोचिभिः । विश्रामशब्दः कवीनां प्रमादजः ॥ २५ ॥

विश्रान्तः सन्वज्र वननदीतीरजातानि सिञ्च-¹
न्नुद्यानानां नवजलकण्ठैर्यूथिकाजालकानि
गण्डस्वेदापनयनरुजाक्लान्तकर्णोत्पलानां
द्यादादानात्क्षरणपरिचितः पुष्पलावीमुखानाम् ॥ २६ ॥

तत्र विश्रान्तः सन्ननतरं त्वं द्यायाः । किं कुर्वन् । वननदी कामनसरि-
ज्जदीविद्येयो वा । तत्कृत्स्नमवानुपवनानां यूथिकाजालकानि हरिषी-
गुञ्जास्रवजलकण्ठैरुच्यन् । पुष्पलावीमुखानां माकाकाराङ्गनामुद्यानां
द्यादादानाश्चेतोः अशमाचं परिचितः सुहृत् । तापापहरत्वात् । कीचु-
शानां मुखानाम् । कपोलयोर्यः सेदो घर्मक्षणापनयनेनोत्पसनेन वा
रुजा बाध उच्यमर्दकथा क्लान्तकर्णोत्पलानां स्नानयवसक्रवलयानाम् ।
रुजाचोत्पलानामेव । भिदादित्वादङ् । पुष्पाणि कुम्भन्तीति पुष्पलाव्यः ।
अर्मणश्च² ॥ २६ ॥

वक्रः पन्था यदपि भवतः प्रस्थितस्योत्तराशां
सौधोत्सङ्गप्रणयविमुखो मा स्म भूरुज्जयिन्याः ।

¹ नगनदी° S, D; °तीरजानां निविष्ट° J. ² Pāp. iii, 3, 104.

³ Pāp. iii, 2, 1.

विद्युद्दामस्फुरितचकितेस्त्व' पौराङ्गनानां
लोलापाङ्गैर्यदि न रमसे लीचनेर्वञ्चितोऽसि' ॥ २७ ॥

कीचिरीमाशां तथ धियासोश्चञ्चयिनी प्रति यद्यपि वक्रः पन्थाः कुटि-
लोऽप्या तथापुञ्जयिन्त्याः सीधोत्सङ्गप्रणयविमुखो हृष्याङ्गोपभोगवि-
तृष्यो मा भूः । अथङ्गं गच्छेरित्यर्थः । यन्नामप्य नागरिकाणां नेत्रवि-
भ्रमैर्यदि न रमसे न कीचसे तद्दर्शितोऽसि । द्रष्टव्यादर्शनात् । कीदृशीः ।
विद्युद्दामस्फुरितचकितैः श्रम्यागुणविलसन्वसैः । तथा लोलापाङ्गैश्चटु-
पर्यनीः ॥ २७ ॥

इदानीमुज्जयिनीमाशोपदेशमाह ।

वीचिह्योभस्तनितविहगश्रेणिकाञ्चीगुणायाः
संसर्पन्त्याः स्खलितसुभगं दर्शितावर्तनाभेः ।
निर्विन्ध्यायाः पथि भव रसाभ्यन्तरः संनिपत्य
स्त्रीणामाद्यं प्रणयवचनं विभ्रमो हि प्रियेषु ॥ २८ ॥

निर्विन्ध्याख्या नदी । तस्याः पथि प्रवाहे संनिपत्य संल्लिप्य रसाभ्यन्तरो
भव पानीयगर्भः स्याः । अथः पिवेरित्यर्थः । अथ च रसाभ्यन्तरः
शुद्धारवासितो भवेरिति वक्रोक्तिः । तां कामयेषा इत्यर्थः । कामिनी-
साधर्म्यमाह । कीदृश्यास्ताः । वीचिचोमेव कञ्चोककम्बिन स्फुलिता
कोकूयमाना वा विहगश्रेणी पथिमाला सैव काशीगुणो रशनादान
यस्याः । तथाऽप्यादौ स्खलितेन परिक्लृष्टितेन सुभगं सुन्दरं संसर्पन्त्या
वहन्त्याः । तथा दर्शितावर्त एव नाभिर्यया तस्याः । आङ्गानामावे कथं
मम रागिता युक्त्याह । नारीणां विभ्रमो विलास एव यस्मात्प्रियेषु
प्रणयवचनं प्रार्थनावचः प्रीतिवाक्यं वा । यदालोकनवशाद्ङ्गनानां
विभ्रमाः प्रवर्तन्ते तैरेवासावभर्षितो भवेत् । साद्यान् तासां प्रार्थना
साधयकारिणी । अथ चावर्तनाभिदर्शनादिको विलासः प्रवृत्त एव ॥ २८ ॥

१ °स्फुरण° S, D ; °चकितैर्यच J. २ °तः स्याः J.

वेणीभूतप्रतनुसलिला^१ तामतीतस्य सिन्धु^२
 पाण्डुच्छाया^३ तटरुहतस्र्भंशिभिर्जीर्णपणैः ।
 सौभाग्यं ते मुभग विरहावस्थया व्यञ्जयन्ती^४
 कार्श्यं येन त्यजति विधिना स त्वयैवोपपाद्यः ॥ २९ ॥

हे मुभग तां निर्विन्धा कार्श्यं कर्तुं येन विधिना प्रकारेण प्रकृतिसं
 त्यजति स विधिर्भवतिव संपाद्यः । यदैवावेत्यर्थः । एवं हि तोयपुरा-
 नमात्रदी कथा न भवति । कक्षात्कार्श्यात्वात् तत्र वर्षाभीत्याह ।
 यत्तत्तवातीतस्य विरहावस्थाया सौभाग्यं वाञ्छन् व्यञ्जयन्ती कथयन्तीम् ।
 तथा हि स्वहिरहेव वेणीभूतं प्रतनुत्वात्तानिलं यस्याः । वेणी केशपात्रः ।
 तथा तटरुहेभ्यस्तीरश्रेष्ठस्यैवभी श्रेष्ठोर्णोर्णैर्भर्जरकिसलयैः पाण्डुरी-
 भूताम् । प्रियविरहे हि नारी तनुः पाण्डुश्च भवति ॥ २९ ॥

प्राप्यावन्तीनुदयनकथाकोविद्यामवृद्धा-
 नूर्वोहिष्टामनुसर^५ पुरीं श्रीविशालां विशालाम् ।
 स्वल्पीभूते सुचरितफले स्वर्गिणां गां गतानां
 शेषैः पुरयैर्द्वैतमिव^६ दिवः कान्तिमत्स्वराडमेकम् ॥ ३० ॥

ततोऽवन्तीनाम अनपद्मानासाव पूर्वाहिष्टां पूर्वांतां नगरीमुच्चयि-
 नीमनुसर नच्छ । कीदृशांस्तान् । उदयनकथा गृहकथा यत्तराजवृ-
 क्षान्तः । तत्र कोविदाः प्रवीणा यामवृक्षादिरन्तना येषु । तस्य तत्र
 वर्धनीयत्वात् । पुरीं कीदृशीम् । श्रिया च्छब्दा विशालामनन्त्यां
 विविधाश्च शाला यस्यास्ताम् । दां पीतिसामह । दिव एकं भास्वरं
 खण्डमिव । स्वर्गैकदेशस्य कक्षावागम रत्याह । स्वर्गिणां पुष्पवता
 सुचरितफले मुक्ततफल उपभुक्तत्वाद्दलीभूते किंचिच्छिष्टे सति गां गतानां
 भुवं प्राप्तानां पुष्पशेषिणाहतं भुवमानीतं मूर्तिमत्स्वर्गखण्डमिवित्यर्थः ।
 अवन्तीनां निवासो अनपदोऽवन्तायः ॥ ३० ॥

^१ सलिला J, S, D; ^२ सलिलाभावतीतस्य M. ^३ सिन्धुः J, M,
 S, D. ^४ च्छाया J, M, S, D. ^५ वन्ती J, M, S, D.

^६ अनुसर J. ^७ पुष्पैः कृतमित्र J.

दीर्घीकुर्वन्पटु मदकलं कूजितं सारसानां
 प्रन्यूषेषु स्फुटितकमलामोदमैचीकषायः ।
 यत्र स्त्रीणां हरति सुरतग्लानिमङ्गानुकूलः
 सिप्रावातः^१ प्रियतम इव प्रार्थनाचाटुकारः ॥ ३१ ॥

यत्रोज्ज्वलित्या कामिनीनां सिप्रासरिद्धिनिः सुरतग्लानिं मोहनखिदं
 हरत्यपासति । कीदृशः । सारसानां लक्षणाणां मद्देन मधुरं स्फुटं च
 कूजितं दीर्घीकुर्वन्प्रधारयन् । तथा प्रभातेषु स्फुटिताणि विकसिताणि
 यानि कमलानि तेषामामोदः सीरभं तस्य भिज्या संपर्केण कषायः कषाय-
 रसयुक्तः । भावित इत्यर्थः । अङ्गानुकूलो नाचसुलकारी । शीतलसुर-
 भित्वात् । क इव हरतीत्याह । प्रार्थनया चाटुकारः प्रियतमियान्मया
 कामिन्या अङ्गग्लानिमपहरति । सिप्रास्त्रोज्ज्वलित्यां नदी ॥ ३१ ॥

जालोन्नीरैरुपचितवपुः केशसंस्कारधूमै-
 र्वन्धुप्रीत्या भवनशिखिभिर्दत्तनृत्तोपहारः^१ ।
 हर्म्येष्वस्याः कुमुमसुरभिध्वध्वखिन्नान्तरात्मा^२
 नीत्वा रात्रिं^३ ललितवनितापादरागाङ्कितेषु ॥ ३२ ॥

भर्तुः कण्ठच्छविरिति गणैः सादरं दृश्यमानः^४
 पुण्यं यायास्त्रिभुवनगुरोर्धाम चण्डेश्वरस्य^५ ।
 धूतोद्यानं कुवलयरजोगन्धिभिर्गन्धवत्या-
 स्त्रोयक्रीडानिरतयुवतिस्नानतिक्लैर्मरुद्भिः ॥ ३३ ॥

^१ सिप्रा० M. ^२ *धूपि० J, M, S, D. ^३ *नृत्तोप० M, D.

^४ *ध्वखिदं नयेया M, S. ^५ नीत्वा खिदं J, लक्ष्मी पञ्चम M, S, रात्रिं
 नीत्वा O, मुक्ता खिदं D. ^६ कीदृशमाहः J, M, S, D. ^७ चण्डीश्वरस्य
 J, M, S, C pr. m., D.

सुमलकम् ॥

अस्या उल्लसित्याः सीधेवध्वसिज्ञान्तरात्मा निशामतिषाञ्च चच्छे-
 चरस्य शंभीधर्मापयत्नं याया गच्छेः । कीदृशः । जालीश्रीविर्गवा-
 चविवरनिर्गतिरङ्गनामूर्धञ्जीपस्कारधूमिरुपचितवपुः पीचरतनुः । धूमप्रा-
 यत्नादक्षायाम् । तथा गृहमधूरः सुहृत्स्नेहाद्भी वितीर्षी नृत्तमेवी-
 पहारी बलिर्यस्य । ते हि स्वामालोक्य सुहृत्स्नेहामृत्वानि । कीदृशेषु
 हर्म्येषु । कुमुभिरुपकारपुण्यैः सुगन्धिषु । तथा ललितायां सविलामायां
 वसितायां पादानामलक्तकिनाङ्गितेषु चिह्नितेषु । त्वं कीदृशः । गणैः
 प्रीत्यालोक्यमानः । कुतः । भर्तुः शंभीः कच्छच्छविर्गलभिकान्तिरिह्यतो
 हेतोः । कीदृशं धाम । पुषं पवित्रम् । तथा गन्धवत्यास्त्राया मया
 मन्त्रिर्वाभिर्भूतोवागनुज्ञसितोपवचम् । कीदृशैः । कुवलयरजोगन्धिभि-
 र्दन्त्यरैरुसीरभं विद्यते येषां तेः । तथा तोयश्रीडायां जलकेली
 भिरताः सक्ता या युवतयस्त्रायां स्त्रायेन तितैः कटुकैः । अकुरावसं-
 क्रमवात् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

अप्यन्यस्मिञ्जलधर महाकालमासाद्य काले
 स्थातथ्यं ते नयनविषयं यावदभ्येति^१ भानुः ।
 कुर्वन्संध्यावलिपटहतां शूलिनः श्लाघनीया-
 मामन्द्राणां फलमविकलं लप्स्यसे गर्जितानाम् ॥ ३४ ॥

हे जलधरान्यस्मिञ्जलि कालेवसरे महाकालाभिधानं भगवन्तमासाद्य
 तावत्प्रयासितत्वं यावदकंशुचुर्गोचरतो चतुर्दशत्वमुपैति । प्रातःसंध्या-
 समयपर्यन्तमित्यर्थः । विमर्षमिच्छाह । शूलिनो महाकालस्य संध्यावच्छर्ष
 पटहतां पुर्यसे श्लाघनीयां विदधत्त्वमामन्द्राणां सर्वमधुराणां गर्जितानां
 परिपूर्णे फले प्राप्स्यसि । देवानां हि बलिकाले दृष्ट्वापटहादिवारिभाञ्चम् ।
 तत्र तु भवद्विगतान्धिव पटहोभविष्यतीति तत्साफल्यम् । स्थातत्वं त
 रति कथानां कर्तारि वा^२ ॥ ३४ ॥

पादन्यासकृणितरशनास्तत्र लीलावधूतै
 रनच्छायाखचितवलिभिश्चामरैः क्लान्तहस्ताः^३ ।

^१ दक्षेति J, M, S.

^२ Pān. ii, 3, 71.

^३ काल० J^३.

वेश्यास्वत्तो नखपटमुखात्राप्य वर्षीयविन्दू-
नामोह्यन्ति' त्वयि मधुकरश्रेणिदीर्घान्कटाक्षान् ॥ ३५ ॥

तत्र महाकालधात्रि वेश्या भगवद्गणिकारस्वत्तो भवत्सकाशाज्ञस्यपट-
स्वकरान्वर्षीयविन्दूग्रधमजलकटाभासाद्य प्रीतिवशात्त्वयि भ्रमरपा-
तीपुष्पलाङ्कटावाग्नेष्कान्ति । कीदृशस्थाः । पाद्व्यामेन कृणितरशना
श्रमिखलाः । तथा विलासवनितीर्षान्कनः शिखमानकरा इति
रिक्तुमार्योक्तिः । ता हि देवं वीजयन्त्यः सेवन्ते । कीदृशीः । रत्नच्छा-
रथा योषिताः प्रकटीकृता वलय उदरश्लेषा यैः । तासां हि वासोयुगा-
च्छादितानां चामरमणिभासा मध्यवलयः प्रकटीभवन्ति ॥ ३५ ॥

पश्चादुच्चैर्भुजतरुवनं मण्डलेनाभिलीनः
सांध्यं तेजः प्रतिनवजपापुष्परक्तं^१ दधानः ।
नृत्तारम्भे^२ हर पशुपतेरार्द्रनागाजिनेच्छां
शान्तोद्देगस्तिमितनयनं दृष्टभक्तिर्भवान्या ॥ ३६ ॥

पश्चाद्गनारं तत्र पशुपतेः शंभोर्नृत्तारम्भ चार्द्रनागाजिनेच्छां हृदिरसर-
गजचर्मभिलाषं हर नाशय । तत्र तन्निभत्वात् । तथा हि कीदृशस्त्वम् ।
दृष्टीरुद्रतं भुजतरुवनं शोर्द्रमपण्डं मण्डलेन तिर्थगभिर्भीनः संश्रितः ।
श्यामिनवजपापुष्परक्तोहितं सांध्यं तेजो विधत् । एवं च नवनागाजिन-
ताङ्काहरणम् । भवान्या शौचां दृष्टभक्तिरात्कीर्तित्व्यविधसेवनः ।
रुद्रम् । विलुद्धशेषाभावाच्छान्तोद्देगानि निवृत्तलिदास्यत एव स्तिमि-
तानि शयनानि यत्र दर्शने ॥ ३६ ॥

गच्छन्तीनां रमणवसतिं योषितां तत्र नक्तं
रुद्धालीके नरपतिपथे सूचिभेष्टैस्तमोभिः ।
सौदामिन्या^३ कनकनिकषस्त्रिग्धया दर्शयोर्वीं
तोयोत्सर्गैस्तनितमुखरो^४ मा स्म^५ भूर्विक्लवास्ताः ॥ ३७ ॥

^१ *कान्ते J, M, S, D. ^२ *जवा* S. ^३ नृत्ता* M, D.
सौदामन्या J, M, S, C. ^४ *विमुखो A, C. ^५ च J, S.

तस्योक्त्यामभिसारिकाणां श्रीदामिन्या तञ्जिता राजमार्गं दर्शय
प्रकाशय । यतो नक्तं रात्रौ प्रियतमवसतिं व्रजन्तीनाम् । अत इवातिघन-
त्वात्पुष्पा मेघैस्तमोभी रुक्तालोके ऽपद्यम्काशे पथि । कीदृश्या तथा ।
कमलनिकपवत्सुवर्षुषर्षुषन्निखम्भदाकृषया । एषं च कृत्वा तीयोत्तमार्थं
स्नितेन सर्जिततटम्बरेण मुसुरः सशब्दो नाभूः । यतस्तथा योषिज्ञावात्का-
तरास्यल्लयः ॥ ३० ॥

तां कस्यांचिन्नवनवलभी सुप्रपारावतायां
नीत्वा रात्रिं चिरविलसनात्खिन्नविद्युत्कलचः ।
दृष्टे सूर्ये पुनरपि भवान्वाहयेदध्वशेषं
मन्दायन्ते न खलु मुहृदामभ्युपेतार्थकृत्याः ॥ ३१ ॥

तां पूर्वीकान् रात्रिं कस्त्रामपि भवनवलभी गृहोपरिपुरे नीत्वातिवाह्य
ततः सूर्योदये भूयोऽपि भवान्कार्यनवशिष्टं वाहयेदुहहयेत् । यस्याभि-
चाणां धैर्यकृत्यं प्रयोजनमभ्युपेतमूरीकृतं शिरसाङ्गीकृतं ते न खलु
मन्दायन्ते शैवालसा भवन्ति । कीदृश्यां वलभी । सुप्ताः पारावताः
कपोतविशेषा यव । ते हि कषट्कतयवशार्थं नागरकेशुंहे धार्यन्ते । त्वं
कीदृशः । चिरं विलसनात्किञ्च ज्ञानं विद्युदेव कलचं भार्या यस्मै सः ।
अत एव वलभी विश्वमजम् । अमब्दो मब्दो भवति मन्दायन्ते ।
भृशादित्वात्कषह^१ । अर्घ्यदात्री कृत्तमर्घकृत्तम^२ । अर्घः प्रयोजनम् ।
अवश्वार्थत्वात्सास्य कृत्तल्लम् ॥ ३२ ॥

तस्मिन्काले नयनसलिलं योषितां खण्डितानां
शान्तिं नेयं प्रणयिभिरतो वर्त्म भानोम्यजाशु ।
प्रालेयासं कमलवदनात्सोऽपि हर्तुं नलिन्याः
प्रत्यावृत्तस्त्वयि कररुधि स्यादनल्पाभ्यसूयः ॥ ३३ ॥

अतः कारवाहानोः सूर्यस्य वर्त्म मार्गं ज्ञज । साक्षादको भूरित्वर्थः ।
यतस्तस्मिन्काले प्रभाताख्ये खण्डितानां विप्रलम्बानामङ्गुथानां विधिरा-

^१ Pāp. iii, 1, 12.

गन्धामु नैवजलं शमनीयम् । यदि लमस्य पटनिभो भवसि तदालो-
कनपाटवाभावाग्निशायङ्कृत्या नागमनं स्यादिति वस्त्रं भागोऽस्यज । किं
च सोऽपि भानुः खण्डितायाः कमलिन्वाः प्रियायाः कमलादेव
वदन्तात्प्रालेयमवज्ञायमेवासु हर्तुं शमयितुं प्रत्यानुक्तः प्रत्यागतः ।
तेनापि पद्मिन्वाः प्रार्थना कार्द्वेत्तव्यः । अतस्त्वयि करस्वधि रस्मि-
रोधकैः प्रत्याभ्यसूयो भवेत् । त्वयि महान्तं रोषं भावयेत् । यस्तु हि
प्रियां प्रार्थयमानस्तु यः करमवदन्तीयात्तस्तु तव मन्युर्भवति । निद्रा-
वपायमुकुलीकृतेष्वदि' ॥ ३९ ॥

गम्भीरायाः पयसि सरितश्चेतसीव प्रसन्ने
छायात्मापि प्रकृतिसुभगो लप्स्यते ते प्रवेशम् ।
तस्मात्तस्याः^१ कुमुदविशदान्यर्हसि त्वं न धैर्या-
न्मोघीकर्तुं चटुलशफरोद्धर्तनप्रेक्षितानि ॥ ४० ॥

गम्भीरायाः पयसि सरितः प्रसन्ने तव स्वभावमुन्दर-^२च्छायात्सु
ऽप्यात्मा प्रतिविम्बस्त्वचेतसीव प्रवेशं लप्स्यते । तस्मात्कारणादस्या नयाः
किरवसितानि चपलशफरोद्धर्तनप्रेक्षितानि कम्यमानमीशसुरितामजोनि-
तानि धैर्यान्नायोधैर्यान्मोघीकर्तुं वन्ध्ययितुं नार्हसि । ततो मा गम इत्यर्थः ।
नमनासि तानि निष्फलानि स्युः । यद्य नागरः स प्रियस्यां रानेष
वीक्षमाणायां विलम्बते । स हि तस्यासेतसि प्रविष्टः ॥ ४० ॥

^१ This is the beginning of a verse defining the *khanḍitā*.
The full text of it is given by Nandargikar, Notes, p. 46.
Professor Zaehner informs me that the same verse is quoted
in Vallabhadra's commentary on the *Raghuvamśa*, v, 67
(S. P. Pandit's Notes, p. 46), in the *Vetālapamśharinīśālikā*
(edited by Uhle, p. 121), and in Vāgbhaṭa's *Kāvyamālā*
(Kāvyamālā, No. 43, p. 64), and that the first quarter of it is
found in the commentary on the *Mānīśālikā*, verse 639, and in
Mahendra's commentary on Hēmaṅdra's *Amśārthasam-
graha*, iii, 476. ^२ तस्यादस्याः J, M, S, D.

तस्याः किञ्चित्करधृतमिव प्राप्नवानीरशाखं
 दृत्वा नीलं सलिलवसनं मुक्तरोधोनितम्बम् ।
 प्रस्थानं ते कथमपि सखे लम्बमानस्य भावि
 ज्ञातास्वादः पुलिनजघना^१ को विहातुं समर्थः ॥ ४१ ॥

तस्या शमीराया नीलं सलिलमेव वसनसम्बरं पागवशाशुत्वापास्य
 तव लम्बमानस्य जलभरसम्बरत्वात्तर्पेव तिष्ठतः प्रस्थानं कथमपि भावि
 प्रयाणं कथमपि भविष्यति । यस्माद्यो ज्ञातास्वादोऽनुभूतरसः स
 पुलिनजघना तीरपुष्पनितम्बां युवतिं कुरुक्षुं समर्थः । त्वं च शानीयपा-
 नाद्विदितास्वादः । सापि पुलिनमेव जघनं यस्याः सा पुलिनजघना ।
 कीदृशं सलिलवसनम् । प्राप्तं लम्बवदानीरशाखा वितसीलताः । वानीर-
 शाखा दृष्टिसिद्धिर्धर्मः । प्राप्तापने च द्वितीयया^२ । यदि वा प्राप्ता वानीर-
 शाखा येनेत वज्रग्रीहिः । अतस्तीत्येते । करधृतमिव इत्थावदृश्यं
 यथा । अंशुकं हरतो हि कामिनी भार्यः कराभ्यां रुन्धन्ति । नीलं
 हरितम् । शीमेऽल्पत्वात् । अतएव हरणामुक्तमुत्तुष्टं रोधकीरमेव
 नितम्बो येन । यदसम्बरं द्वियते तन्मुक्तनितम्बं भवति । भविष्यतीति
 भावि ॥ ४१ ॥

त्वन्निथन्दोच्छ्रुसितवसुधागन्धसंपर्कपुण्यः^३
 स्रोतोरन्ध्रध्वनितसुभगं^४ दन्तिभिः पीयमानः ।
 नीचैर्वास्यत्युपजिगमिषोर्देवपूर्वं गिरिं ते
 शीतो वायुः^५ परिणमयिता काननोदुस्तराणाम्^६ ॥ ४२ ॥

ततो देवगिरिसुपजिगमिषोर्यथाशीलव सतुषारः पवनो नीचैर्वास्त्रति
 सम्बरं गमिष्यति । कीदृशः । तव निष्यन्देन तोयमोषेहोच्छ्रुसिता
 विकसिता हविता यामी वसुधा भूमिसत्त्वा गन्धसंपर्केण नीरभङ्ग-
 तिकरेण पुष्पी मनीषः । तथा शीखाहृत्तिभिः पीयमानः । कथम् ।

^१ विवृतजघनां J^१, M, S, विपुल* J^२, D. ^२ P50. 3, 2, 4.
^३ *रम्भः J, M, S, D. ^४ *अधुरं J. ^५ वातः J. ^६ काननी* J^२.

स्रोतोरन्ध्रं करविवरं तच्छ भ्रानितं शूत्कारक्षेत्रं सुभयं रम्यम् । सगूत्कृतमिच्छर्यः । सुधिरं हि वातप्रवेशादधिको ध्वनिर्भवति । स्रोतः करः करिणः । यथा । प्रासम्येत्स्रोतसाम्भ्रतेनेति माघश्च^१ । तथा कामने वन उदुम्बरफलानां परिणमयिता याचयिता । तद्दशात्याकोत्पत्तेः ॥ ४२ ॥

तत्र स्कन्दं नियतवसतिं पुष्यमेधीकृतात्मा
पुष्यासरिः स्रपयतु भवान्ब्योमगङ्गाजलाद्रिः ।
रक्षाहेतोर्नवशशिभृता वासवीनां चमूना-
मत्यादित्यं हृतवहमुखे संभृतं तद्धि तेजः ॥ ४३ ॥

तत्र देवशिरो सदासेनिहितं कुमारं त्वं सुरसरिदुदकसरसिः कुसुमधर्यैः पुष्यमेधीकृतात्मात्पुष्यपथैः पूजयेः । यथावासवीनां चमूनामिच्छ्रीणां सेनानां रथार्थं नवशशिभृता चन्द्रमौलिनात्यादित्यं सूर्यादित्यधिकं तन्निभो वीर्यं संभृतं चिह्नम् । अमुरोपद्रुतसुररथार्थं हि कार्त्तिकेयो हरिण गीर्या जनिता रत्नागसः । तस्य युक्तं स्वस्नानचलितमधिना पीतमभूत् । वासवीनामिति दुर्लभः प्रयोगः । बुद्धाच्छेनापी वाधितत्वात्^२ । अतिकामा आदित्यो येन तदत्यादित्यम् ॥ ४३ ॥

ज्योतिर्लखावल्यि गलितं यस्य वह्निं भवानी
पुचप्रीत्या^३ कुवलयपदप्रापि^४ कर्णे करोति ।
धीतापाङ्गं हरशशिरुचा पावकेस्तं मयूरं
पश्चाद्द्वियहणगुरुभिर्गर्जितैर्नर्तयेथाः ॥ ४४ ॥

पश्चाद्गनारं पावकेः स्कन्दश्च तं वाहनं मयूरं गर्जितैर्नर्तयेथा नाम्नां कारयेथाः । अलदरचक्षिमनाधि वह्निंणो भूत्यन्ति । तमित्युक्तम् । कं तमित्याह । यस्य गलितं शब्दं वह्निं पक्षं गौरी पुचप्रीत्या कर्णे करोत्यवतंसीकुर्वते । तस्य कुवलयपदप्राप्युत्पलखानाच्छुद्धम् । ज्योतिर्लखावल्यं तेषोरान्जिमपठं विद्यते यस्मै तत्तथोक्तम् । हरशशिरुचा शिवशिरसन्द-

^१ Śūtipālatānā, xviii, 49.

^२ Pāy. iv, 2, 110, 114.

^३ प्रेम्णा J, M, S, D.

^४ कुवलयदलप्रापि J, M, S, D.

चन्द्रिकया धीतापाङ्गं चालितनेचान्तम् । गर्जितैः कीदृशीः । अद्रिग्रहण-
गुचभिः पर्वतप्राग्निपीवरीः । अद्रिग्रहणशब्दे न कर्तृपदीसमासः^१ । यतदेवा
रति न पादमीत्यादिनात्मनेपदम्^२ ॥ ४४ ॥

आराध्यैवं शरवणभुवं^३ देवमूलाङ्किताध्वा
सिद्धद्वैजैलकणभयाङ्गीणिभिर्मुक्तमार्गः ।

व्यालक्षेयाः सुरभितनयालम्भजा मानयिष्य-
म्नोत्तोमूर्त्या भुवि परिणतां रन्तिदेवस्य कीर्तिम् ॥ ४५ ॥

शरवणभुवं कुमारसेवं पुष्पासारैः सपनादिप्रकारेणाराधयन् विविधा-
ध्यानमतिक्रम्य रन्तिदेवस्य राशः कीर्तिं चर्मस्तत्वाख्यां मानयिष्यन्पूजयितुं
व्यालक्षेयाः अक्षेया गच्छैः । कीदृशीम् । सुरभितनया गावसाधामालम्भनं
प्रीत्यर्थं ततो जातां प्रसूतां भुवि च सौतोमूर्त्या प्रवाहकूपेण परिणतां
कृत्वाकारं गताम् । तेन हि नृपेण क्रतुष्वतिबंधीयस्यो नावः संज्ञयिता
यासां अधिराष्टर्मन्त्रश्च चर्मस्वती संप्रैत्यागमः । त्वं कीदृशः । सिद्धमि-
षुनिक्षीयविन्दुनाभामुक्तमार्गः परिहृतपथः । यतो वीणिभिर्वज्रकीहरीः ।
तन्वीर्हि^४ अन्तर्द्वा विश्वरा भवति । अक्षिराभाय धीर्यं सोढुमत्सया
गद्वया शरवणै ल्कनित्यतः शरजत्वं स्रन्दस्य । अनिरक्तः शरैरुग्रधैत्या-
दिना^५ शत्वम् ॥ ४५ ॥

त्वय्यादातुं जलमवनते शार्ङ्गिण्यो वर्णचोरे
तस्याः सिन्धोः पृथुमपि तनुं दूरभावात्प्रवाहम् ।
प्रेक्षिष्यन्ते गगनगतयो दूरमावर्ज्यं^६ दृष्टी-

रेकं मुक्तागुणमिव भुवः स्थूलमध्येन्द्रनीलम् ॥ ४६ ॥

त्वयि तोयं यहीतुमवनते लम्बमाने सति तस्याः सिन्धोचर्मस्वत्याः
प्रवाहं सिवाख्या यमक्षराक्षुंषि दूरमावर्ज्यमावर्ज्यं विक्षिप्य कीतुका-
द्रुष्यन्ति । यतो भुवः स्थूलमध्येन्द्रनीलमेकं मुक्तागुणं मौक्तिकदामिव ।
स्त्रीतसो मुक्तागुणनिभत्वादसुदृश्यं च महानीलतुच्छत्वात् । कीदृशं

^१ Cf. Pāp. ii, 2, 15. ^२ Pāp. i, 3, 80. ^३ आराध्यैवं शरवणभुवं
J, M, S. ^४ तन्वी हि A, B, C, D. ^५ Pāp. viii, 4, 6. ^६ नूनमावर्ज्यं
J, M, S, D.

प्रवाहम् । पृथुमपि तनुं विशीर्यमपि खलाम् । कुतः । दूरभावाद्दि-
पकर्षात् । दूरदि महदपि खल्वं वृश्नते । अत एव मुक्तानुवशास्त्वम् ।
त्वयि कीदृशे । सजलत्वात्कृष्णस्य वर्णधीरे नीले । इतिभेदनीलनिभस-
मुक्तम् ॥ ४६ ॥

तामुक्षीर्यं व्रज परिचितभूलताविभ्रमाणां
पक्ष्मोक्षेपादुपरिविलसत्कृष्णशारप्रभाणाम्^१ ।
कुन्दक्षेपानुगमधुकरथ्रीमुषामात्मविश्वं
पात्रीकुर्वन्दशपुरवधूनेचकीतूहलानाम् ॥ ४७ ॥

तां चर्मण्वतीमतीत्य दशपुरास्त्रे नवरे सुवतिनयनकीतुकानामात्मानं
पापीकुर्वंसासां निचविषयं नयनार्थेः । दशपुरनिकटेन याथा यथा
तन्नागरिकास्त्वामीचेरन्निर्यथः । कीदृशानाम् । नागरिकत्वात्परिचिता
अभ्यक्षा भृशत्वाविलासा येषाम् । तथा स्वदालोकनवशात्पक्षीक्षेपेक्षी-
परि विलसन्ती स्फुरन्ती कृष्णशारप्रभा येषाम् । अतश्च कुन्दकुमुमस्य यः
येषः प्रेरणं तस्यानुगा अनुयायिनी ये भ्रमरास्त्रेयां त्रियं शोभां मुष्पलित
यानि तेषाम् । कुन्दानां सितत्वाद्गीर्णां च कालत्वात् । यद्यपि कीतू-
हलविशेषणान्वेयानि^२ तथापि वस्तुवस्तुतद्गतां निशानामेविति गुणाः ॥ ४७ ॥

ब्रह्मावर्तं जनपदमध्वंछायया^३ गाह्रमानः
क्षेत्रं क्षुचप्रधनपिशुनं कीरवं तद्भजेष्वाः ।
राजन्यानां शितशरशतैर्येच गाराडीवधन्वा
धारापातैस्त्वमिव कमलान्यभ्यधिसञ्चन्मुखानि^४ ॥ ४८ ॥

ततो ब्रह्मावर्तं जनपदमध्वंछायया प्रतिविम्बित संसृष्टंसात्सुवर्षेचं
याथाः । कीदृशम् । क्षुचप्रधनपिशुनं राजन्यकसमरसुचकम् । यथापि
शरशकलावालीकनात् । येच च चक्षियाणां तीक्ष्णशरशतैरर्जुनी वदना-
न्यभ्यधिसत्संधुषयामास निर्भरीयकार । भवानिव जलवृष्टिभिर्नलिभा-
नीति शरबाड्ढककथनम् ॥ ४८ ॥

^१ व्यासार्थे J. ^२ कुतूहलं A, B, C, D. ^३ मय च्छायया
J, M, S. ^४ भववर्षकृष्णानि J, M, S, D.

हित्वा हालामभिमतरसां रेवतीलोचनाङ्कां
 बन्धुप्रीत्या^१ समरविमुखो लाङ्गली याः सिधेये ।
 कृत्वा तासामभिगममपां^२ सोम्य^३ सारस्वतीना-
 मन्तःस्वच्छस्वमपि^४ भविता वर्षमात्रेण कृष्णः ॥ ४९ ॥

हे सोम्य दर्शनीय तासां सरस्वतीसंबन्धिनीनामपामभिगमं सेचनं
 विधाय निश्चेतनस्त्वमप्यन्तःस्वच्छोऽभन्तरनिर्मलो भविता भविष्यसि ।
 केवलं वर्षमात्रेण कृष्णः काल इति महापुण्यलोक्तिः । अथ च बन्धुत्वभाव
 एवैव यन्नेषानां पानीयपानाद्द्विःकृष्यत्वमिति । तासामितुकृष्णम् ।
 कासामित्याह । या अपो लाङ्गली इलधरी हातां सुरां हिलोपेष्वा
 सिधेये भेजे । बन्धुनां कुक्षपाण्डवानां प्रीत्या वैमुख्यरथया । स हि
 तैर्योऽनुमर्षितः । इधेऽपि मे बान्धवाः । तत्कृप प्रजामीति विचार्य वेरम
 त्यङ्गा सारस्वतीर्ययाचामकरोत् । हाहाहानेन नियमग्रहणं तीर्थसेवने
 प्रतिपादयति । कीदृशी हाहात् । अभिमतरसामिष्टालादात् । स हि
 सुराप्रियः । रेवती तन्नाया । तस्या लोचने एवाङ्गच्छिङ्गं प्रतिबिम्ब-
 शावस्थाः । भवितेति नृबन्तः । स हि कालसामान्ये । सोम इव सोम्यः ।
 शासादिभ्यो यत्^५ ॥ ४९ ॥

तस्मान्छेरनुकनखलं शैलराजावतीर्णां
 जहोः कन्यां सगरतनयस्वर्गसोपानपङ्क्तिम् ।
 गौरीवक्त्रभुक्तुटिरचनां या विहस्येव फेनैः
 शंभोः केशमहणमकरोदिन्दुलपोर्मिहस्ता ॥ ५० ॥

तस्मात्सरस्वतीदेशादनुकनखलं कनकलाञ्छतीर्थसमीपे हिमवतः प्रभृतां
 जाङ्गली यायाः । कीदृशीम् । सगरात्मजानां षष्टिसहस्रसंख्यानां स्वर्गार्थं
 सोपानपङ्क्तिं निःशेषिमात्माम् । तत्रात्रानुपायत्वात् । ते हि पाताले
 कपिलेन रोपाद्गन्धा भगीरथावतारितया भागीरथ्याज्ञावित्तमन्त्रा-

^१ बन्धुप्रीत्यात् J. ^२ *सधिगममपां J, D. ^३ सोम्य J, M, S, C, D.

^४ *मन्तःस्वच्छस्व J, M, S, D; *मन्ति J, M. ^५ Pāṇ. v, 3, 103.

नस्त्रिदिवमापुः । या च ईषी भुवभवतरन्ती गीरीवज्जुभुजुटिरचना
 दिण्डीरैरवहृस्वैव सपत्नीव शंभीः केशशङ्खमकरोदिति युवतिधर्मा-
 रोपः । इन्दी लया कर्मय एव इत्या यस्याः सा । करिय हि केशाकर्षयं
 क्रियते । मत्संगिधाविवानया केशा गृह्णन् इति गीर्था भुजुटिवन्धः ।
 केशेषु धारणाद्गङ्गायाः केशयादित्यम् । सा हि स्वर्गात्पतन्ती हरिण
 जटाये धृतिस्वागमः । भुजुटिवज्जुजुटिशब्दः संयोनादिरप्यसीति न
 वृत्तभङ्गः ॥ ५० ॥

तस्याः पातुं सुरगज इव योमि पूर्वाधलक्षी'
 त्वं चेदच्छस्फटिकविणदं तर्कयेस्त्रिर्यगम्भः ।
 संसर्पन्त्या सपदि भवतः स्रोतसि च्छायया सा'
 स्यादस्थानोपनतयमुनासंगमेवाभिरामा'^१ ॥ ५१ ॥

तस्या जातृया जमलस्फटिकधयनमुदकं त्वं चेत्यातुं तर्कयेः पश्चि-
 त्प्रवाहे प्रसरन्त्या भवतस्त्रायवा कान्था सपदि तत्प्रणं सा गङ्गास्नानो-
 पनतयमुनासंगमेवाभिरामा स्यात् । प्रयागादन्वयापि संपन्नकालिन्दी-
 समावसा यथा रम्या भवेत् । लत्प्रतिविम्बस्य यमुनाकारत्वात् । कीदृश-
 स्त्वम् । सुरगज रवैरावणवज्रभक्षि पूर्वाधेनोत्तरभाशेष'^२ लम्बते यः स
 पूर्वाधलक्ष्मी ॥ ५१ ॥

आसीनानां सुरभितशिलं नाभिगन्धैर्मृगाणां
 तस्या एव प्रभवमचलं प्राप्य गौरं तुषारैः ।
 बह्यस्वध्वञ्चमविनयने तस्य शृङ्गे निषण्णः
 शोभा रम्यां^३ चिनयनवृषोत्खातपङ्कोपमेयाम् ॥ ५२ ॥

तस्या एव खलवाः प्रभवं जलकमचलमद्रिं हिमवन्तमासाय तदीय-
 शिलरं शितस्वं हरवृषशिरोवदारितकर्दमसङ्घी मनोहरां शोभां
 पक्षसि धारयिष्यसि । तस्य वृषभसितत्वात्तव च पङ्कुकानत्वात् ।

^१ पद्मार्धे J, M, S. ^२ योमी M, S, A. ^३ यगत*
 J, M, S, D. ^४ भागेन A, B, C, D; cf. p. 1, note 6. ^५ शुभ*
 J, M, S, D.

कीदृशमवलम् । मुनायां कस्तुरिकाकुरङ्गाणामुपविष्टानां नाभिगन्धिः
मुनन्धीकृतशिकम् । तुषारेहिंसैर्गैरं सुभम् । तुहिनशीतललाघ शुद्धस्य
मार्गशेदनिवर्तकत्वम् । प्रभवत्यस्मादिति प्रभवः ॥ ५२ ॥

तं^१ चेद्वायी सरति सरलस्कन्धसंघट्टजन्मा
बाधेतोल्काश्रुपितचमरीवालभारो दवापिः ।
अर्हस्येनं शमयितुमलं वारिधारासहस्रै-
रापन्नार्तिप्रशमनफलाः संपदो ह्युत्तमानाम् ॥ ५३ ॥

तं नरं यदि द्वावानलो बाधेत दहेत्तदेवमपि लमासारेण वेगवर्धयेत्
निर्वापयितुमर्हसि । यस्मात्सहतामुच्यते आपन्नार्तिप्रशमनफलाः । यदि
ह्यार्तानामापन्न विनाशते तत्किं समूहा प्रयोजनम् । कीदृशी दवापिः ।
वाते बद्धति सति सरलस्कन्धसंघट्टजन्मा देवदाश्रुपितसंयोगसमुत्पत्तः ।
तरुसंघट्टवशात्ति द्वावानलो बाधते । तथोल्काभिर्ज्वालामिर्दग्धचम-
रीवालभारः ॥ ५३ ॥

ये त्वां मुक्तध्वनिमसहनाः कायभङ्गाय^२ तस्मि-
न्दर्पोत्सेकादुपरि^३ शरभा लङ्घयिष्यन्त्यलङ्घ्यम्^४ ।
तान्कुर्वीथास्तुमुलकरकावृष्टिहासावकीर्णा-^५
न्के वा^६ न स्युः परिभवपदं निष्फलारम्भयत्नाः ॥ ५४ ॥

त्वां च शर्वन्तं तवाद्रो ये शरभास्त्राः सत्त्वा दर्पोत्सेकादुद्वेका-
दसहनाः सन्तोऽलङ्घ्यमपि लङ्घयिष्यन्ति क्षिप्रवन्ति तस्त्वं तुमुलकर-
कावृष्टिहासावकीर्णान्विषमोपलवर्षिताच्छादिताम्कुर्वीथाः । अश्रमा
बाधेया इत्यर्थः । न तस्मिन् यत्ते नशन्ति । यतो निष्फल आरम्भे यतो
येषां ते तथाविधाः के परिभवस्य स्थानं पापं न भवेद्युः । अश्रमं ते
परिभूयन्त इत्यर्थः । लडाकमणेच्छा शरभाणां निष्फला । तव यहीतु-
मशक्यत्वात् ॥ ५४ ॥

^१ त्वं J^१.

^२ ये संरभोत्पतनरभसाः स्त्राङ्गं J, M, S, D.

^३ *मुक्ताध्वानं सपदि J^१, M, D. *मुक्तध्वानं सपदि J^२, S. ^४ लङ्घये-
द्युर्भवन्तम् J, M, S, D. ^५ *वृष्टिपातां J, M. ^६ *श्लेषां J.

तत्र व्यक्तं दृषदि चरणन्यासमर्धेन्दुमीलेः
 शश्वत्सिद्धैरुपहतवलिं^१ भक्तिनमः परीयाः ।
 यस्मिन्दृष्टे करणविगमादूर्ध्वमुद्धृतपापाः
 कल्पन्तेऽस्य^२ स्थिरगणपदप्राप्तये श्रद्धानाः ॥ ५५ ॥

तत्र हिमवति दृषदि शिलायामर्धेन्दुमीलेः शिवस्य व्यक्तं चरणन्यासं प्रकटां पादमुद्रां लं भक्त्या प्रकृतः परीयाः प्रदक्षिणीकुर्वाः । यस्मान्-
 स्मिन्नवलीकृतिं चपितकिक्रियाः सन्तः श्रद्धाना भक्ताः करणविग-
 मादूर्ध्वं देहपातादनन्तरमस्य देवस्य छिरगणपदप्राप्तये कल्पन्ते ।
 अनयराः प्रमथाः संपद्यन्ते । अत एव सदा मिथैर्निवेदितोपहारम् ।
 रन्दोरर्धमर्धेन्दुमीली शिखरे यस्य सोऽर्धेन्दुमीलिः । कलामाषधारिले
 ऽपि संस्नानापिचमर्धत्वम् । रणः परिपूर्वस्य लिङः सिपि परीया इति
 रूपम् । करणानोन्द्रियाणि विद्यन्ते यत्र तत्करणं वपुः । शश्वत्-
 दिग्धोऽच्^३ ॥ ५५ ॥

शब्दायन्ते मधुरमनिलैः कीचकाः पूर्यमाणाः
 संरक्ताभिस्त्रिपुरविजयो^४ गीयते किंनरीभिः ।
 निह्रादी ते^५ मुरजं^६ इव चेत्कन्दरामु^७ ध्वनिः स्या-
 त्संगीतार्थो ननु पशुपतेस्तत्र भावी समस्तः^८ ॥ ५६ ॥

तत्र ध्वनिः कन्दरामु गुहामु निह्रादी पूर्णमानो मुरज इव यदि
 भवेत्तत्रच हरस्य संगीतार्थो गुहानिकावसु समस्तोऽखण्डो भावी
 भविष्यति । अस्या हि तत्र सामग्री विद्यते । तथा हि कीचका वंश
 वातेषुभूता नधुरं शब्दायन्ते ध्वनन्ति । भावित्वाभिश्च त्रिपुरपाङ्गनाभि-
 स्त्रिपुरदाहाशब्धं काण्ठं गीयते । त्वदीयस्य शब्दप्रतिविम्बो मुरजनिभो यदि
 स्नात्तात्संगीतार्थः पशुपतेस्तत्र भावी समस्तः । शब्दं कुर्वन्ति शब्दायन्ते ।
 निह्रादी शब्धोरः ॥ ५६ ॥

^१ *पचितवलिं M, S. ^२ कल्पिष्यन्ते J, M, D pr. m. ^३ Pūy.
 v, 2, 127. ^४ संरक्ता* M, A. ^५ *दृष्टे M. ^६ मुरज J.
^७ कन्दरेषु J, M, S, D. ^८ समयः M, S, D.

प्रालेयाद्रेरुपतटमतिक्रम्य तांस्तान्विशेषा-
 न्हंसद्वारं भृगुपतियशोवर्त्म यत्क्रीञ्चरन्धम् ।
 तेनोदीची दिशमभिसरेस्त्रियेगायामशीमी'
 श्यामः पादो बलिनियमनाभ्युद्यतस्येव' विष्णोः ॥ ५७ ॥

प्रालेयाद्रेर्हमवत उपतटं पर्यन्ती तांस्तान्विशेषाञ्चरणव्यासादीन-
 न्तानतिक्रम्योपलब्ध्वा यत्कोचाद्रेन्निष्कद्रं हंसानां द्वारभूतं विद्यते तेन
 रन्ध्रिण्य त्वं कीचिरीनाशामभिसरेर्मच्छेः । तिर्यग्य आयामी विशारसिन
 शोभमानः । अतश्च बलिवद्यनोत्पितश्च विष्णोः श्यामश्चरण इवेत्युपमा ।
 कीदृशन्धम् । भृगुपतिः परशुरामसादीयश्च यज्ञसी चर्त्रं प्रसरणमार्गः ।
 तेन कीचिश्च भग्नमानलात् । प्रालेयं हिमम् । अतिक्रम्येति परावरयोगे
 चेति' क्ला ॥ ५७ ॥

गत्वा चोर्ध्वं दशमुखभुजोच्छ्वासितप्रस्थसंधेः
 कैलासस्य चिदश्वनितादपेणस्यातिथिः स्याः ।
 शृङ्गोच्छ्वायैः कुमुदविशदैर्यो वितत्य स्थितः खं
 राशीभूतः प्रतिनिशमिव' चञ्चकस्याट्टहासः ॥ ५८ ॥

कर्णमनसार्ं गत्वा कैलासाद्रेरतिथिः स्याः । तं यच्छेरित्यर्थः ।
 कीदृशश्च । दशमुखभुजोच्छ्वासितप्रस्थसंधेः पीलस्त्ववाज्जदलितसानु-
 वन्धश्च । स हि तेन दर्पादुन्मूलयितुमिहोऽभूत् । तथा सुरललनानां
 दर्पणस्यादर्शनिभस्य । खाटिकत्वेन मुखावलीकनात् । यश्च किरवधव-
 ल्लिखतिः शिखरेर्नभो व्याप्य स्थितः । अतस्तीति' चते' । अनुचपं पुञ्जीभूतः
 शिवस्याट्टहास उद्वतस्त्रितमिव ॥ ५८ ॥

उत्पश्यामि त्वयि तटगते क्षिग्धभिन्नाञ्जनाभे
 सद्यःकृत्तद्विरट्दशनच्छेदगीरस्य' तस्य ।

^१ 'भृगुपति' J, 'भृगुसरे' M, S, A, D ; 'शालिः (i.e. 'शाली) J^२.
^२ 'यमने' J. ^३ Pāṇ. iii, 4, 20. ^४ प्रतिदिशमिव J, M,
 प्रतिदिशमिव S, C, D. ^५ 'च्छते' A, B, C, D. ^६ 'विरट्दशन' J, A.

लीलामद्रेः^१ स्तिमितनयनप्रेक्षणीयां भविषी-
मंसत्यस्ते सति हलभृतो मेचके वाससीव ॥ ५९ ॥

स्त्वयि शिखरस्थिते सति तस्य कैलासस्थाभिमिपलौचनदृशां भाविषी
शीभामुत्प्रेषिऽहम् । तस्य कक्षेव । चरन्त्यसौ श्लथप्रावृते मेचके कृष्णे
वक्षे हलधरक्षेव । मेचकस्य कालत्वात् । स्निग्धभिन्नाज्जगामेऽरूचपिष्ट-
कञ्जलविभ रति मेघविशेषणम् । तस्य तु तत्पञ्चविंशद्दिन्दानसख-
वलयस्य । गीरोऽपि शुभः ॥ ५९ ॥

हित्वा नीलं^१ भुजगवलयं शंभुना दत्तहस्ता
क्रीडाशैले यदि च विहरेत्पादचारेण^२ गौरी ।
भङ्गीभक्त्या विरचितवपुः स्तम्भितान्तर्जलोऽस्याः^३
सोपानत्वं कुरु मुखपदस्पर्शमारोहणेषु^४ ॥ ६० ॥

तस्मिंश्च केलिपर्वते कैलासे शिवेनालम्बितकरा पार्वती यदि पाद-
चारिण चरणाभ्यां विहरेत्सङ्गम्येत तदस्यास्लमारोहणेषु सोपानत्वं
कुर्याः । यतो भङ्गीभक्त्या तत्रमिच्छित्वा ऋक्षोलाकारेण विरचितदेशः ।
अत एव तामुखपदस्पर्शं पारुष्याभावाच्चीतलत्वाच्च चरणमोतिङ्कारि ।
सम्भितं निश्चल्लोहतमन्तददरे जलं येन । अन्यथा हि पादसादः स्यात् ।
भयंकरत्वादेव नीलं सर्पकटकं हित्वा त्वक्का । पादाभ्यां चारो यमनं
पादचारः ॥ ६० ॥

तत्रावश्यं जनितसलिलोद्गारमन्तःप्रवेशा-^५
न्नेष्यन्ति त्वां मुरयुवतयो यन्त्रधारागृहत्वम् ।

^१ शोभामद्रेः M, S, A, D. ^२ तस्मिन्हित्वा J, हित्वा तस्मिन् M, S, D.
^३ विचरे M. ^४ *जंजीघः J, M, S, A soc. in., D. ^५ जल
पदमुखस्पर्शं S; मणितटारोहणायाचचारी J. मणितटारोहणाया-
चयाथी M, मणिशिकारोहणायाचयाथी D. ^६ यन्त्रधारागृहोद्ग-
रोद्गारोत्प्रेषणं J^१, M, S, कुलिशवलयोद्गरोद्गारोत्प्रेषणं J^२, D.

ताभ्यो मोक्षस्तव यदि¹ सखे घर्मलब्धस्य न स्या-
त्कीडालोलाः श्रवणपरुषैर्गर्जितैर्भाययेस्ताः² ॥ ६१ ॥

तत्राद्री अभितसलिकीडार् चर्मनं तामभ्यन्तरप्रवेशाद्विशिष्टं चिदप्र-
वनिता नाकयुवयो यन्तधारागुहलं भिष्यन्ति प्रापयिष्यन्ति । यदि
किंकानिलवशाद्विरममध्ये चिचिप्ती विरनं वर्धसि तदा त्वमेव यन्तधा-
रामयं गुहं संपवसे । योष्ये हि संतापनिवारणायाद्या धारागुहाकुर्वते ।
एवं सति घर्मं लब्धस्य तव ताभ्यः सकाशार्किल्लम्यटाभ्यो यदि त्वागो
मोषो न स्यात्तत्कार्यकटुर्किर्मजितेता भाययेस्तास्येः । यद्योद्विष्य त्वा
मुखेपुरिति भावः । उन्नारः प्रसरः ॥ ६१ ॥

हेमाम्भोजप्रसवि सलिलं मानसस्याददानः
कुर्वन्कामात्शृणुमुखपटप्रीतिमैरावणस्य³ ।
धुन्वन्वातैः सजलपृथतैः कल्पवृक्षांशुकानि⁴
च्छायाभिन्नः⁵ स्फटिकविशदं⁶ निर्विशेषः पर्वतं तम् ॥ ६२ ॥

ह्याद्यया प्रतिविम्बेन भिन्नो दिधामुतस्त्वं सितमणिभिर्मलं तं पर्वतं
निर्विशेषभुञ्जीथाः । उपभोगमाह । कीदृशस्त्वम् । हेमाकीर्णानि
सुवर्णपद्मानि प्रसूते जनयति यत्तद्दुदकं मानससंवन्धाद्दानो गृह्णन् ।
प्रसवोऽत्र गीणः । तथा कामात्सिन्धुत एवैरावणस्य खवं मुखपटप्रीतिं
कुर्वन् । यथा हि मुखपटेन प्रीयन्ते । सजलपृथतैःकोयकशयुक्तैरभिलेः
सुरतववासिभिः धुन्वन्मोजयन् । धुनोतिः सौवादिकस्य ब्रह्मानास्या-
भ्युपगमाहुन्वन्निति रूपम् ॥ ६२ ॥

¹ ताभ्यो मोषो यदि तव J. ² कीलाः यवणकटुके A; *तीर्भी-
पयेताः J, D. ³ कुर्वन्कामं J, M, D; *वतस्य M, S. ⁴ धुन्वन्क-
ल्पवृक्षसलिलयान्शुकानि स्रवतिः J, धुन्वन्कल्पवृक्षसलिलयान्शुकानोच
वतिः M, D. ⁵ *भिन्नं S. ⁶ *चिमलं A; नानापेष्टिर्जसद
सन्तिः J, M, D. ⁷ निर्विशेषं नरेन्द्रम् J, M, S, D; Ivarn-
chandra (p. 126 f.) considers this verse an interpolation.

तस्योत्सङ्गे प्रणयिन इव सस्रगङ्गादुगूलां^१
 न त्वं दृष्ट्वा न पुनरलकां ज्ञास्यसे कामचारिन् ।
 या वः काले वहति सलिलोद्गारमुच्चैर्विमानां^२
 मुक्ताजालयधितमलकं कामिनीवाभवृन्दम् ॥ ६३ ॥

तत्र कैलासे दृष्ट्वाकात्पुरीमलकां न न ज्ञास्यसे । अपि तु निःसंदेशं
 वेत्स्यस्यैव यथा नूनमिदं सावकेति । यतस्तस्याद्वैतस्तङ्गेऽङ्गे सखं भयं
 मङ्गैव दुनूलमन्तरं यस्यास्मान्^३ । जाह्नवी हि तत्र वहति । या चालका वः
 काले पुष्पाकं समये वर्षाख्येऽभवृन्दं वहति । कोदृशम् । सलिलमुद्गिरिति
 स्वतीति सलिलोद्गारम् । कर्मणश्च^४ । का यथा कोदृशं किं वहतीत्याह ।
 मुक्ताजालयधितमलकं यथा कामिनी विभर्ति । सापि प्रियस्योत्सङ्गे
 सस्रदुगूला भवति । सलिलस्य मुक्ताजालमुपमानम् । अथायां कलाट-
 कैयाः । उच्चैर्विमाना प्राङ्मुमुहा । कामचारिन्निति मेघस्य अवलं
 निराकृतम् ॥ ६३ ॥

विद्युत्वन्तं ललितवनिताः सेन्द्रचापं सचिचाः
 संगीताय प्रहतमुरजाः स्निग्धगम्भीरघोषम्^१ ।
 अन्तस्तोयं मणिमयभुवस्तुङ्गमभंलिहायाः
 प्रासादास्त्वां तुलयितुमलं यत्र तैस्त्रिविंशेषिः ॥ ६४ ॥

यचालकायां प्रासादा गृहाक्षीक्ष्यमानैर्धर्मैर्भवनं तुलयितुमल-
 मशुक्लं शक्ताः । तथा हि त्वां विद्युत्वन्तं सतचित्कं तेऽपि ललितवनिताः
 सचिलासाङ्गनाः । त्वां सेन्द्रचापं समुराबुधं तेऽपि सचिचाः साक्षिद्याः ।
 त्वां स्निग्धगम्भीरघोषं मधुरधीरध्वनितं तेऽपि संगीताय गुणनिवार्यं
 प्रहतमुरजा वादितमृदङ्गाः । सामन्तस्तोयं तेऽपि मणिमयभुवः स्रष्टा-
 कावनयः^२ । त्वां तुङ्गमुन्नतं तेऽप्यभंलिहाया ज्योमस्तुक्षिणराः । एवं
 सर्वसादृशम् । अन्ते खं सिद्धिं व्याप्नोतीत्यभंलिहमयं येषाम् । वहाम्भे
 लिहः^३ । तुलितुमलं तेऽपि ॥ ६४ ॥

^१ *दुगूलां J, M, S, D. ^२ *मानैः S, B, D pr. m. ^३ यस्याः
 सा D. ^४ Pāṇ. iii, 2, 1. ^५ प्रहतमुरजाः स्निग्धपर्वण्यघोषम् J.
 * स्फटिका* A, B, C, D. ^६ Pāṇ. iii, 2, 32.

हस्ते लीलाकमलमलकं^१ बालकुन्दानुविधं
नीला रोध्रप्रसवरजसा^२ पाण्डुतामाननश्रीः^३ ।
चूडापाशे नवकुरवकं चारु कर्णे शिरीषं
सीमन्ते च त्वदुपगमजं यच्च नीपं वधूनाम् ॥ ६५ ॥

यच्च चाङ्गनागामिदिग्दिग्मृतुपट्टनातमयाम्यमाभरणम् । किं किमि-
त्याह । कुरे लीलाकमलं विलासमलिनम् । कलकं बालैः कुन्दकुमुदी-
रनुविधं संनिधम् । मुखलक्ष्मीरपि रोध्रपुष्पपरामेण पाण्डुतां गौरलं
प्रापिता । चूडापाशे नवं सरसं कुरवककुमुमम् । कर्णयो रस्यं शिरीष-
कुमुमम् । सीमन्ते च त्वदुपगमजं प्रावृषेणं नीपपुष्पम् । तद्वि वर्षासु
आयते । तदेतेन तथाभूतेन कनकानंकारभिरासेन नागरस्यमङ्गनाग-
मुक्तम् ॥ ६५ ॥

यस्यां यद्याः सितमणिमयान्येत्य हर्म्यस्थलानि
ज्योतिष्कायाकुमुमरचनान्युत्तमस्त्रीसहायाः^४ ।
आसेवन्ते मधु रतिफलं^५ कल्पवृक्षप्रसूतं
त्वत्तम्भीरध्वनिषु शनकैः^६ पुष्करेध्वाहतेषु ॥ ६६ ॥

यस्यासक्तकायां नित्यं वरपुरधिसहिता मुह्यविश्वराः सीधतलान्वागत्य
रतिफलं न तु कलहादिजनकं कल्पवृषजं मधु रसं सेवन्ते । कीदृशाणि
स्थलानि । सितमणिमयाणि स्थाटिकानि । अत एव ज्योतिष्काया-
सारावलिप्रतिबिम्बान्वेन कुमुमरचना पुष्पप्रकरी येषु । अदासेवन्ते ।
भवत एव तम्भीरी निङ्गादी ध्वनिर्येषां तेषु पुष्करेषु बाधमुक्षिप्त्वाहतेध्वा-
स्थाजितेषु सन्तु । तदेतेन दंपतीनां सदासुखितलमुक्तम् ॥ ६६ ॥

यच्च स्त्रीणां प्रियतमभुजालिङ्गनोच्चासिताना-^७
मङ्गलानिं सुरतजनितां तन्नुजालावलम्बाः ।

^१ *मलके J^१, M.

^२ लोध्रं J, M, S, D.

^३ *मानने श्रीः M.

^४ *रचितां M, S.

^५ रतिरसं S.

^६ मधुरं J.

^७ *भुञ्जीच्छासिता-

लिङ्गितानां J, M.

त्वत्सरोधापगमविशदै^१ श्वोतिताश्चन्द्रपादैः^२

व्यालुम्पन्ति स्फुटजललवस्यन्दिनश्चन्द्रकान्ताः ॥ ६७ ॥

यत्र पुर्यां स्त्रीणां कामिनीनां सुरतकृतामङ्गलानि चन्द्रकान्तमयाद्यो
व्यालुम्पन्ति प्रशमयन्ति । कीदृशीनाम् । शिथिलमभुजालिङ्गनीच्छाभितानां
भर्तृभुजवन्धनपीडितानाम् । कीदृशाश्चन्द्रकान्ताः । तन्मुजालेष्वनमन्त
इति तन्मुजालावलम्बाः । तथा त्वत्सरोधापगमविशदैर्भवदावरणनि-
वृत्तिनिर्मलैश्चन्द्रपादैः शशिकिरणै श्वोतिताः स्त्राविताः । अत एव
स्फुटजललवस्यन्दिनः प्रकटतोयधणमुचः । अतश्चाङ्गलानिहरत्नम् ॥ ६७ ॥

नेचा नीताः सततगतिना यद्विमानायभूमि-
रालेख्यानां नवजलकणीर्दोषमुत्पाद्य^३ सद्यः ।

शङ्कास्पृष्टा इव जलमुचस्त्वादृशा^४ यत्र जालिः^५

धूमोद्गाराणुकृतिनिपुणं^६ जर्जरा निघ्यतन्ति ॥ ६८ ॥

यत्र भवद्विधा मेघाद्येषु नवजलकणीर्नाशं विधाय जर्जरत्वादुमी-
द्गारानुकला धूमप्रसरसादृशेन निपुणं प्रवीणं प्रामादकामिर्नवाद्यविव-
रैर्निघ्यतन्ति निर्यान्ति । उत्प्रेषते । विचरन्ति शङ्कास्पृष्टा इव शङ्किता
यथा । साशङ्कैर्हि सापराधत्वाद्यानेन^७ पलायते । कीदृशा जलदाः ।
यस्यामलकाया विमानायभूमिर्नेचा शोका प्रेरकेण सततगतिना वायुना
नीता अपचाहिताः । नयतीति नीता तेन । अतश्च वर्षादालेख्यबाधः ।
जर्जराः क्षय्यता स्त्रानाः ॥ ६८ ॥

^१ See *Vārāhī* on Pū. viii, 3, 36. ^२ °ईरिन्दुपादैर्निशीथे J,

°द्वैचन्द्रपादैर्निशीथे M, °द्वैचोदिताश्चन्द्रपादैः S, C. ^३ लजलक-
णिकादोषं J, सलिलकणिकादोषं M, D. ^४ लवादृशा M.

^५ यन्त्रकाले J, जालमार्गं M, S. ^६ °निपुणा J, M, S, D.

^७ The word *आनेन* is probably intended to represent the secondary
meaning of *जालिः*. Mahēndra's commentary on Hēmaṅghra's
Aukhīrthanaṅgraha (edited by Professor Zaehner, p. 70, l. 17),
in quoting verso 68, attributes to *जालम्* the meaning *धूर्तकव्य*.

नीवीबन्धोच्छ्वसनशिथिलं¹ यच्च यथाङ्गनानां²
वासः कामादनिभृतकरेष्वाक्षिपत्सु³ प्रियेषु ।
अर्चिस्तुङ्गानभिमुखमपि प्राप्य रत्नप्रदीपा-
न्दीमूढानां भवति विफलप्रेरणश्चूर्णमुष्टिः⁴ ॥ ६९ ॥

यच्च यथाङ्गनानां चन्द्रनादिचूर्णमुष्टिर्दीपशान्तिधिया प्रेरितो विफलो
भवति विफलः संपद्यते । प्रथोतकाप्रशमात् । कदाचिदम्बुचासी पतितो
भवेद्विज्ञाह । अर्चस्तुङ्गान्महाज्वालान्मूलप्रदीपानभिमुखमासाद्यापि ।
विफलसं लनशरत्वाद्भ्रान्तार्चिषः । विपस्तु वद्विदीपभाक्त्वा । कदा विफल
इत्याह । कामात्पुरतेच्छया चपलपाणिषु प्रियेण्यम्बरमपहरत्सु । कीदृशं
वासः । नीवीबन्धस्योद्ययसंयमनस्योच्छ्वसनेन विकारिण शिथिलमदृढम् ।
ततश्चापलात्तदपहारः । अतश्च लज्जाव्याकुलत्वात्तानां चूर्णादिभिर्मणि-
दीपप्रशमनेच्छा ॥ ६९ ॥

गत्युत्कम्पादलकपतितैर्यच्च मन्दारपुष्पैः
कूप्रच्छेष्टैः⁵ कनककमलैः कर्णविभंशिभिश्च ।
मुक्तालपस्तनपरिमलैश्चिह्नसूचैश्च⁶ हरि-
नेशो मार्गः सवितुरुदये सूच्यते कामिनीनाम्⁷ ॥ ७० ॥

यथाभिद्यारिकाणां नैशो मार्गः प्रभातेऽमीभिः सूच्यते कथ्यतेऽनुमीयते
वा । विः । स्तनलघनभरणेण सत्युत्कम्पात्केशच्युतेर्मन्दारकुसुमैः । कर्णभृष्टैश्च
कनककमलैः कूप्रच्छेष्टैश्च रचितविच्छिन्नविभ्रैश्च । तथा मुक्तामणिषु लघुः
स्तनपरिमलः कुचामीदो येषां तैश्चिह्नसूचैर्मुक्ताहारैश्च । तदेतेन भ्रष्टा-
भरखायहथेन समृद्धिरुक्ता । वेदनीयं ज्ञेयं पञ्चलनादि । कूप्रशब्दे कपो
रो लः⁸ ॥ ७० ॥

¹ *च्छ्वसितं J, M, S, B, C, D.

² विम्वाधराणां J, M.

³ चीमं रागाद् J, M, S, D.

⁴ *प्रेरणा J, M, S, D.

⁵ पञ्चच्छेष्टैः

J, M, S. ⁶ *परिमलैर्भिन्नं A, B; मुक्ताजातिः स्तनपरिचितच्छिन्नं J¹,
मुक्ताजातैः स्तनपरिसरच्छिन्नं J², M, S, D.

⁷ Īśvaraohandru

(p. 130) and the *Vidyullata* (p. 182) consider this verse an
interpolation. ⁸ Pāp. viii, 2, 18.

मत्वा देवं धनपतिसखं यच्च साक्षाद्भसन्तं
 प्रायश्चापं न वहति भयान्मन्मथः षट्पदज्यम् ।
 सभूभङ्गप्रहितनयनैः^१ कामिलक्ष्येष्वमोघैः^२
 स्तस्यारम्भश्चतुरवनिताविभ्रमैरेव सिद्धः ॥ ७१ ॥

यच्च पुर्यां साधादासीनं हरमवेत्त सारः षट्पदज्यं षट्पदमीर्षीकं
 धनुः प्रायेण चामान्नादपि । स्वधापारात् कुक्षत इत्यर्थः । कथं तर्हि
 मिथुनेष्वन्वीन्यं प्रमित्याह । तस्य कामचापस्कारणी व्यापारः प्रवीणाङ्ग-
 नाविकारिरेव संपद्यते । कीदृशीः । कामिलक्ष्येषु सभूभङ्गानि प्रहितानि
 चिप्तानि नयनानि येषु । तथामोघैरवस्थैः कार्यकारिभिः । तद्वैतन
 दुवतिप्रावोष्णमुक्तम् ॥ ७१ ॥

तत्रागारं धनपतिगृहानुत्तरेणासदीयं^३
 दूरालक्ष्यं तदमरधनुश्चारुणा^४ तीरखेन ।
 यस्योपान्ते^५ कृतकतनयः कान्तया वर्धितो^६ मे
 हस्तप्राप्यस्तवकनमितो बालमन्दारवृक्षः ॥ ७२ ॥

तथैवविधायामलकायां धनपतिगृहानुत्तरेण राजराजवेधमान्युत्तरेण
 तदस्त्राकमनारं गृहम् । अभिज्ञानान्याह । शकचापरन्विय तीरखेन
 दूरादपि वृष्यम् । यस्य चोपान्ते निकटे बालो मन्दारवृक्षोऽस्ति ।
 कीदृशः । मद्दोषया मिथया सेकादिना पोषितः । यतः कृतकतनयः
 पुषीकृतः । बालत्वात् करयाङ्गीर्गुणैर्नयीभूतः । उत्तरेणेत्येवबलाः^७ ।
 तथोगे च गृहानित्येववा द्वितीया^८ । पश्यन्तः पाठस्त्वनाथः ॥ ७२ ॥

अभिज्ञानान्तराद्याह ।

वापी चास्मिन्मरकतशिलावद्धसोपानमार्गा
 हैमैः स्यूता^९ कमलमुकुलिः^{१०} स्निग्धवैदूर्यनालिः^{११} ।

^१ सभूभङ्गं J. ^२ अघैः A, B. ^३ गृहानुत्तरे J, D. ^४ तदमर J, M, S, D. ^५ यस्योपान्ते J, S, D. ^६ वर्धितः कान्तया J. ^७ Pāp. v, 3, 36. ^८ Pāp. ii, 3, 31. ^९ स्यूता J, हस्ता M, S, D. ^{१०} विकचकमलिः J^१, M, S, D. ^{११} दूर्घं J; वैदूर्यं M, S, D.

यस्यास्तीये कृतवसतयो मानसं संनिकृष्टं
न ध्यास्यन्ति^१ व्यपगतशुचस्वामपि प्रेक्ष्य^२ हंसाः ॥ ७३ ॥

अस्ति कृतवसतयो पश्चिमी विद्यते । कीदृशी । मरकतमणिशिला-
भिर्बद्धो रचितः सोपानमार्गो यस्याः । तथा सिग्धैर्विदुर्मणिभिरेव
नास्ती दृष्टो येषां तैर्हंसैः मीर्यैः पद्मकुम्भैः श्लुता प्रोता संवत्सा ।
वाप्यां हि परीर्भाञ्जम् । यस्याश्च तोये कृतवसतयो हंसास्वामपि प्रेक्ष्य
वर्षासमयेऽपि निकटमपि मानसं करो न ध्यास्यन्ति न कारिष्यन्ति । यतो
व्यपगतशुचः । तथैवोपद्रवाभावान्निर्दुःखाः । हंसशब्दो रजतादिः^३ ॥ ७३ ॥

यस्यास्तीरे^४ निचितशिखरः^५ पेशलैरिन्दुनीलैः
क्रीडाशैलः कनककदलीवेष्टनप्रेक्षणीयः ।
मन्त्रेहिन्याः प्रिय इति सखे चेतसा कातरेण
प्रेक्ष्योपान्तम्फुरिततडितं^६ त्वां तमेव स्मरामि ॥ ७४ ॥

यस्या वाप्यासीर एवंविधः क्रीडाशैलोऽसि । कीदृशः । पेशलैर्मनो-
शिरिन्दुनीलमणिभिर्निचितशिखरो नक्षत्रशुद्धः । कनकमयीनां च कद-
लीजतानां वेष्टनेन परिकल्पेन प्रेक्षणीयो रम्यः । अतश्च मन्त्रियायाः
कान्त इति निकटोक्तितशतशब्दं भयन्तमानोच्य सादृशात्तमेवाङ्कि
कातरेयाधीरेण मनसा स्मरामि । सादृशात्प्रियलाञ्छ स्मरयम् । कातरत्वं
तु विरहवशात् । शेषलाञ्छिवचया^७ तमित्यधीरर्थेति^८ पश्यभाषः ॥ ७४ ॥

रक्ताशोकश्चलकिसलयः केसरश्चात्र कान्तः
प्रत्यासन्नी कुरवकवृतेर्माधवीमण्डपस्य ।
एकः सख्यास्तव सह मया वामपादाभिलाषी
काङ्क्षत्यन्वो वदनमदिरां^९ दोहदञ्छद्मनास्याः^{१०} ॥ ७५ ॥

^१ नाध्यास्यन्ति M, S, A, B. ^२ प्राञ्च J. ^३ Pāp. iv, 3, 164.

^४ तस्याः J, M, S. ^५ विश्रित J, रचित M, S, A sec. m., D.

^६ स्फुरित J. ^७ Pāp. ii, 3, 60. ^८ Pāp. ii, 3, 62.

^९ मदिरा J. ^{१०} दोहद J.

अथ कैलिपर्वते रक्षाशोककेसरतच्छः पञ्चविती शः । कुरयकसुषैर्वृति-
र्वर्णिका कच्छी यश्च तस्मात्साधवीलतामण्डपश्च प्रत्यासप्तौ भविषी ।
ययोश्चिकोऽशोकस्य सख्या मन्त्रेहिन्वा वानपादाभिलाषी । चरणप्रहा-
रानुपहृष्ट तस्मात् विकासात् । मया सह । अहमपि सापराधक्यदीयं
पादप्रहारमभिलषामीत्यर्थः । अपरो बहुलो दीहदच्छसना मेका-
भिलाषयानेनास्या मत्प्रेयस्या वदनमदिरा काङ्क्षति । तच्छयीसुषा-
सवसेकिल तस्मात् विकासात् । मया सह । अहमपि तदोयां वदनमदिरा
काङ्क्षामीत्यर्थः । अशोकादीनां प्रशकलादुपादानम् ॥ ७५ ॥

तन्मध्ये च स्फटिकफलका काञ्चनी वासयष्टि-
र्मूले नद्धा^१ मणिभिरनतिप्रौढवंशप्रकाशैः ।

तालैः शिञ्जद्वलयसुभगैर्नर्तितः^२ कान्तया मे^३
यामध्यास्ते दिवसविगमे नीलकरुणः सुहृद्वः ॥ ७६ ॥

तयोश्चिकेसरयोर्मध्ये क्रीडावर्हिषः सौवर्णी वासायं यष्टिर्दण्डो
ऽक्षि । क्रीदुशी । स्फटिकमयं फलकं पीठं यस्याः सा । मूलभागे च
मणिभिर्नटा संवरा । कैः । अनतिप्रौढा नातिपक्वा ये वंशा वेद्यवक्य-
त्वकाशीर्वातमानेकत्ववर्णैः । मरुकरित्वर्थः । ते हि वंशवर्णाः । यां च
यष्टिं दिगान्ते युष्माकं सुहृत्नीलकण्ठी मयूरोऽध्याशे अचते । क्रीदुशः ।
मत्कान्तया शिञ्जानकनककटकमनोहरैस्त्वानिर्वर्तितः । शिञ्जिराजने-
पदित्वाच्छिञ्जदिति प्रयोगः प्रमादजः । अतिलो वानुदानेदात्मने-
पदविधिः^४ ॥ ७६ ॥

एभिः साधो हृदयनिहितैर्लक्ष्णैर्लक्ष्णीयं^५
हारोपान्ते लिखितवपुषी शङ्खपद्मौ च दृष्ट्वा ।
क्षामच्छायं^६ भवनमधुना मद्ययोगेन नूनं
सूर्यापाये न खलु कमलं पुष्पति स्वामभिव्याम् ॥ ७७ ॥

^१ वद्धा J, M, S, D.

^२ शिञ्जद्वलयं J, शिञ्जापलयं M.

^३ कान्तया नर्तितो मे J, D.

^४ P50. i, 3, 12.

^५ लक्ष्णैः S.

J, M, S, D. ^६ मद्यच्छायं S.

हे साधो पूर्वोक्तिरैतद्विद्विष्यत्सखापितैर्मेद्वेष्यत् त्वया लघवीयं सोऽ-
 जम् । किं च द्वारपार्श्वे शङ्खपत्नी निधी निहितवपुषी वृद्धा लक्ष्म ।
 कीदृशम् । इदानीं मद्विरहेण यामच्छायं कृगशीभम् । यस्माद्द्वैपरकमये
 तलिनं नैव निजां विषयं पुण्याति वर्धयति ॥ ७७ ॥

गत्वा सद्यः कलभतनुतां शीघ्रसंपातहेतोः^१
 क्रीडाशैले प्रथमकथिते रम्यसानी निषण्णः ।
 अहंस्यन्तर्भवनपतितां कर्तुमत्याल्पभासं
 खद्योतालीविलसितनिभां विद्युदुन्मेषदृष्टिम् ॥ ७८ ॥

ततश्च पूर्वोक्ते रम्यसानी क्रीडाद्वारावस्थितः सङ्गमद्वेष्याभ्यन्तर-
 पतितां विद्युदुन्मेषदृष्टिं तद्विद्युत्कीतनमेव दृशं कर्तुमर्हसि । यथा तां
 पश्यसीति भावः । किं कृत्वा । तद्वर्णं कलभतनुतामिभशिशुपिलवलं
 विप्रममनार्थं प्राप्य । महति हि देहे अथा जायते । कीदृशी दृष्टिम् ।
 कल्याण्य कृगप्राया भाः कान्तिर्यस्यास्वाम् । अत एव च यद्योताका
 ज्योतिर्मानिषेष्ठा यद्विलसितं स्फुरणं तत्सदृशीम् ॥ ७८ ॥

तन्वी प्रयामा शिखरदशना^२ पक्वविखाधरीष्ठी^३
 मध्ये क्षामा चकितहरिणप्रेक्षणी^४ निम्बनाभिः ।
 श्रोणीभारादलसगमना स्लोकनम्ना स्तनाभ्यां
 या तत्र स्याद्युवतिविषये^५ सृष्टिराद्येव धातुः ॥ ७९ ॥

तां जानीयाः^६ परिमितकथां जीवितं मे द्वितीयं
 दूरीभूते मयि सहचरे चक्रवाकीमिविकाम् ।

^१ तत्परिचाणहेतोः S. ^२ शिखरि J, M, S, D. ^३ धरोष्ठी
 J, M, S, D. ^४ हरिणीप्रेक्षणा J, M, S, D. ^५ विषया J.
^६ जानीयाः M, S.

गाढोत्कृष्टांगुरुषु^१ दिक्सेध्वेषु गच्छन्तु बाला^२
जाता^३ मन्ये शिशिरमथितां पश्चिनी वान्यरूपाम्^४ ॥ ८० ॥

तत्र वेरमणि सेध्वेषु विधाङ्गना भवेत्तां लं मम जीवितं द्वितीयं यहिचरं
जानीयाः । मन्त्रार्थी बुध्वेषाः । कीदृशी । या तन्वी कशाङ्गी । ग्रामिक-
वारप्रसूता । तद्वशीकृतः । शिशिरदृशना तीक्ष्णदन्ता । पङ्क्तं यद्विम्बफलं
तद्दधरो यस्याः सा । मध्ये धामा कशोदरी । पङ्कितहरिणप्रियवी
पक्षकुरङ्गनयना । निम्बनाभिरतुङ्गिला । औषीभाराशितम्बभारादलस-
गमना मन्वरघाता । सनाभीगेन च शीकं मनाङ्गनया मता । सिं बज्रना ।
युवतिविवधे नारीमध्ये वेधस आया सृष्टिरिव । आदी ह्यनुद्वेगाद्रस्यं
निर्माद्यं भवति । तां कीदृशीम् । परिमितकशां पेशलभाषिणीम् । मथि
सहचरे पत्नी दूरीभूते दूरस्थिते सति चक्रवाकीमिवैका वैषलाम् । यां
च वामानमीषु गाढोत्कृष्टाङ्गुःसहेज्जहःसु^५ प्रवक्षु शिशिरदग्धां कमलि-
नीमिव विख्यां संपन्नां मन्ये जामे । वाग्म्यं रवधिं । तां जानीया
इत्येतद्वेधयाच सर्वत्र द्वितीया ॥ ७९ ॥ ८० ॥

नूनं तस्याः प्रबलरुदितोच्छूननेच बहूनां^६
निःश्वासानामशिशिरतया भिन्नवर्णाधरीष्टम्^७ ।
हस्तन्यस्तं^८ मुखमसकलव्यक्ति लम्बालकत्वा-
दिन्दोर्देन्यं त्वदुपसरणक्लिष्टकान्तेर्विभर्ति^९ ॥ ८१ ॥

तस्या वङ्ग निधितं त्वदुपसरणक्लिष्टकान्तेर्विभर्तिर्कलदंर्धितशोभस्य
शशिनो ईन्यं विभर्ति विच्छायतां धत्ते । यतोऽसकलव्यक्ति न तथा
प्रकटम् । कुतः । लम्बालकत्वात् । न हि विरहिणी केशान्तमार्जयति ।
कीदृशं तत् । प्रबलेनाविच्छिन्नेन रुदितोच्छूने नेपे यस्य । तथा

^१ गाढोत्कृष्टां M, S, A, B, D per. m. ^२ बाला J. ^३ जाता J.
^४ *मथिता पश्चिनीवान्यरूपा J. ^५ गाढोत्कृष्टाङ्गुः A, C, D.
^६ मिथया M, S, D. ^७ *धरीष्टम् J, M, S, D. ^८ हस्ते न्यस्तं S.
^९ त्वदुपसरणं J, M, D.

श्रासपरंपराया उष्णत्वाद्भिन्नवर्णो नष्टकानिरधरो यस्य । हसान्धसं
करविधृतम् ॥ ८१ ॥

आलोके ते निपतति पुरा सा बलिष्याकुला वा
मत्सादृश्यं विरहतनु वा भावगम्यं लिखन्ती ।
पृच्छन्ती वा मधुरवचनां^१ शारिकां^२ पञ्जरस्थां
कच्चिद्धृतः स्मरसि निभृते^३ त्वं हि तस्य प्रियेति ॥ ८२ ॥

मन्त्रिद्वैविधा तवालोके दर्शनपथे पुरा निपतत्त्राचिरावास्थते ।
एवंविधाभ्यापाराकुर्वती तां द्रव्यासीत्यर्थः । कीदृशी । बलिष्याकुला
देवपूजातपरा । मम सादृश्यमनुकारं विरहवशात्तनु दुर्गमं भावगम्यं
चिन्तितं लिखन्ती वा । मञ्जुवादिनी शारिकां पञ्जरस्थां पृच्छन्ती वा ।
किमित्याह । हे निभृते विनीते कच्चिद्धृतः स्मरसि मत्पतिं ध्यायसि ।
यस्यात्वं तस्यातीव प्रिया । पुरा निपततीति यावत्पुराभिपात-
योक्तृत्वं ॥ ८२ ॥

उत्सङ्गे वा मलिनवसने सोम्य^४ निश्चिप्य वीणां
मन्नोचाङ्कं विरचितपदं गेयमुद्गातुकामा ।
तन्वीराद्रीं^५ नयनसलिलैः सारयित्वा कथंचि-
द्भूयो भूयः स्वयमपि कृतां^६ मूर्ध्नि विस्मरन्ती ॥ ८३ ॥

धूमराम्बरेऽङ्गे वीणां विधाय शेषमुद्गातुकामा वा । साकोके ते
निपततीति संबन्धः । कीदृशं गेयम् । मम नीचं नामाङ्कशिङ्गं यस्य ।
विरचितानि पदानि शब्दा यस्य । पदस्यो हि स्वरसंघातो गेयम् ।
महीधनामान्वितमित्यर्थः । अस्तुभिर्नेचनवीराद्रीः कृतासन्तीः^६ क्लेशेन
सारयित्वा योजयित्वा स्वयमपि कृतां मूर्ध्नि सारणां विस्मरन्ती ।
चेतसोऽप्लास्थ्यात् ॥ ८३ ॥

^१ वचनां J.

^२ शारिकां J, M, S, D.

^३ रमिके J, M, D.

^४ Pāg. iii, 3, 4.

^५ सोम्य J, M, S, D.

^६ तन्वीराद्रीं M, D.

^७ स्वयमधिकृतां J.

^८ कृतां A, B, C, कृतां D.

शेषान्मासान्गमनदिवसप्रस्तुतस्यावधेर्वा'
 विन्यस्यन्ती भुवि गणनया देहलीदत्तपुष्पैः'^१ ।
 संयोगं वा^२ हृदयनिहितारम्भमास्वादयन्ती'
 प्रायेणैते रमणविरहेध्वङ्गनानां^३ विनोदाः ॥ ८४ ॥

गमनदिवसात्प्रवृत्तो योऽवधिर्वर्षांस्तस्य शेषान्मासानवनी भुवि
 विन्यस्यन्ती स्थापयन्ती । कैः । देहल्यां द्वारविशेषे द्वारपूजार्थं दत्तः
 पुष्पैर्वा गणना तथा । रक्षापदेषु पुष्पाणि दत्तित्यर्थः । हृदयनिहितारम्भं
 मनोरथरचितं मत्संगमं वासाद्यन्तनुभवन्ती । कथमवगच्छेत्प्रताप-
 शाब्दापाराङ्कुर्वतीत्याह । यस्माद्विष्टवियोगे विरहिणीनां प्रायेणैवंविधा
 एव विनोदाः क्लेशो भवति ॥ ८४ ॥

आद्ये वद्धा विरहदिवसे या शिखादाम हित्वा
 शापस्यान्ते विगलितशुचा या मयोन्मोचनीया^४ ।
 स्पर्शक्लिष्टामयमितनखेनासकृत्सारयन्ती
 गरुडाम्भोगात्कठिनविषमादेकवेणी^५ करेण ॥ ८५ ॥

सन्ध्यापारामहनि न तथा खेदयेद्विप्रयोगः^६
 शङ्के राषीं गुरुतरशुचं निर्विनोदां सखी ते ।
 मत्संदेशैः सुखयितुमतः^७ पश्य साध्वी निशीथे
 तामुन्निद्रामवनिशयनासन्नवातायनस्थः^८ ॥ ८६ ॥

तां सखीमुन्निद्रां सती स्वमतः कारणाग्निशीथेऽर्धरात्रे मत्संदेशैः
 सुखयितुं पश्येन्नं तु दिवसे । कुत रत्याह । सन्ध्यापारत्वाद्दहनि तां विरहो

^१ *साविरहदिवस* J, M; *स्थापितस्या* J, M, S, D, *प्रस्ति-
 तस्या* C. ^२ *संयोगः* J, S, D. ^३ संयोगं वा M, मत्सङ्गं वा S,
 मत्संयोगं D. ^४ हृदयरविता* J. ^५ *विरहे ध्वङ्गनानां* S.
^६ तां मयोन्मोचनीयाम् J, M, S, सा मयोन्मोचनीया D. ^७ *विषमानिह*
 J, M, S, D. ^८ *शीथे* J, M, S, D; *साध्वीयोगः* S, D.
^९ *मत्सं* M, S, D. ^{१०} *पश्यतां सद्यः* J, S, D, *पश्यतां सौध* M.

न तथा दुःखयेकथा राची शङ्के संभावये । यतो निर्विनोदां चिचव्या-
पारादिवर्जिताम् । अत एव शुभतरशुचमतिदुःखिताम् । कीदृशी ताम् ।
एवंविधामेकां वेष्टी कठोरपक्षपात्कपोनफलकादृष्टितकरजेन पाणिना
सारयन्तीनालोकार्थमपास्वन्तीम् । कीदृशी वेष्टीम् । यासि प्रथमे
विरहदिवसे विद्योशदिने चूडाशेखरमपास्व तथा वेष्टिता । या च
नष्टशोभिन मया मोचनीया । एवं श्लेष विरहावारः । खिन्नाभावात्
सर्पे क्रिडां पक्षयाम् । त्वं कीदृशः । अचनी भुवि न तु खट्वायां यच्छघनं
तव्यं तस्मान्ने निकटे वातायने गवाषे तिष्ठति यः स तथोक्तः ॥ ८५ ॥

आधिष्ठामां विरहशयने संनिकीर्णैकपाश्र्वां^१
प्राचीमूले तनुमिव कलामात्रशेषां हिमांशोः^२ ।
मत्संयोगः^३ कथमुपनमेत्स्वप्रज्ञोऽपीति^४ निद्रा-
माकाङ्क्षन्ती नयनसलिलोत्पीडरुद्धावकाशाम् ॥ ८७ ॥

अथह कीदृशी ताम् । आधिष्ठामां चित्तपोडाकाशाम् । अत एव
यादृशे तादृशे विरहशयने संनिकीर्णं चित्तमेकं पार्श्वं यथा । अत-
द्यामावस्थायां प्राचीमूले पूर्वदिक्षुले कलामात्रशेषां हिमांशोचन्द्रमसो^५
सूर्तिमिवेषुपमा । तथा निद्रामभिलषन्तीम् । किमर्थम् । मया सह कथं
नाम श्लेपे समाश्रमो घटेतेति । नयनसलिलोत्पीडित निषाम्बुपुरेण
रुद्धावकाशां निवृत्तप्रसराम् ॥ ८७ ॥

निःश्वासेनाधरकिसलयक्लेशिना विश्लिषन्ती
शुद्धस्रानात्परुषमलकं नूनमागराडलक्षम्^६ ।
नीता रात्रिः क्षण इव^७ मया सार्धमिच्छारतैर्या
तामेवोष्णीर्विरहशयनेष्वसुभिर्यापयन्तीम्^८ ॥ ८८ ॥

^१ संनिकीर्णकं J, M, D. ^२ For the second half of verso 87,
J, M, S substitute that of verso 88. ^३ मत्संयोगः M.
^४ कथमुपनये J^१, कथमपि भवे S, कथमुपनये D. ^५ रन्दोः for
हिमांशोः A, B, C, D. ^६ For the second half of verso 88, J, M, S
substitute that of verso 87. ^७ क्षणमिव J, D. ^८ रहुमह-
तीमसुभि J, M, S.

दीर्घोऽप्यस्वादोऽपप्लवदाहिनोऽच्छासेनालकं नूत्नमुत्थिष्यन्तीमपाश्वनीम् ।
कीदृशम् । शुद्धस्नानात्पानीयमावाभिषेकेण पर्यं क्लृप्तम् । यदि हि
सा नङ्गलार्थं कदाचित्स्नाति तत्सुरभितैलामलकादिशुद्धेन तीक्ष्णमाषेत् ।
आगच्छेत् क्षम्यत इत्यागच्छलम् कपोलस्यसम् । तथा मया महिच्छारतीय्या
निशा चणवदतिवाहिता तामेवोष्णीर्वाँर्ष्वर्ष्वरहृश्याद्यां रोदनेन मास-
मिव थापयन्ती नयन्तीम् ॥ ८८ ॥

पादानिन्दोऽमृतशिशिराञ्जालमार्गप्रविष्टा-
न्पूर्वप्रीत्या गतमभिमुखं संनिवृत्तं तथैव^१ ।
चक्षुः खेदात्सजलगुरुभिः^२ पक्षमभिच्छादयन्ती^३
साभेऽह्नीव स्थलकमलिनी न प्रबुद्धां न सुप्ताम् ॥ ८९ ॥

स्वापत्वाद्गुरुभिर्दुःसहैः पक्षमिर्लोकभिः खेदात्सुराच्छादयन्ती
स्नयन्तीम् । कीदृशम् । पीयूषशीतलान्वातापनप्रविष्टान्दिन्दोः पादा-
न्किरणात्पूर्वप्रीत्या संमुखं गते प्रभृतम् । ततो महिरहेण खेदकारित्वा-
न्तथैव संनिवृत्तम् । यद्देव रभसात्ततं तद्देव प्रत्यागतमित्यर्थः ।
अतथाच्छोः स्नानान्न प्रबुद्धां न सुप्ताम् । नेत्रनिमीलनात्प्रवीधाभावो
निद्राभावश्च स्थापयन्त्यतया । अतश्च साभेऽह्नि स्थलकमलिनीमित्येक-
पमा । सा हि साभस्वान्न प्रबुद्धा दिनवशाच्च न सुप्ता । पूर्ववाच वाक्याद्ये
क्षिया ॥ ८९ ॥

कथमेवंविधामेतामस्वस्नामवैधीत्याह ।

जाने सख्यास्तव मयि मनः संभृतश्चेहमस्मा-
दिच्छंभूतां प्रथमविरहे तामहं तर्कयामि ।
वाचालं मां न खलु सुभगंमन्यभावः करोति
प्रत्यक्षां ते निखिलमचिराद्भ्रातरुक्तं मया यत् ॥ ९० ॥

^१ तद्वैव J^२.

^२ खेदाद्युः J, D; सजिन* J, M, S, D.

^३ *दक्षिणा J^२.

तस्या भवद्दयस्याया यतो मधि सनः संभृतक्षेहमतिप्रीतिमदतः
कारणादित्वंभूतानेवंविधां दृशामवाप्तां तामहमायवियोगे तर्कया-
स्युत्तरे । न च खेह एव त्वयि तस्या नासीति वक्तुं युज्यत इत्याह ।
मुभयमिष्टमात्राणं मन्वते मुभयंमन्वः । तद्भावी मां नैव वाचाभं
यत्किंचनभाषिणं कुर्वते । तस्माद्यत्तव मयोक्तमेतदक्षयं तथापिरा-
त्तत्त्वम् । अत्रलं त्वमेवंविधां तां द्विषेदिदंभेद्वैच्छकीत्यर्थः ॥ ९० ॥

सा संन्यस्ताभरणमवला पेलवं^१ धारयन्ती
शय्योत्सङ्गे निहितमसकूहुःखदुःखेन गात्रम् ।
त्वामप्यसं नवजलमयं मीचयिष्यत्यवश्यं
प्रायः सर्वो भवति करुणावृत्तिराद्रान्तरात्मा ॥ ९१ ॥

नावला कृपाशीदृशं देवं वहन्ती निघेतनमपि त्वां नवजलमयम-
समयलं त्वाचयिष्यति । कीदृशं वाचम् । पेलवं कृशं मुकुमारम् । अत
एव संन्यस्ताभरणं त्वत्कमण्डलम् । तथा तस्यपृष्ठे निविष्टमप्यतिक्षेपेण
विभ्रते । यथेवंविधा सा किमित्यहं रोदिमीत्याह । यस्माच्च आद्रां-
न्तरात्मा सरमवित्तः स सर्वः प्रायेण करुणावृत्तिः कृपाशीलो भवति ।
त्वं च सजलत्वादाद्रान्तरः । कथया कृपेव वृत्तिर्वापारो यस्य स
करुणावृत्तिः । कृपार्थवृत्तेः करुणाशब्दस्य भाषितपुंस्त्वभावात्
पुंवद्भावः^२ । दुःखदुःखेनेत्याधिके त्रिवचनम्^३ । वृष्टेरिव मुषेरपि
द्विषर्मकत्वात्त्वामसं मीचयिष्यतीति ॥ ९१ ॥

रुद्धापाङ्गप्रसरमलकैरञ्जनक्षेहशून्यं
प्रत्यादेशदपि च मधुनो विस्मृतभूविलासम् ।
त्वय्यासन्ने नयनमुपरिस्पन्दि शङ्के मृगाह्या
मीनशोभाकुलकुवलयश्चीतुलामेष्यतीति^४ ॥ ९२ ॥

भवति निकटके सति तस्या हरिजनयनाया निचमुपरिस्पन्दिस्त्वा-
दनिमेषीत्फलनचटुकीत्यलशोभाशान्यं^५ प्राप्यतीत्याशङ्के संभावयामीति

^१ पेशलं M, D.

^२ Pāp. vi, 3, 34.

^३ Cf. p. 10, line 1.

^४ *शोभाचल* J, M, D.

^५ Cf. verse 40.

शुभसूचनमच । स्वीयां हि यामादिस्फुरणमानन्दमासत्रमाह । कीदृशं
नयनम् । लम्बिरलकी शशापाङ्गप्रसरं निवृत्तकटाक्षशेषम् । शोकाद्या-
जनसिद्धेन रहितम् । तथा मयस्य वर्जनाद्विस्त्रलितभ्रूविनासम् ॥ ९२ ॥

वामो वास्याः^१ कररुहपदैर्मुच्यमानो मदीयै-
र्मुक्ताजालं चिरपरिचितं त्याजितो दैवगत्या ।
संभोगान्ते मम समुचितो हस्तसंवाहनानां
यास्यत्यूरुः सरसकदलीस्रम्भगौरश्चलत्वम्^२ ॥ ९३ ॥

त्वस्त्रासने वामो वीरुरस्याचलत्वं यास्यति स्फुरिष्यति । वाङ्मयी
नयनस्यन्दापेयया विकल्पे । कीदृशोऽसी । मामकीर्णवर्णैर्बन्धमानः ।
नित्याभशं च मौक्तिककलापं विधिषुधुयांत्त्याजित उपेक्षितः । शैलार्थं
हि तत्र तस्य करणमभूत् । तथा सुरतममाप्ती मम करोपमर्दनयोग्यः ।
अभिनवकदलीकाष्ठवत्त गौरः श्वेतः ॥ ९३ ॥

तस्मिन्काले जलद दयिता लब्धनिद्रा यदि स्या-^३
दन्वास्थिनां^४ स्तनितविमुखो याममाचं सहस्व^५ ।
मा भूदस्याः प्रणयिनि मयि^६ स्वप्नलब्धे कथंचि-
त्सद्यः कण्ठच्युतभुजलतायन्धि गाढोपगूढम् ॥ ९४ ॥

हि जलद तस्मिन्काले धर्षणसमये प्रिया वस्तुज्ञा भवेत्तदेवामन्दास्य
शेषित्वां तत्कर्मजितस्त्वं यणमाचं सहस्र प्रतीषेधाः । मा क्व तां बोधयः^१ ।
किमर्थमित्याह । मयि प्रियसि कथंचिद्दिवान्स्वप्नादिने सति तस्मा
याढोपगूढं वृडालिङ्गं सद्यसाश्चक्षं कण्ठच्युतभुजलतायन्धि गलभ्रष्टवा-
ज्रयज्ञोपायं मा भूत् । आशेषविशिद्धो मा क्व भवदित्यर्थः । भूयं मा मामा-
लिङ्गितमात्राना स्वप्ने द्रव्यति । उपगूढशब्दो भावे । अन्वासनं सेवयम् ।

^१ वामवास्याः J, M, S. ^२ करक° D; °कदलीगर्भ° J. ^३ यदि सा
लब्धनिद्राशुशा स्था° J, M, S, D. ^४ °नवासीनः S, D. ^५ सहस्रेषाः S.
° जने J. ^६ Pāṇ. iii, 3, 170, and vi, 4, 74.

यथा । अन्वासितमदन्ध्या स्नाहयेव हविर्भुजमिति¹ । स्नातुं तपस्वस्तम-
धित्वाकाशम् । अन्वास इति च² । ९४ ॥

तामुत्थाप्य³ स्वजलकणिकाशीतलेनानिलेन
प्रत्याश्रस्तां सममभिनवैर्जालकैर्मालतीनाम्⁴ ।

विद्युद्गर्भं⁵ निहितनयनां⁶ त्वत्सनाथे गवाशे

वक्तुं धीरस्तनितवचनेर्मानिनीं⁷ प्रक्रमेथाः ॥ ९५ ॥

ततः सुप्ता तां मनस्विनीं निजोदकविन्दुभिस्तुवारैश्च समीरणेनोत्थाप्य
कधीरगर्जितेनैव वचसा वक्तुं प्रक्रमेथाः प्रारभेथाः । कीदृशीम् । शीत-
वातसंस्पर्शात्समाश्रितां मालतीजालकैः सह । सा हि प्रभाति विकसति ।
तथा भवदधिष्ठितत्वाद्द्विद्युद्गर्भं तद्विलति वातायने दिदृशथा चिप्र-
चक्षुषम् ॥ ९५ ॥

किं वक्षामीत्याह ।

भर्तुर्मिवं प्रियमविधवे⁸ विश्वि मामम्बुवाहं

तत्संदेशान्मनसि निहितादागतं⁹ त्वत्समीपम् ।

यो वृन्दानि त्वरयति पथि श्याम्यतां प्रोषितानां

मन्दस्निग्धैर्ध्वनिभिरवलावेणिमोक्षोत्सुकानि¹⁰ ॥ ९६ ॥

हे अविधवे पतिवत्सि भावत्कथं पशुर्मिवं प्रियमम्बुवाहं जीमूतं मां
त्वं विश्वि जामीहि । तत्संदेशान्मनसि निहितान्नादीयं संदेशं चेतसि
गृहीत्वा त्वन्निकटं प्राप्तम् । यथाऋवाहो मार्गे श्याम्यतां खेदं भजतां
प्रोषितानां प्रवासिनां कदम्बकानि मन्दस्निग्धैर्ध्वराकृषैर्गर्जितैस्त्वरयति
प्रेरयति गृहाय । यतोऽवतानां कान्तानां वेणिमोक्षणे कवर्षुणोचन

¹ *Bhagurvañśa*, i, 56.

² *Kāusthasamīkharā*, iii, 17.

³ प्रोत्थापितां J. ⁴ वैर्मान्मालतीनां रञ्जोभिः D. ⁵ विद्युद्गर्भः M, D, विद्युत्कम्पः S. ⁶ क्षिप्तितनयनां J, M, S, D. ⁷ धीरः M; *वचनो J, A, C. ⁸ *मभिर्ध्वे J. ⁹ *शैर्मनसि निहितैरागतं J, D, *शीर्षद्-
यनिहितैरागतं M, S, *शाब्दुद्दयनिहितादागतं A, B, C; but see the
commentary. ¹⁰ *सान्द्रः A, B, C.

उत्सुकाम्युक्ताणि । सेषालोके हि विरहो दुःसहः । यस्त्वरघतीत्यमुवा-
हापिषया पुंस्त्वं प्रथमपुरुषनिर्देशश्च । मिचासद्पिषया^१ तु वृषटमे-
तस्मात् ॥ ९६ ॥

इत्याख्याते पवनतनयं मैथिलीवोन्मुखी सा
त्वामुत्कण्ठोच्छ्वसितहृदया वीक्ष्य संभाव्य चैव^२ ।
श्रोथत्यस्मात्परमवहिता^३ सोम्य^४ सीमन्तिनीनां
कान्तोदन्तः^५ मुहदुपनतः^६ संगमात्किंचिदूनः ॥ ९७ ॥

इत्थं लयोक्ते मति सा त्वामुत्कण्ठा वृशा वृहा धिया शोपपद्यते तद्गतस-
मस्तेति संभाव्य विचार्यातः परमवहितिकायाकर्मधिष्यति । यस्मात्पुरंधीयां
मित्रेशाभीतः कान्तोदन्तो वल्लभवृत्तान्तः संगमात्किंचिदूनः । प्रियसमानमे
समाश्वासोत्पादात्प्रियसंसर्गसनिभ इत्यर्थः । कस्मिन् का वीक्षीत्याह ।
पवनतनयं हनुमन्तं मैथिली सीता यथा पूर्वं वृषवती वृतं च संभावित-
वती । उत्कण्ठयोच्छ्वसितं मुक्तोष्णसं हृदयं यस्याः सा तथोक्ता ॥ ९७ ॥

तामायुष्मान्मम^७ च वचनादात्मना चोपकर्तुं^८
ब्रूयादेवं^९ तव सहचरो रामगिर्याश्रमस्थः ।
अव्यापन्नः कुशलमवले पृच्छति त्वां^{१०} वियुक्तः^{११}
पूर्वाशास्यं^{१२} मुलभविपदां प्राणिनामेतदेव^{१३} ॥ ९८ ॥

आयुष्मान्भवान्कदीयेन वचनादात्मना चोपकर्तुं तामित्यं ब्रूयाद्देत् ।
यथा तव सहचरः पतिश्चिकुटासीनोऽव्यापन्नो श्रीवंशो कुशलं
पृच्छतीति । किसिन्धुभयगतकुशलकथनमेवादावित्याह । यस्मात्सुप्रापवि-

^१ The compound मिचासद् is a *stranded*. ^२ संभाव्य चैवम् D.

^३ वहितं J, अपि हितं D. ^४ सोम्य J, M, S, D. ^५ कान्तोपान्तात् J.

^६ उपगतः J, उपगतः M, उपहतः D. ^७ आयुष्मान्मम J, M, S, D see. m.

^८ दात्मनश्चोप J, M, S, D. ^९ ब्रूया एवं M, S. ^{१०} त्वा A, B.

^{११} वियुक्तः J. ^{१२} पूर्वाभाष्यं M, D. ^{१३} भूतानां हि षड्विपु

करणीष्यायमाशास्त्रमेतत् S.

पत्नीनां शरीरिणामेतदेव पूर्वाशास्त्रं प्रथमाकाङ्क्षणीयं यत्स्वास्त्रं नाम ।
चापुष्पानिति वचने कर्तुं पदं न लासन्नगम् । द्रुचादिति प्रथमपुरुषप्रथो-
गात् । आशास्त्रशब्देऽनुपसर्गाधिकारादेतिशुशास्रिति^१ अथभाषः ॥ ९८ ॥

ततः विमिताह ।

अङ्गेनाङ्गं तनु च^२ तनुना गाढतप्रेन तप्रे^३
सास्त्रेणासद्रवमविरतोत्कण्ठमुत्कण्ठितेन^४ ।
उष्णोच्छ्वासं^५ समधिकतरोच्छ्वासिना दूरवतीं^६
संकल्पैस्ते विशति^७ विधिना वैरिणा रुद्धमार्गः ॥ ९९ ॥

तव प्रियादूरवतीं संकल्पैस्त्वच्छास्त्राद्दङ्गेनाङ्गं विशति वपुषा स्वदेहं
प्रवेष्टुमिच्छति । स्वैकं विद्यामतीत्यर्थः । भिन्नयोश्चैकं सारूप्याङ्गवतीति
तयोरङ्गयोरनु च तनुनेति पृथग्विशेषणैः सादृश्यवचनेन समानुरागता-
माह^८ । अस्मिं दूरवतीत्यसद्रवम् । पथादित्वाद्दत्^९ । कक्षादाक्षना नाया-
तीत्याह । विपुरेण विधिना रुद्धमार्गा । विधोगच्छ वर्धभोग्यत्वात् । तनु
च तनुनेति चार्षाभावात्तनु तनुनेति पठनीयम्^{१०} ॥ ९९ ॥

शब्दाख्येयं यदपि किल ते यः सखीनां^{११} पुरस्ता-
त्कर्णे लोलः कथयितुमभूदाननस्पर्शलोभात् ।
सोऽतिक्रान्तः श्रवणविषयं लोचनानामगम्य-^{१२}
स्त्वामुत्कण्ठाविरचितपदं मन्मुखेनेदमाह ॥ १०० ॥

स तप प्रियो मन्मुखेनेदं वक्ष्यमाणं स्वामाह प्रवीति । स कः । चत्किल
शब्दाख्येयं प्रकटवाच्यं तदपि सखीसंनिधाने व्याजं विधाय यस्व कर्णे

^१ Pāp. iii, 1, 100 and 109; *शास्त्रिति A, B, C, D. ^२ प्रतनु
M, S, D. ^३ सास्त्रेणासद्रवम् M, S. ^४ दीर्घाच्छ्वासं S, सोष्णी D.
^५ संकल्पैर्विद्वति J, M, D. ^६ समानुरागिता A, समानुरागता
B, C, D. ^७ Pāp. iii, 1, 134. ^८ Vallabhdēva's emendation
has been adopted by Mallinātha; see note 2. ^९ तत्सखीनां
A pr. m., B, C. ^{१०} लोचनानामगम्यं J, लोचनानामगम्यं M, S, D.

वक्तुं लीलः माकाङ्क्षन् आसीत् । कुतो द्वितीः । आननस्यर्शलोभात् । कर्णे
कथनं हि तस्य लघुलक्षणार्थं सुखानुभववाच्यं । कीदृशः सः । अथवाविषयमति-
कान्तोऽप्राप्तः । दूरस्थत्वात् । अत एव लीचभाषामगम्यो नेपिर्द्रुमुग्रशक्यः ।
उत्कण्ठया विरचितानि पदानि शब्दा यथेति कथनविशेषश्च ॥ १०० ॥

इदं किमित्याह ।

श्यामास्वङ्गं चकितहरिणप्रेक्षिते^१ दृष्टिपातं^२
गण्डच्छायां^३ शशिनि शिखिनां वह्भारेषु केशान् ।
उत्पश्यामि प्रतनुषु नदीवीचिषु भ्रूविलासा-
न्हनैकस्यं^४ क्वचिदपि न ते भीरु^५ सादृश्यमस्ति ॥ १०१ ॥

हे भीरु कातरे तव साहस्यमेकस्य कष्टं क्वचिदपि न विद्यते । यदा-
लीलाङ्गानं समान्नामयेयम् । तथा हि श्यामालतासु तवाङ्गसुप्रिये ।
तद्वत्तनुत्वात् । चकितहरिणप्रेक्षणे च दृष्टिपातम् । चक्षुसारद्वयसदुत्ता-
वलीकणात् । एवमुत्तरं च यथायथं योज्यम् । कपोलकान्तिं मृगाङ्ग
उत्पश्यामि । मयूराणां कलापाटोपेषु कणभरम् । मूकसारिक्लोलेषु
भ्रूविलासान् । भीर्विश्वन्वर्षं भाम् नारीणाम् । संज्ञापूर्वको विधिरन्वित
इति^६ ब्रह्मगुणाभावः^७ ॥ १०१ ॥

त्वामालिख्य प्रणयकुपितां धातुरागैः शिलाया-
मात्मानं ते चरणपतितं यावदिच्छामि कर्तुम् ।
असैस्तावन्मुहुरुपचितैर्दृष्टिरालिष्यते^१ मे
क्रूरस्तस्मिन्नपि न सहते संगमं नौ कृतान्तः ॥ १०२ ॥

भवती प्रणयकुपितां प्रीत्या दृषितां धातुरागैः सिन्दूरादिरागैर्दृष्ट-
रालिख्य प्रार्थनयाङ्गानं तव पादगतं कर्तुं यावदिच्छामि तावत्पदा-
कारस्य स्वरवादाद्यैरसक्तदृषितैर्दृष्टैश्चतुर्वी समान्नामिति । अतश्च

^१ *हरिणो* J, M, S, D; *प्रेक्षणे M, S, D. ^२ *पातान् D.

^३ *गण्डच्छायां J', M, S, D. ^४ *कसिन् M. ^५ *चण्डि J, M, S, D.

^६ Compare *Paribhāṣicūḍālekhaṇa*, 93, 1. ^७ Pāṇ. vii, 3, 108.

^८ *लुप्यते J', M, S, D.

तस्मिन्नपि लघुकारि तत्रापि विधे कूरो विषमो विधिर्वावाचयोः
समागमं न चमते ॥ १०२ ॥

मामाकाशप्रणिहितभुजं निर्दयाश्लेषहेतो-
लंब्यायास्ते कथमपि सति^१ स्वप्नसंदर्शनेषु ।
पश्यन्तीनां न खलु बहुशो न स्थलीदेवतानां
मुक्तास्थूलास्तरुक्सिलयेध्वसुलेशाः^२ पतन्ति ॥ १०३ ॥

हे सति गुणवति तव क्षत्रे देवशात्प्राप्ताया माहाजिह्वायाकाशे
गुण एव प्रसारितभुजं मां वीचमाशानां वनदेवतानां द्रुमपक्षेषु
भौतिकपुत्रयो वाय्वकया असहज खलु न पतन्ति । अपि तु भ्रमस्तदेव ।
तादृशी मे दशमालोक्य ता अपि कथया हृदयितरामित्यर्थः ॥ १०३ ॥

भिच्चा सद्यः किसलयपुटान्देवदारुदुमाणां
ये तन्शीरस्रुतिमुरभयो दक्षिणेन प्रवृत्ताः ।
आलिङ्गन्ते गुणवति मया ते तुषाराद्रिवाताः
पूर्वस्पृष्टं^३ यदि किल भवेदङ्गमेभिस्तवेति ॥ १०४ ॥

हे गुणवति श्रीलाभिते सरलतरुणां तन्वयं पञ्चकवाटानुपसृष्ट
तद्रुमसंस्थितशीरस्रुतिमुत्सृष्टयो ये हिमालयानिजा दक्षिणेन प्रवृत्ता
अस्यां दिशि वातुं प्रसृतास्ते मयाऽलिङ्गन्ते । किमर्थम् । यदि किलभि-
मांश्रुतिः सहसासात्वदापिष्वदीयं शरीरं स्पृष्टं भवेत् । अतश्च । वाहि
वात यतः काला तां स्पृष्ट्वा मामपि स्पृशेः । वङ्गितत्कामयानस्त शक्यमेतेन
जीवितुम्^४ । दक्षिणेभिस्त्रिवलाः^५ ॥ १०४ ॥

^१ मया J, M, S, D, निशि A, B, C; I have written सति on
the strength of the commentary. ^२ ध्वसु J, M, S, D.

^३ पूर्व स्पृष्टं J, M, S, D. ^४ *Rāmdhyāya* (Gorresio), v, 75, 8.
A sūtra तदुक्तम् । and quotes *Sītābandha*, v, 6. The text of this
verse is so full of mistakes that I have to omit it. ^५ Pāṇ. v,
3, 35.

संक्षिप्येरन्क्षण¹ इव² कथं दीर्घयामास्त्रियामाः³
 सर्वावस्थास्वहरपि कथं⁴ मन्दमन्दातपं स्यात् ।
 इत्थं चेतश्चटुलनयने दुर्लभप्रार्थनं मे
 गाढोष्माभिः⁵ कृतमशरणं त्वद्वियोगव्यथाभिः ॥ १०५ ॥

हे चञ्चलबीचने गाढोष्माभिस्तोषसंतापाभिस्त्वद्विरहविकारिभिरमम
 इत्थं दुर्लभप्रार्थने कृतम् । यद्यदुष्प्रापं तत्तदभिलषामीत्यर्थः । तथा हि
 दीर्घमहरास्त्रियामा शिवा निमेष इव कथं नाम संक्षिप्येरन्णेषुः ।
 तथा शीघ्रमध्याह्नादिष्वपि सन्तापमु दशामु दिनमतिमुदुरविप्रभं यथं
 खादिति । एतच्च दुर्लभम् । न हि निष्कला चण्डा चणचरणीयते । न च
 दिभं सर्वदा मन्दातपं भवति । गाढोष्माभिरिति डावुभाभ्यामन्य-
 तरस्याम्⁶ । संक्षिप्येरन्निति कर्मकर्तरि ॥ १०५ ॥

नन्वात्मानं⁷ बहु विगणयन्वात्मना नावलम्बे⁸
 तत्कल्याणि त्वमपि सुतरां⁹ मा गमः कातरत्वम् ।
 कस्यात्यन्तं¹⁰ सुखमुपगतं¹¹ दुःखमेकान्ततो वा
 नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण ॥ १०६ ॥

आत्मावस्था प्रतिपाद्य संप्रति कर्मव्यतामाह । हे कल्याणि भद्रे तत्रापि
 नन्वात्मानं बहुविधं विगणयन्नात्मनस्तयमेव नावलम्बे न । अपि त्वत्कर्म
 एव । पामीत्यर्थः । तत्त्वमपि प्रिये कातरत्वमपि सुतरामत्यर्थं मा गमो
 मा यासीः । यस्मात्कश्च संसारिणो निःशं सुखमुपगतं घटितमेकान्ततो
 नित्यमेव दुःखं वा । यत एताः सुखामुल्लङ्घ्या दशा अवस्थाचक्रनेमि-
 वत्कदाचिन्नीचैर्गच्छत्युपरि यान्ति कदाचिद्योपरि पृष्ठे । रथाङ्गधारा हि
 भ्रमन्तो क्रमेणाद्य उपरि च याति । तदुक्तम् । सुखं च दुःखं च भवामवसी

¹ संक्षिप्येत J, M, S. ² चणमिव J, D. ³ दीर्घयामा शिवाया
 J, M, S. ⁴ च मे D. ⁵ गाढोष्माभिः J², S. ⁶ Pāṇ. iv, 1, 13.
⁷ न स्वात्मानं M, A, रत्वात्मानं D. ⁸ *कर्मव्यतामस्मि J¹, M, S, D.
⁹ नितरि J¹, M, S. ¹⁰ कस्यैकान्तं J, M. ¹¹ *उपगतं D.

य आभासो मरणं जीवितं च । पर्यायशः सर्वमिह सृष्टिनि
तस्याहीरो न प्रदयेत्तु प्रोचेत्^१ ॥ नन्वभिसुखीकरणे । मा राम इति
वृत्तिनादत्^२ ॥ १०६ ॥

सुखाद्ये कथय निघय इत्याह ।

शापान्तो मे भुजगशयनादुत्थिते शार्ङ्गपाणी
मासानन्यान्गमय^३ चतुरो लोचने मीलयित्वा ।
पश्चादावां विरहगुणितं^४ तं तमात्माभिलाषं^५
निर्वेक्ष्यावः परिणतशरच्चन्द्रिकासु क्षपासु ॥ १०७ ॥

कार्तिकगुणदादत्ता भुजगशयनाच्छेवतत्यादुत्थिते शार्ङ्गपाणी इती
मम शापान्तो भविष्यति । तदेव वर्षस्य परिपूर्णेत्वात् । अतथावारम्भ
मासचतुष्टयं शोचने मीलयित्वा यथाकथंचित्प्रमथार्थात्प्राप्तय । ततः
पश्चात्संधेगे मति विरहात्कथितं^६ तीक्ष्णं^७ तं तं नानाविधमात्मनो
ऽभिलाषं कामं परिपक्वगारदण्डोत्प्लामु निशास्त्रावां निर्वेक्ष्याव
उपभुञ्जवहे । लोचननिमीलनेनात्र यथातथालं लक्ष्यते ॥ १०७ ॥

इदानीं सुखदमभिज्ञानमाह ।

भूयश्चाह^८ त्वमपि^९ शयने कण्ठलया पुरा मे
निद्रां गत्वा किमपि रुदती सस्वनं^{१०} विप्रबुद्धा ।
सान्तर्हासं कथितमसकृत्पृच्छतश्च^{११} त्वया मे
दृष्टः स्वप्ने कितव रमयन्कामपि त्वं मयेति^{१२} ॥ १०८ ॥

म स्वप्निय एतदुक्त्वा पुनरपि त्वामिदमाह । यथा पूर्वं भवती तथो
नामात्रिज्ञा सुप्ता केनापि निमित्तेन सशब्दं रुदती विप्रबुद्धा विनिद्रा
जाता । ततो रोदनहेतुमसकृत्पृच्छतो मम स्वयोक्तम् । हे कितव भूतं

^१ From the *Mahābhārata*; see Böhlingk's *Indische Sprüche*,
No. 7068. ^२ Pūp. iii, 1, 55. ^३ शेषाभासान्गमय M, S, D.

^४ गणिते M, S. ^५ तमेवामि J. ^६ Read probably विरहकालं.

^७ तीक्ष्ण A. ^८ भूयश्चापि S, भूयश्चापि D. ^९ त्वमपि J, S. ^{१०} सस्वनं
J, M, S, D. ^{११} ततो ऽपि J, ततो J. ^{१२} कामिनी कामपि त्वम् D.

कामपि वनिता रमयन्वदात्स्वप्ने मयावकीकितः । अत ईर्ष्यावीषेणा-
हमश्नमिति ॥ १०८ ॥

एतस्मान्मां कुशलिनमभिज्ञानदानाच्चिदिवा
मा कौलीनादसितनयने मय्यविश्वासिनी भूः ।
स्नेहानाहुः किमपि विरहह्रासिनस्ते^१ ह्यभोगा-^२
दिष्टे वस्तुन्युपचित्रसाः प्रेमराशीभवन्ति ॥ १०९ ॥

हे कुशलयाचोतस्माद्भिज्ञानदानात्मां स्वस्वमवेष्य कौलीनाञ्जीकाप-
वादमात्रायाधि त्वमविश्वासिनी निष्प्राप्तया मा भूः । तद्देव कौलीनमाह ।
किमपि कुतोऽपि हेतोः स्नेहान्पिरहह्रासिनो विषोगे तद्भूभवतो अत्रा-
काङ्क्षः । अथा । प्रीतिः प्रवासाद्यथादिति^३ । एतच्चायुक्तम् । अस्मान् स्नेहा-
अभोगादितीरिष्टे वस्तुनीष्यितेऽर्थे उपचित्रसाः सन्तः प्रेम्णो राशीभ-
वन्ति प्रीतिमयाः संपवन्ते । हृदयवल्लभनिपद्ये^४ विषोगवशात्स्वहस्रगुणः
स्नेहः संपवत^५ रत्नार्थः । स्वधि च मम या प्रीतिसां त्वमेव जातासि ।
कौलीने लोकापवादः ॥ १०९ ॥

इत्थं संदेशमुक्त्वा मार्चनानामभ्युपवसयितुमाह ।

कञ्चित्सोम्य^६ व्यवसितमिदं वन्धुकृत्यं त्वया मे
प्रत्याख्यातुं न^७ खलु भवतो धीरतां तर्कयामि^८ ।
निःशब्दोऽपि प्रदिशसि जलं याचितश्चातकेभ्यः^९
प्रत्युक्तं हि प्रणयिषु सतामीप्सितार्थक्रियैव ॥ ११० ॥

हे सोम्य प्रियदर्शनैतन्निकचकार्यं कञ्चित्त्ववता व्यवसितमङ्गीकृतं मम ।
अवश्यमत्र त्वया व्यवसायवता भावम् । प्रत्याख्यातुमत्र तव धैर्यं न

^१ विरहे J, M, S; अस्मिन्स्ने M, S, D. ^२ ऽप्यभोगा° J, स्वभोगा°

M, S, ह्यभोग्या वृष्टे D. ^३ Bhartṛhari's *Nīlāntaka* (Böhtlingk's
Indische Sprüche, No. 2091).

^४ °वल्लभे विषय° A. ^५ सह A;

cf. Nandargikar's Notes, p. 112, l. 2. ^६ °सोम्य J, M, S, B, D.

^७ प्रत्यादेशात् J, M, S, प्रत्यादेशं न D. ^८ अल्पयामि J, M, S.

^९ याचितं चात° A, B, C; but see the commentary.

नक्षयामि । तथा हि स्वमर्षितः सप्तपुत्रपि घातकेभ्यस्तीर्थं चितरसि ।
यथात्सहतामर्षिष्वभिमतार्थसंपादनमेव प्रतीपवचनम् । महान्तो हि
कर्मणा तुवन्ति न वचसा ॥ ११० ॥

स एवमुक्त्वाशेषमाह ।

एतत्कृत्वा प्रियमनुचितप्रार्थनावर्त्मनो^१ मे
सौहादाद्वा विधुर इति वा मय्यनुक्रोशबुद्ध्या ।
दृष्टान्देशान्विचर जलद^२ प्रावृषा संभृतश्री-
र्मा भूदेवं क्षणमपि च ते^३ विद्युता विप्रयोगः ॥ १११ ॥

हे जलधरानुचितप्रार्थनावर्त्मनोऽननुकूपयाज्ञामार्गस्य ममैतत्संदेश-
हरणलक्षणं प्रियं विधाय तत्संश्लेषं वर्षाकालेऽर्जितदेहोन्नतिरभिमतं खलमं
विचर भ्रम । कुतो विधाय । कीदृशं प्रीत्या । सौहाभावयेत्तद्विधुरो
दुःखितोऽयमिति मयि कृपाधिद्या न । किं वञ्चना । एवमनेन प्रकारेण
महत्तयापि निमेषमपि तद्विविधया विरहो मा भूदिति भद्रम् ॥ १११ ॥

इति राजानकाभन्देवाज्ञाव-

परमात्मविद्वापरनाम-

वक्त्रमद्विवरचिता

मेघदूतविवृतिः

समाप्ता ॥

^१ *चितं प्रार्थनादाःकर्मो J, M, *चितप्रार्थनावर्त्मनो S. ^२ *शास्त्रकद्
विचर M. ^३ मणे J.

APPENDIX

SPURIOUS VERSES

In this list the following additional abbreviations are used :—

G = Gillemeister.	T = Tanjur.
N = <i>Nivādana</i> .	V = <i>Vidyullata</i> .
P = Pānabokke.	W = Wilson.
Mi. = Īśvarachandra's	} edition of Mallinātha.
Mn. = Nandargikar's	
Mp. = Parab's	
Mt. = Telugu	

I

This verse is quoted as a doubtful variant of verse 17 and commented on by Vallabhadēva. His commentary, which follows the commentary on verse 17, is printed below. The same verso forms part of the text of W (verse 19), but is pronounced spurious by G (p. 44 f.). It is translated in T (verse 18) and utilised in N (verse 18). See also Mn., p. 115; Mi., p. 112; Mp., p. 15; J, p. 105.

एतदनुकारी^१ क्वचिदधमपि शीको विवते ।

अध्वक्लान्तं प्रतिमुखगतं सानुमानाम्कूट-^२

स्तुङ्गेन त्वां जलद शिरसा वक्ष्यति स्थाघमानः ।

आसारेण त्वमपि शमयेस्त्वस्य नैदाधमयिं

सत्कारार्द्रः^३ फलति नचिरेणोपकारो महत्सु ॥

त्वां पथि आत्वं समुखागतनाम्कूटाब्धः सानुमानुसेन शिरसा स्थाघया वक्ष्यति । त्वमपि तस्य शमयेष्येण दावानलं निर्वापयेः । यस्यान्वहापुत्रपेषु

^१ The pronoun *And* refers to verse 17.

^२ सानुमांश्चि०

T, W, S. ^३ सत्कारार्द्रः D, N, W, G, S.

सकारार्द्रः पूशार्द्रं उपकारो घो विधीयते सोऽबिरेवैव फलित्यति ।
अच महत्त्वं मेघस्य । पूर्वेषु तु पर्वतस्य¹ । सर्वोन्नतोऽपि कक्षधरोऽथ
विश्रास्यतीत्यद्भेः साधारणः ॥

II

Verse 23 of W, T, and N; verse 22 of G, P, Mu., and Mt.;
Mi., p. 114; Mp., p. 17 l.; J., p. 105; V., p. 176. Mallinātha
pronounces it *prakshipita*.

अम्भोविन्दुग्रहणचतुरांश्चातकान्वीक्षमाणाः
श्रेणीभूताः परिगणनया निर्दिशन्ती बलाकाः² ।
त्वामासाद्य स्तनितसमये मानयिष्यन्ति सिद्धाः
सोक्तम्पानि³ प्रियसहचरोसंभमालिङ्गितानि⁴ ॥

III

Verse 34 of N; verse 33 of J, Mu., and Mt.; Mi., p. 117;
Mp., p. 26; V., p. 176 f. Mallinātha declares iii, iv, and v
prakshipita.

हारांस्तारांस्तरलगुटिकान्कोटिशः⁵ शङ्खशुक्तीः
शष्पश्यामान्मरकतमणीनुन्मयूखप्ररोहान् ।
दृष्ट्वा यस्यां विपणिरचितान्विदुमाणां च भङ्गा-
न्संलक्ष्यन्ते सलिलनिधयस्तोयमाचावशेषाः ॥

IV

Verse 32 of J; verse 36 of N; verse 34 of Mu. and Mt.;
Mi., p. 117; Mp., p. 26; V., p. 177.

प्रद्योतस्य प्रियदुहितरं वत्सराजोऽच जहे
हैमं तालदुमवनमभूदथ तस्यैव राज्ञः ।

¹ See verse 17. ² Cf. verse 10. ³ सोक्तम्पानि N, Mu., Mt.

⁴ Cf. the fine verse i, 60 of Māgha. ⁵ *घटिका* J, *घुटिका* J².

अचोद्धान्तः किल नलगिरिः स्तम्भमुत्पाट्युर् दर्पा-
दित्यागन्तूनूमयति जनो यच्च वन्धूनभिज्ञः^१ ॥

V

Verse 78 of J; verse 60 of N; verse 35 of Mn. and Mt.;
Mi., p. 118; Mp., p. 27; V, p. 178.

पञ्चश्यामा^२ दिनकरहयस्पर्धिनो यच्च वाहाः
शैलोदयास्त्वमिव करिणो वृष्टिमन्तः प्रभेदात्^३ ।
योधायण्यः प्रतिदशमुखं संयुगे तस्थिवांसः
प्रत्यादिष्टाभरणरुचयश्चन्द्रहासव्रणाङ्कैः ॥

VI

Verse 67 of P; verse 77 of N; verse 70 of J, Mn., and Mt.;
Mi., p. 127; Mp., p. 51; V, p. 179. Mallinātha considers vi
and vii *prakṣipta*.

यचोन्मत्तभ्रमरमुखराः^४ पादपा नित्यपुष्पा
हंसश्रेणीरचितरशना^५ नित्यपद्मा नलिन्यः ।
केकोत्कण्ठा भवनशिखिनो नित्यभास्वत्कलापा
नित्यज्योत्स्नाप्रतिहततमोवृश्चिरम्याः^६ प्रदोषाः ॥

VII

Verse 68 of P; verse 69 of J; verse 70 of N; verse 71 of
Mn. and Mt.; Mi., p. 127; Mp., p. 52; V, p. 180.

ज्ञानन्दोत्थं नयनसलिलं यच्च नान्विर्निमित्तै-
नान्व्यस्तापः कुमुमशरजादिष्टसंयोगसाध्यात् ।

^१ Cf. verses 30. ^२ श्यामामा D. ^३ पदोदाः D. ^४ यचासन्नं J^२;
० निखराः J. ^५ ० रसना J, P. ^६ ० ज्योत्स्नाः प्रति० M, P, N.

नाप्यन्यत्र प्रणयकलहाडिप्रयोगोपपत्ति-¹
र्वित्तेशानां न खलु च² वयो यौवनादम्यदस्ति ॥

VIII

Verse 70 of P; verse 75 of J; verse 78 of N; verse 73 of Mn. and Mt.; verse 67 of Mi. and Mp.; V, p. 180. *Īśvara-*chandra pronounces viii, ix, and x *prakṣhīpta*.

मन्दाकिन्याः सलिलशिशिरैः³ सेव्यमाना मरुद्भि-
र्मन्दाराणामनुतटरुहा⁴ छायाया वारितोष्णाः ।
अन्वेष्ट्यैः कनकसिकतामुष्टिनिक्षेपगूढैः
संक्रोडन्ते मणिभिरमरप्रार्थिता यत्र कन्याः ॥

IX

Verse 74 of P; verse 76 of J and N; verse 77 of Mn. and Mt.; verse 71 of Mi. and Mp.; V, p. 181.

अष्टम्यान्तर्भवननिधयः⁵ प्रत्यहं रक्तकण्ठै-
रुन्नायन्नर्धनपतियशः किंनैर्यत्र सार्धम् ।
वैभाजाख्यं विबुधवनितावारमुख्यासहाया
बहालापा⁶ बहिरुपवनं कामिनो निर्विशन्ति ॥

X

Verse 77 of J and P; verse 79 of N; verse 80 of Mn. and Mt.; verse 74 of Mi. and Mp.; V, p. 183.

वासश्चिबं⁷ मधु नयनयोर्विभ्रमादेशदक्षं
पुष्योद्भेदं सह किसलयैर्भूषणानां विकल्पम्⁸ ।

¹ नाप्यन्यत्रात्प्रणयः M, P, S. ² न च खलु D, M, P, N, S.

³ पयसि शिशिरैः Mi., S. ⁴ *राजां तटवनरुहां J. ⁵ अचीत्यान्* D.

⁶ सध्यापानं D, बहावाङ्गा J², बहापानं N. ⁷ वासः चीमं J².

⁸ विकल्पान् D, M, P, S.

लाक्षारगं चरणकमलन्यासयोग्यं च यस्या-
मेकः^१ मूते सकलमवलामण्डनं कल्पवृक्षः ॥

XI

Verse 92 of T. Text in G, p. 49; Mu., p. 115; Mi., p. 135;
Mp., p. 68.

स्निग्धाः सख्यः क्षणमपि^२ दिवा तां न मोक्ष्यन्ति तन्वी-
मेकप्रख्या भवति हि जगत्यङ्गनानां प्रवृत्तिः ।
स त्वं राक्षी जलद् शयनासन्नवातायनस्थः
कान्तां सुप्ते सति परिजने बीतनिद्रामुपेयाः^३ ॥

XII

Verse 93 of T. Text in G, p. 49; Mu., p. 115; Mi., p. 137;
Mp., p. 68.

अन्वेष्टव्यामवनिशयने संनिकीर्णैकपार्था^४
तत्पर्यन्तप्रगलितलवैच्छिन्नहारैरिवासैः^५ ।
भूयो भूयः कठिनविषमां सारयन्तीं^६ कपोला-
दामोक्तव्यामयमितनखेनैकवेणी करेण^७ ॥

XIII

Verse 104 of G; verse 105 of W; verse 106 of T; verse
112 of N; verses 114 of Mt.; Mu., p. 115; Mi., p. 143; Mp.,
p. 79; J, p. 105.

धारासिक्तस्थलमुरभिरणस्त्वन्मुखस्यास्य बाले
दूरीभूतं प्रतनुमपि मां पञ्चबाणः क्षिणोति ।

^१ यस्मिन्नेकः J. ^२ कणमपि Mu., Mp., G. ^३ Cf. verse 86.

^४ Cf. verse 87. ^५ तत्पर्यङ्गं Mu., Mi., Mp., G, S. ^६ साद्यन्ती
Mp., G. ^७ Cf. verse 85.

घर्मान्तेऽस्मिन्विगणय¹ कथं वासराणि ब्रजेयु-
र्दिक्संसक्तप्रविततघनव्यस्तसूर्यातपानि² ॥

This verse is thus commented on in Mt. :—

धाराभिद्दकधाराभिः सिक्तं यस्मान्न भूतदिव सुरभिः परिमल-
वतस्त्वस्तुल्यस्तु स्वदानस्त दूरीभूतं दूरस्थम् । अत एव प्रतनुमतिलगम् ।
तथाभूतमपि मां पश्यवाचः । पश्य वाचाः शरा अरविन्द्रादयो यस्तु सः ।
मन्वथः विशीति वाधते । धियोतेर्लट् । घर्मान्ते वि यीप्मान्ते तु ।
वर्षाकाले श्लिष्यः । दिशु सम्यक् सक्ताः संसक्ता अपविरला मेघुराद्य ये
घना मेघासीरव्यक्तः सूर्यस्तातपो येषु तानि वासराणि कथं केन प्रकारेण
ब्रजेयुर्दिक्षुर्वत कथं वदं ब्रूहि ॥

XIV

Verse 110 of S; verse 114 of W; verse 115 of T; verse
116 of P; verse 118 of J; verse 121 of N; verse 119 of Mn.;
verse 120 of Mt.; verse 113 of Mi. and Mp. This clumsy
verse, which spoils the effect of the whole poem, is made up of
reminiscences from verses 90, 52, 109, and 11 of the text.
G (p. 51 f.) and V (p. 184) are therefore quite correct in
stamping it as an interpolation.

आश्वास्वीवं¹ प्रथमविरहोदयशोकां² सखी ते
शैलादाशु चिनयनवृषोत्खातकूटान्निवृत्तः³ ।
सामिज्ञानप्रहितकुशलैस्तद्वचोभिर्ममापि⁴
प्रातःकुन्दप्रसवशिथिलं⁵ जीवितं धारयेथाः⁶ ॥

¹ घर्मान्ते वि वदं वत Mt., S. ² *सक्तप्रविरह* N, *सक्ताप्रविरह-
घनाव्यक्त* Mt., S. ³ आश्वास्वीनां J, W, G. ⁴ *विरहादुदयशोकां
D, W, G, *विरहे शोकदृष्टां J. ⁵ तस्माद्भ्रेश्चि* J, शैलादश्वा, अ-
शयन* W, G. ⁶ सामिज्ञानं J, Mt.; प्रहितवचनैस्तव युक्तीर्ममापि J.
⁷ प्रातः D. ⁸ धारयेदम् J.

XV

Text in Mn., p. 115. This and the three following verses (xvi to xviii) were added by some realists at the end of the poem.

इत्याख्याते¹ सुरपतिसखः² शैलकुल्यापुरीषु
स्थित्वा स्थित्वा धनपतिपुरी वासैः³ कैश्चिदाप ।
मत्वागारं कनकरुचिरं लक्ष्यैः पूर्वमुक्तै-
स्तस्योत्सङ्गे⁴ क्षितितलगतं तां च दीनां ददर्श ॥

XVI

Text in Mn., p. 115; Mp., p. 87; J., p. 105 f.; *Giornale della Soc. As. Ital.*, vol. xviii, p. 330.

तस्मादद्रेर्निर्गदितपथः¹ शीघ्रमेत्यालकायां
यद्यागारं विगलितनिभं दृष्टचिह्नैर्विदित्वा² ।
यत्संदिष्टं प्रणयमधुरं गुह्यकेन प्रयत्ना-
त्तत्रेहिन्याः सकलमवदत्कामरूपी³ पयोदः ॥

XVII

Verses 124 of N; verse 123 of M; Mn., p. 116; Mi., p. 148; Mp., p. 87; J., p. 106.

तत्संदेशं¹ जलधरवरो दिव्यवाचा चक्षु-
प्राणांस्तस्या जनहितरवो² रक्षितुं यद्यवध्वाः ।
प्राप्योदन्तं प्रमुदितमनाः सापि तस्थौ स्वभर्तुः
केषां न स्यादभिमतफला³ प्रार्थना ह्युत्तमेषु⁴ ॥

¹ Cf. verse 97. ² Cf. verse 6. ³ Cf. verse 63. ⁴ *यदि-

तुमघो Mp., J. तस्मादेभिर्निर्गदितपथः D. ⁵ *भुवं दिष्टं D.

⁶ *मगदं D. ⁷ तं संदेशं D, Mn., Mp., J. ⁸ *रतो A, Mn.,

Mi., Mp., J. *तरी D. ⁹ *कलं A, D. स्मादवितपकला Mi., S.

¹⁰ प्रार्थनाभ्युत्तमेषु Mi., S.

This verse is commented on in Mt. as follows:—

जलधरवरः । पुष्कलावर्तकानां वंशे ज्ञातत्वाज्जलधराणां वरः श्रेष्ठो
 मेषः । तस्या यक्षवम्भाः प्राणानमनुचिंतुम् । जनाय हित इष्टः ।
 योवयोर्मधुर इति यावत् । रवो ध्वनिर्यस्य । तथाभूतः संक्षय यक्षस्य
 संदेशं वाचिकं पूर्वोक्तम् । संदेशनाम्नाधिकं स्यादित्यमरः । दिव्यवाचा ।
 द्विपि भवा दिव्या देवाः । तेषां वाक् । तथा चक्षुष उक्तवान् । चक्षुडो
 लिट् । कामरूपं मधीन इति पूर्वं यथेष्टीबोद्धत्वात्तदानीं मेषो देवाकारो-
 भूय^१ तावृत्वाचा यक्षसंदेशं यक्षवम्भा उवाचेत्यर्थः । सा यक्षवधूरपि
 स्वभर्तृवदन्तं कुण्डलस्त्रायमनस्य च वार्त्तां प्राप्य । शुत्वित्यर्थः । प्रमुदितमनाः
 संदृष्टचित्ता सती तस्मावलिष्टत् । तथा श्रुत्तमेषु केषां प्रार्थनाभिमत-
 फला न स्यात् । उक्तमेषु पुरुषेषु सर्वेषां प्रार्थनाभिमतफला स्यादेवेत्यर्थः ।
 सामान्येन विशेषतमर्थनक्षयोऽर्थात्तरन्वासः ॥

XVIII

Verse 116 of W; verso 125 of N; verso 124 of Mt.; Mt.,
 p. 116; Mi., p. 148; Mp., p. 87; G, p. 52; J, p. 106. It is
 quoted in Mahōndra's commentary on Hōmchandra's *Anūvārtā-
 sāmgraha*, edited by Professor Zaehner, p. 32, l. 6.

श्रुत्वा वार्त्तां जलदक्षितां तां धनेशोऽपि सद्यः
 शापस्यान्तं सदयहृदयः संविधायास्तकोपः^२
 संयोज्येती विगलितशुचौ^३ दंपती इष्टचित्ती
 भोगानिष्टानविरतमुखं भोजयामास^४ शश्वत्^५ ॥

In Mt. this verse is thus commented on:—

धनेशः कुवेरोऽपि जलदक्षिताम् । जलमुदकं संतापमेतन्नाय ददा-
 तीति जलदः । यनेनास्य परोपकारित्वं स्यादीकृतम् । जलदेन दक्षिता-
 मुक्तां तां तावृशीम् । सदैव्यामिति यावत् । वार्त्तां यक्षस्य वार्त्तां श्रुत्वा

^१ भूत्वा Mt.

^२ संविधायां Mi.

^३ Cf. verso 85.

^४ मुखान् D. ^५ अभिमतमुखाव्यापयामास Mt., Mi., S.

^६ भूयः Mt.

मयो यद्यनार्त्ताश्रयणकाल एव सद्यद्दयो दयासहितचित्तः । अत एवाश्रयोपः प्रनष्टयच्चविषयकरोषः सञ्ज्ञापस्थान्तमवसाने संनिधाय संनिहितं¹ कृत्वा । कतिचिद्दिनाम्बशिश्टान्बधविगणक्षीत्यर्थः । चिरकित-
शुची भिद्युत्तन्वसनी । अत एव हृष्टचित्ती संतुष्टमानसावेती पूर्वोक्ती
दंपती । जाया च पतिश्च दंपती । जायाशब्दश्च जंभावो दभावश्च
निपात्यते । संयोज्याभिमतमुखात् । अभिमतं सुखं येषु तान् । अत
एवेष्टानिच्छाविषयीभूतायोशाब्धयः पुनरपि पूर्ववत्प्रापयामास गमया-
मास ॥

XIX

Mn., p. 116, and *Giornale della Soc. As. Ital.*, vol. xviii, p. 330.
The second and third lines of this very poor verse seem to form
a parenthesis.

इत्थंभूतं सुरचितपदं¹ मेघदूताभिधानं
कामक्रीडाविरहितजने विप्रयोगे² विनोदः ।
मेघस्यास्मिन्नतिनिपुणता ब्रुद्धिभावः कवीनां
नत्वार्यायाश्चरणकमलं कालिदासश्चकार ॥

¹ *हित Mn. ² *सुचरितपदं Mn. The word काव्यं has to be
supplied. ³ *युक्ते Mn.

VOCABU

अ

अ (negative prefix), not, 5.

अंशुक *m.* fine cloth or garment, 62.

अंस *m.* the shoulder, 59.

अक्षय्य imperishable, inexhaustible, ix.

अगम्य inaccessible, out of reach, 100.

अगार *m.* a house, 72, xv, xvi.

अग्नि *m.* fire, i.

अस्य first 35: a top summit 15 61

अधुना *ind.* now, 77.

अधास् (*pres.* अध्यास्ते), to sit
resort to, 76.

अध्वन् *m.* a way, journey, 32
45, i.

अध्वश्रम *m.* the fatigue of
journey, 17, 52.

अनतिप्रौढ not quite full-grown
young, tender, 76.

अनभिज्ञ unacquainted with
ignorant of, 16.

अनल्प not small, great, 39.

अनिभृत immodest, bold, 69

अनिल *m.* wind, breeze, 20, 50

अनु *ind.* after, 13.

अनुकच्छम् *ind.* near the bank

अपेक्षा *f.* consideration of, regard to, 17.

अबल weak, feeble, 91.

अवला *f.* a woman, wife, 2, 96, 98, x.

अभिख्या *f.* splendour, beauty, 77.

अभिगम *m.* approaching, visit, 49.

अभिज्ञ knowing, well-informed, iv.

अभिज्ञान *n.* a sign, token, 109.

अभिधान *n.* name, title, xix.

अभिनव quite new or fresh, 95.

अभिमत desired, loved, dear, 49 ;
n. desire, wish, xvii.

अभिमुखम् *ind.* facing, straight, 69 ; towards, 89.

अभिराम charming, beautiful, 51.

अलक *m. n.* a curl, lock, hair
63, 65, 70, 88, 92.

अलका *f.* N. of Kuvēra's city
63, xvi.

अलङ्घ्य not to be crossed or so
54.

अलम् *ind.* completely, 53 ;
64.

अलस slow, 79.

अल्पाल्प very slight, 78.

अवकाश *m.* place, room, a
87.

अवकीर्ण covered, 54.

अवतीर्ण descended, 50.

अवधि *m.* limit, period, 84.

अवधूत shaken, waved, 35.

अस्र *n.* a tear, 39, 91, 102, xii.

अस्रद्रव shedding tears, 99.

असु *n.* a tear, 88, 103.

आ

आ *ind.* as far as, 12.

आकाङ्क्ष (pres. आकाङ्क्षति), to
desire, long for, 87.

आकाश *n.* air, empty space, 103.

आकुल full, covered, 23; agitated,
shaken, 92.

आक्षिप् (pres. आक्षिपति), to
draw away, remove, 69.

आखण्डल *m.* N. of the god.

- आरूह** to mount, ascend, 16.
आरूढ mounted, risen, 8, 18.
आरोहण *n.* ascending, 60.
आर्त pained, afflicted, 5.
आर्ति *f.* pain, distress, 53.
आर्द्र wet, moist, 43, 83 ; bloody,
 36 ; soft, tender, 91 ; over-
 flowing with, full of, i.
आर्या *f.* N. of Śiva's consort, xix.
आलम्बन *n.* sustaining, †.
आलम्भ *m.* slaughter, immola-
 tion, 45.
आलिख् to draw, paint, 102.
आलिङ्ग् to embrace, 9, 104.
आलिङ्गन *n.* an embrace, 67.
आलिङ्गित *n. id., ii.*

VOCABULARY

73, 75, 77, 80, 93, 94, 97, 100,
104, 110, xiii, xix.

इन्दु *m.* the moon, 50, 81, 89.

इन्द्रनील *m.* a sapphire, 46, 74.

इव *ind.* like, as, 8, 15, 18, 19,
24, 25, 30, 31, 40, 41, 46, 48, 50,

इप्सित desired, 110.

उक्त said, spoken, told, 90, xv.

उच्चैस् *ind.* high, lofty, raised,
magnanimous 17. 36. 63

उत्पीड *m.* flow, stream, 87.

उत्सङ्ग *m.* the lap, 83; slope, 63; surface, top, roof, 27; interior, xv.

उत्साह *m.* power, effort, exertion, 14.

उत्सिलिन्ध्र¹ on which the flowers of the plantain-tree are produced or have appeared, 12.

उत्सुक longed for, 96.

उत्सेक *m.* overflow, excess, 54.

उदक *n.* water, 1.

उदग्र high, tall, v; fierce, tense, xiv.

उदङ्मुख facing the north, 14.

उदत्त northern 57.

उपपत्ति *f.* occurrence, taking place, vii.

उपपाद्य *to be accomplished or adopted, 29.*

उपमेय *fit to be compared with, resembling, 52.*

उपयुज् *to use, enjoy, 13.*

उपरि *ind. above, at the top, upwards, 47, 54, 92, 106.*

उपल *m. a stone, rock, 19.*

उपवन *n. a grove, garden, 23, ix.*

उपसरण *n. approach, contact, covering, 81.*

उपहार *m. an offering, present,*

ऐरावण *m.* 1

औत्सुक्य

ककुभ *n.* the flower of the A
tree, 22.

कच्चिद् *ind.* perhaps?, I hope
82, 110.

कटाक्ष *m.* a side-glance, 35.

कठिन hard, 85, xii.

- कलभ** *m.* an elephant-cub, 78.
कला *f.* a sixteenth part, digit, 87.
कलाप *m.* a peacock's tail, vi.
कल्पवृक्ष *m.* the wishing-tree (a tree of paradise supposed to fulfil all desires), 62, 66, x.
कल्पित made, performed, 4.
कल्याण happy, beautiful, dear, 106.
कवि *m.* a poet, xix.
कषाय astringent, fragrant, 31.
काङ्क्ष (*pres.* काङ्क्षति), to desire, long for, 75.
काञ्चन golden, 76.
काञ्ची *f.* a girdle, 28.
कातर timid, agitated, 74.
कातरत्व *n.* timidity, dejection

कीचक *m.* a hollow bamboo, 4.

कीर्ति *f.* fame, 45.

कुञ्ज *m.* a bower, arbour, thicket,

19.

कुटज *m.* the tree *Wrightia*
antidysenterica, 4.

कुन्द *m.* a kind of jasmine, 4.

n. its flower, 47, 65.

कुपित offended, angry, 102.

कुमुद *n.* the white water-lily,

40, 58.

कुरवक *m.* red amaranth, 75.

its flower, 65.

कुल्या *f.* a river, xv.

कवलय *n.* the blue water-lily,

क्रम *m.* course, order, manner, 106

क्रिया *f.* performing, carrying
out, 110.

क्रीडा *f.* play, sport, 61.

क्रीडाशैल *m.* a pleasure-hill, 60
74, 78.

क्रूर *cr.* cruel, 102.

क्रोध *m.* anger, 7.

क्रौञ्च *m.* N. of a mountain, 57.

क्लान्त *tired, wearied, 35,*
faded, 26.

क्लिष्ट *troubled, impaired, dimi-*
ished, 81; rough, hard (pai-
ful, Mall.), 85.

क्लेशिन् *paining, burning, 88.*

क्व *ind. where?; क्व—क्व how litt*

demigods who are attendants
of Śiva, 33, 55.

गणना *f.* counting, 11, 84.

गण्ड *m.* the cheek, 26, 85, 101.

गत gone, turned, 89; resort
to, reached, 6; descended, 3;
come, i; lying on, xv.

गति *f.* gait, walking, progress,
course, pace, 11, 16, 19, 7;
adversity, 93.

गन्तव्य to be gone to, 7.

गन्ध *m.* smell, odour, 21, 42, 5.

गन्धवती *f.* N. of a river, 33.

◦गन्धि smelling of, 33.

गम् (*pres.* गच्छति), to go, proceed,
come, 13, 20, 22, 24, 37, 5.

VOCAE

ग्रथित strung, interwoven, adorned
with, 63.

ग्रन्थि *m.* a knot, tie, bond, 94.

ग्रहण *n.* seizing, catching, ii ;
reaching, 44.

घन *m.* a cloud, 20, xiii.

घर्म *m.* heat, the hot season,
61.

च *incl.* and, 11, 12, 13, 21, 58,
60, 65, 70, 73, 75, 76, 77, 92,
97, 98, 99, 106, 108, 111, iii,

चिर long, 9, 38, 93.

चिरम् *ind.* for a long time,

चिह्न *n.* a mark, sign, characteristic, xvi.

चूडापाश *m.* a braid of hair on the top of the head, top-
65.

क्व् *caus.* to cover, 89.

क्वम् *n.* covering, semblance, disguise, plea, pretext, 7.

क्वम् covered, 18.

क्वम् *f.* lustre, colour, 33.

जललव *m.* a drop of water, 21, 67.

जहु *m.* N. of a king, 50.

जात born, 6; produced, grown,
26; become, 80.

जाया *f.* a wife, 8, 11.

जाल *n.* a net, multitude, 67;
lattice window, 32, 68, 89;
artifice, trick, 68.

जालक *n.* a cluster, bush, shrub
(bud, Mall.), 26, 95.

तटगत resting on the slopes, 59.

तटरुह growing on the banks,

तावत् *ind.* now, first, 13 ;
102.

तिक्त bitter, fragrant, 20, 3.

तिर्यक् *ind.* obliquely, hor
tally, 51, 57.

तीर *n.* a shore, bank, 24
74.

तीर्ण one who has cross
traversed, 19.

तुङ्ग high, lofty, 9, 64, i.

तुमुल tumultuous, veho
violent, 54.

तुल् (*pres.* तुलयति), to lif
weigh, match, equal, 20.

तुला *f.* equality, resemblance

दंपति *m. du.* (the two masters of the house), husband and wife, xviii.

दयिता *f.* a beloved woman, wife, 4, 94.

दर्प *m.* pride, insolence, 53; rut, iv.

दर्पण *m.* a mirror, 58.

दर्शित shown, displayed, 28.

द्वाम्नि *m.* a forest conflagration, jungle fire, 53.

दशन *m.* a tooth, tusk, 59.

दशपुर *n.* the town of Mandasōr (Dr. Fleet's *Gupta Inscriptions*, p. 79), 47.

दशमुख *m.* (ten-faced) N. of the

- दृष्टिपात *m.* a look, glance, 101.
 देव *m.* a god, 45, 71.
 देवदारु *m. n.* *Pinus Deodora*,
 104.
 देवपूर्व preceded by 'Dēva', 42.
 देश *m.* region, place, 111.
 देहली *f.* threshold, 84.
 दैन्य *n.* miserable appearance,
 paleness, 81.
 दैव *n.* fate, destiny, 93.
 दोष *m.* damage, harm, 68.
 दोहद *m.* the desire of a
 pregnant woman and of a

न *ind.* not, 8, 17, 20, 27, 40, 54, 61, 71, 73, 86, 101, 102, vii, xi, xvii; न—न neither—nor, 89; न खलु not indeed, not at all, by no means, 38, 77, 90, 110, vii; न खलु न same as न न, 103; न न no doubt, surely, 63, 106.

नक्तम् *ind.* by night, 37.

नख *m. n.* a finger-nail, 85, xii.

नखपद *n.* a nail-mark, 35.

नचिरेण *ind.* ere long, soon, speedily, i.

नद (*pres.* नदति), to sound, cry

- °निभ resembling, like, 78, xv
 निभृत modest, gentle, tame,
 निमित्त *n.* cause, vii.
 निम्न deep, 79.
 नियत fixed, permanent, 43.
 नियमन *n.* subduing, 57.
 निरत engaged in, 33.
 निर्दय pitiless, violent, v
 close, 103.
 निर्दिश् (*pres.* निर्दिशति),
 point at, ii.
 निर्विनोद् devoid of pastur
 unemployed, 86.
 निर्विन्ध्या *f.* N. of a river, 28.
 निर्विश् (*pres.* निर्विशति),
 enjoy 62, 107, in

पक्व ripe, 79.

पक्ष्मन् *n.* the eyelashes, 47, 89.

पङ्क *m. n.* mud, 52.

पञ्चबाण *m.* (having five arrows),
the god of love, xiii.

पञ्जर *n.* a cage, 82.

पटहता *f.* the function of a drum,
34.

पटु sharp, shrill, loud, 31 ; keen,
able, 5.

पण्यस्त्री *f.* a venal woman,
courtesan, 25.

पत् (*pres.* पतति), to fall, drop, 103.

पतित्व fallen dropped 70 : cast

पवन *m.* wind, breeze, 10, 14.

पवनतनय *m.* (son of the wind)
N. of Hanūmat, 97.

पवनपद्वी *f.* the path of
wind, sky, 8.

पशुपति *m.* N. of Śiva, 36, 56

पश्चात् *ind.* afterwards, 16,
44, 107.

पश्यति (*pres.* of दृश्), 86, 103.

पा to drink, 24, 51; drink
look at intently, 16; inha
42.

पाण्डु yellowish-white, 18.

पाण्डुच्छाय white-coloured,
pale, 29.

पाण्डता *f.* white colour, 65.

पुष्पलावी *f.* a female flower-gatherer or garland-maker, 26.

पूर्णता *f.* fulness, opulence, 20.

पूर्व former, accustomed, 89 ;
first, 98 ; before, 104.

पूर्वम् *ind.* before, previously, xv.

पूर्वार्ध *m.* the front or upper part
(of the body), 51.

पूर्वोद्दिष्ट mentioned before,
aforesaid, 30.

पृथु broad, large, 46.

पु to fill with air, blow into, 56

पय to be drunk in, be listened to
intently, 13.

पेलव thin, tender, 91.

पुष्पल beautiful, 54

प्रथमकथित aforesaid, 78.

प्रथित spread, celebrated, 24.

प्रदिश् (*pres.* प्रदिशति), to assign, grant, 110.

प्रदोष *m.* evening, night, vi.

प्रद्योत *m.* N. of a king of Ujjayinī, father of Vāsavadattā, iv.

प्रधन *n.* a battle, war, 48.

प्रबल excessive, incessant, 81.

प्रबुद्ध awake, with flowers expanded, 89.

प्रभव *m.* source, origin, father, 52.

प्रभा *f.* light, splendour, 47.

प्रभू (*pres.* प्रभवति), to arise from, appear, 15 ; be able, 12.

प्रभेद *m.* the flowing of rut from

प्रायस् *ind. id.*, 71, 91.

प्रायेण *ind. id.*, 84.

प्रार्थना *f.* wish, desire, 10
request, suit, 31, 111, xvii.

प्रार्थित desired, wooed, viii.

प्रालेय *n.* hoar-frost, dew, 39.

प्रालेयाद्रि *m.* (snow-mountain)
N. of the Himālaya, 57.

प्रावृष् *f.* the rainy season, 111.

प्रासाद *m.* a palace, 64.

प्रिय beloved, dear, 9, 74,
96, ii, iv; *m.* a lover, 28, 6
n. favour, benefit, 22, 111.

प्रियतम *m.* a lover, 31, 67.

प्रिया *f.* a beloved woman, wife,

प्रीत delighted, joyful, 1

बहुशस् *ind.* abundantly,
peatedly, 103.

बाध् (*pres.* बाधते), to trou
torment, injure, 53.

बाल young, fresh, 65, 72.

बाला *f.* a young woman,
xiii.

बाह्य being outside, situ
without, 7.

बिन्दु *m.* a drop, 35, ii.

बिम्ब *m. n.* a disk, orb, body,

भक्ति *f.* cutting, forming, sh
60; painted figure, ornam

भुज *m.* the arm, 36, 58, 67, 9-
103.

भुजग *m.* a snake, 60, 107.

भुवन *n.* world, 6.

1. भू (*pres.* भवति), to become, b
occur, 3, 9, 17, 20, 27, 28, 3
49, 69, 91, 94, 100, 104, 10
111, iv, xi.

2. भू *f.* the earth, 18, 45, 46
ground, floor, 64, 84.

भूत become, being, 29.

भूति *f.* ashes, plaster, 19.

भूयस् *ind.* again, 16, 83, xi
moreover, further, 108.

भूषण *n.* ornament, x.

भ (*pres.* विभर्ति), to bear, posses

मध्य middle, central, 46; *m.* *n.*
the middle, centre, 18, 76
waist, belly, 79.

मन् (*pres.* मन्वते), to think
believe, suppose, 80; know
71; recognize, xv; *caus.* t
honour, worship, 45, ii.

मनस् *n.* mind, heart, 90, 96
xvii.

मन्द slow, gentle, 10; slight
mild, 105.

मन्दाकिनी *f.* the river Gāṅgā
viii.

मन्दाय् (*pres.* मन्दायते), to g
slowly, be lazy, tarry, loiter, 3

मन्दार *m.* the coral-tree. 70. 7

2. °मुच् discharging, 21.

मुरज *m.* a kind of drum, 56, 64.

°मुष् stealing, 47.

मुष्टि *m. f.* the clenched hand, a handful, 69, viii.

मुञ्जस *ind.* repeatedly, constantly

102

मुहूर्त *m. n.* a moment, instant, 19.

मूर्खना *f.* a melody, 83.

मूर्ति *f.* body, form, 45.

मूर्धन् *m.* the head, summit, 17.

मूल *n.* the root, base, 76; edge horizon, 87.

मृग *m.* a deer, musk-deer, 52.

मृगाक्षी *f.* a deer-eyed woman, 92.

युवति *f.* a girl, young w
33, 79.

यूथिका *f.* *Jasminum auric*
26.

योग्य fit for, x.

रक्त red, 36, 75.

रक्तकण्ठ sweet-voiced, ix.

रक्ष् to preserve, sustain, x

रक्षा *f.* protection, guardin

रघुपति *m.* (lord of the R

N. of Rāma, 9.

रचना *f.* making, formin

heap, quantity, 66.

राशीभूत become a heap, accumulated, 58.

रिक्त emptied, bared, 2; empty poor, 20.

रूच *f.* light, lustre, splendour, 44.

रूचि *f. id.*, 15, v.

रूचिर brilliant, resplendent with xv.

रूजा *f.* pain, trouble, friction, 26.

रूद् (*pres.* रोदिति), to weep cry, 108.

लक्षण *n.* a mark, token, characteristic. 77. xv; designation

- वंश *m.* the bamboo cane,
race, family, 6.
- वक्त्र *n.* the mouth, face, 50.
- वक्र crooked, circuitous, 27.
- वच् to speak, address, 95.
- वचन *n.* speech, word, 4, 82,
request, 98.
- वचस् *n.* speech, word, xiv.
- वञ्चित deceived, defrauded (of
greatest pleasure of life), 27.
- वत्सराज *m.* N. of Udayana, iv.
- वद् (*pres.* वदति), to tell, report
xvi.

वदन् *n.* the mouth, 75; face,

- वह् (*pres.* वहति), to carry, bear, 17, 63, 71, i; possess, 52; *caus.* to traverse, accomplish, 38.
1. वा *ind.* or, 54, 83, 93, 106; like, as, 80; वा—वा either— or, 82, 84, 111.
2. वा to blow, 42.
- वाच् *f.* voice, xvii.
- वाचाल garrulous, talking at random, 90.
- वात *m.* wind, breeze, 31, 62, 104.
- वातायन *n.* a window, 86, xi.
- वानीर *m.* the ratan, reed, cane, 41.

वान्त vomited, discharged, 20.

वापी *f.* an oblong pond. 73

- विनोद् *m.* pastime, amusement
84, xix.
- विन्ध्य *m.* N of a range of moun-
tains, 19.
- विन्यस् (*pres.* विन्यस्यति), to pu-
down, place, mark, 84.
- विपणि *f.* a market street, iii.
- विपद् *f.* misfortune, death, 98.
- विप्रबुद्ध awakened, awaking, 108.
- विप्रयुक्त separated, 2.
- विप्रयोग *m.* separation, 11, 86
111, vii, xix.
- विफल fruitless, in vain, 69.
- विवुधवनिता *f.* a celestial woman
Apsaras, ix.
- विभ्रंशिन dropped from, 70.

वीच् (*pres.* वीक्षते), to look at,
97, ii.

वीचि *m.f.* a wave, ripple, 28, 101.

वीणा *f.* a lute, 83.

वीणिन् holding a lute, 45.

वीतनिद्र sleepless, being awake, xi.

वृक्ष *m.* a tree, 72.

वृत्ति *f.* an enclosure, hedge, fence,
23, 75.

वृत्ति *f.* mode of life, course of
action, 8; spreading, vi.

वृन्द *n.* a collection, multitude,
mass, crowd, 63, 96.

वृष *m.* a bull, 52, xiv.

वृष्टि *f.* rain, 20.

वृष्टिमत raining. v.

शनकैस् *ind.* softly, gently, 66.

शफर *m.* a fish, 40.

शब्दाख्येय fit to be spoken alone
100.

शब्दाय् (*pres.* शब्दायते), to sound
56.

शम् *caus.* to allay, extinguish
. 53, i.

शंभु *m.* N. of Śiva, 50, 60.

शयन *n.* a sleeping-place, bed,
couch, 86, 87, 88, 107, 108,
xi, xii.

शय्या *f. id.*, 91.

शर *m.* an arrow, 48.

शरण *n.* shelter, refuge, protection,
7.

शुद्ध pure, plain, unmixed with
other ingredients but water, 88.

शून्य devoid of, 92.

शूलिन् *m.* (armed with a spear),
N. of Śiva, 34.

शृङ्ग *n.* a horn, peak, summit, 14,
52, 58.

शेष remaining, 18, 30, 84; *m. n.*
rest, remainder, 38, 87.

शैल *m.* a mountain, 9, v, xiv, xv.

शैलराज *m.* (king of mountains),
N. of the Himālaya, 50.

शोक *m.* sorrow, grief, xiv.

शोभा *f.* splendour, beauty, 52.

शोभिन् resplendent, beautiful, 57.

श्वोतित caused to flow, liquidated.

संसक्त sticking fast, clinging
covering, xiii.

संसृप् (*pres.* संसर्पति), to glide
onwards, move gently, flow, 2
meet, be reflected, 51.

सकल whole, all, every, x, xvi.

सखि *m.* a friend, 9, 22, 41, 6
71, 74, xv.

सखी *f.* a female friend, 75, 8
90, 100, xi, xiv.

सगर *m.* N. of a king of Ayōdhy
50.

संकल्प *m.* desire, longing, 99.

संक्रीड् (*pres.* संक्रीडते), to pl
with, viii.

संक्षिप् to compress, shorten, 10

सभ्रुभङ्ग knitting the brows, frowning, 24, 71.

समधिकतर more abundant, excessive, very deep, 99.

समम् *ind.* together with, 95.

समय *m.* time, ii.

समर *m. n.* war, battle, 49.

समर्थ able, 41.

समस्त united, complete, 56.

समीप *n.* proximity, presence ;

समीपम् *ind.* to, 96.

समुचित fit for, accustomed to, 93.

1. संपद् to become, be, 12, 23.

2. संपद् *f.* wealth, riches, 53.

संपर्क *m.* mixture, contact, touch,

- सारङ्ग *m.* the spotted deer, a
antelope (a peacock, Vall.), 2
- सारस *m.* the Indian or Siberian
crane, 31.
- सारस्वत belonging to the river
Sarasvatī, 49.
- सार्धम् *ind.* together with, 88, i
- सास्र tearful, weeping, 99.
- सिकता *f.* sand, viii.
- सिक्त sprinkled, moistened, xiii.
- सिच् (*pres.* सिञ्चति), to sprinkle
26.
- सितमणिमय consisting of
paved with crystals, 66.
- सिद्ध accomplished, performed, 7
m. a class of demigods. 14. 4

सेव् to serve, attend on, resort to
visit, 10, 49 ; fan, viii.

सोत्कम्प trembling, tremulous, ii

सोपानत्व *n.* the function of
staircase, 60.

सोपानपङ्क्ति *f.* a flight of steps
staircase, 50.

सोपानमार्ग *m. id.*, 73.

सोम्य handsome, gentle, good, 49
83, 97, 110.

सौदामिनी *f.* lightning, 37.

सौध *m. n.* a white-washed man
sion, palace, 27.

सौभाग्य *n.* good fortune, being
beloved, 29.

सौहार्द *n.* friendship, 111.

स्फटिक *m.* crystal, 51, 62.

स्फुट distinct, clear, 67.

स्फुटित burst, opened, blo

स्फुरित arisen, displaye

flashing, 74; *n.* gl

flashing, 27.

सृ (pres. स्सरति), to ren

74, 82.

स्यन्दिन् shedding, dropp

स्यूत sewn, inlaid, paved,

स्रस्त fallen, dropped,

down, 63.

स्रुति *f.* flow, 104.

स्रोतस् *n.* a current, stream

13, 45, 51; an el

trunk, 42.

ऊतवह *m.* (bearer of oblations
Agni or fire, 43.

हृ (*pres.* हरति), to carry away,
14, iv; take away, remove, 3
36, 39, 41; convey, 7; *caus.*
cause to be conveyed, send, 4

हृत carried away, brought down
30.

हृदय *n.* the heart, mind, 11, 7
84, xviii; bosom, 97.